

Комунальний заклад вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»

Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України

**Боротьба українського народу
за ідентичність та державність
через призму століть
(до 400-річчя Хотинської битви
та 100-річчя національно-визвольного руху
на теренах Поділля
початку 20-х років XX століття)**

**Матеріали міжрегіональної
історико-краєзнавчої конференції**

м. Бар, 3 грудня 2021 р.

м. Бар, 2022

УДК 94(477.44) ".../20"(06)
Б 83

Редакційна колегія: **С. Д. Гальчак** (голова редколегії), член-коресподент УАІН, доктор історичних наук, професор; **В. П. Восколуп** (секретар), краєзнавець; **Ю. А. Зінько**, кандидат історичних наук, професор; **А. К. Лисий**, кандидат історичних наук, доцент; **Ю. Л. Маліновський**, краєзнавець; **Ю. С. Степанчук**, доктор історичних наук, професор; **О. К. Струкевич**, доктор історичних наук, професор.

Рецензенти:

Л. В. Баженов, доктор історичних наук, професор
(м. Кам'янець-Подільський);

І. М. Романюк, доктор історичних наук, професор
(м. Вінниця)

Боротьба українського народу за ідентичність та державність через призму століть (до 400-річчя Хотинської битви та 100-річчя національно-визвольного руху на теренах Поділля початку 20-х років ХХ століття) / Матеріали міжрегіональної історико-краєзнавчої конференції. 3 грудня 2021 р., м. Бар Вінницької області. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2022. – 148 с.

ISBN 978-617-7230-81-4

© Автори статей, 2022.

© ПП Балюк І. Б., 2022.

УДК 94:355.48(438:560(=161.2))''1621''

*Олександр Кравчук
Надія Марценюк*

ХОТИНСЬКА ВІЙНА 1621 р. ДО 400-РІЧЧЯ ПОДІЇ

У статті висвітлено причини, передумови, перебіг та наслідки Хотинської війни 1621 р. Показано протистояння Османської імперії та Речі Посполитої, розкрито визначну роль українських козаків у перемозі над турецько-татарським військом.

Ключові слова: *Османська імперія, Річ Посполита, українське козацтво, П. Конашевич-Сагайдачний, Хотин.*

*Alexander Kravchuk
Nadezhda Martsenyuk*

Khotyn War of 1621. To the 400th anniversary of the event

The article highlights the causes, preconditions, course and consequences of the Khotyn War of 1621. The opposition of the Ottoman Empire and the PichPospolytais shown, the significant role of the Ukrainian Cossacks in the victory over the Turkish-Tatar army is revealed.

Key words: *Ottoman Empire, the PichPospolyta, Ukrainian Cossacks, P. Konashevych-Sagaidachny, Khotyn.*

На межі XVI – XVII ст. Османська імперія була провідною військовою імперією на Сході [20, с. 70]. Вона охоплювала частини трьох континентів і мала площу 2, 5 млн. кв. кв. [7, с. 40]. Чисельність її населення становила 25 – 35 млн. осіб [14, с. 481]. Втім, наприкінці XVI ст. завоювання імперії при-

пинилися, в її історії розпочинається століття «епоха зупинки» [13, с. 250].

Річ Посполита була однією з найбільших європейських держав, площею 990 тис. кв. км. і населенням приблизно 11 млн. осіб [6, с. 175]. Цю державу називають шляхетською республікою (назва держави є буквальним перекладом з латини і означає публічну справу, суспільне благо) з огляду на провідну роль шляхти у її політичній структурі. Вона була федеративною державою на чолі з обраним монархом. Структура населення відзначалася багатонаціональним характером. Серед сусідів Речі Посполитої були Московське царство і Османська імперія, що втягувало її у конфлікти з ними [6, с. 122, 123, 125].

Відносини між цими державами на початку XVII ст. відзначалися постійною напругою. Ідеологія Османської імперії була націлена на війну проти «невірних» християн у Європі [14, с. 472]. Молодий султан Осман II (1618 – 1622), який прийшов до влади внаслідок першого в історії держави палацового перевороту, прагнув реабілітувати престиж імперії після невдалої війни з Іраном і здобути особисту славу переможця [18, с. 273; 2, с. 90].

Хотинській війні 1621 р. передувала низка воєнно-політичних подій. Безпосереднім приводом, що спричинив війну, була сутичка Польщі з турецьким васалом семигородським князем Бетленом Габором у 1619 р. під час Тридцятирічної війни (1618 – 1648). Війська князя зіткнулися з 10 тис. загоном лісовчиків (за прізвищем командира А. Лісовського), набраним у Речі Посполитій, що підтримувала Габсбургів [6, с. 146]. У зв'язку з цим, дослідниця К. Фінкель розглядала війну проти Польщі як підтримку Османською імперією протестантів у Тридцятилітній війні. На її думку, напад «на Річ Посполиту дозволяв завдати удару по католицькій коаліції з другого напрямку...» [18, с. 274]. Вагомою передумовою Хотинської війни були козацькі напади на османські фортеці

чорноморського узбережжя, найбільша інтенсивність яких припала на 1613 – 1621 рр. [6, с. 146; 18, с. 274]. У цих походах особливо відзначився гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, під керівництвом якого, зокрема, у 1616 р. козаки здобули Кафу, Сіноп, Трапезунд [8, с. 127].

Крім того, Польща, прагнула стратегічно закріпитися на дунайському рубежі [15, с. 472]. Восени 1620 р. її війська увійшли в Молдавію під приводом підтримки Г. Граціані, якого Стамбул планував позбавити посади воєводи, але були розбиті турецько-татарською армією під Цецорою [2, с. 86]. Після цього, Османська імперія вирішила завоювати Річ Посполиту, з чим пов'язувалося радикальне розв'язання проблеми морських походів козаків. На думку О. Апанович, перемога над Річчю Посполитою «за далекосяжними планами Османа II мала відкрити Туреччині шлях на Північ – через Німеччину до Балтики, а потім і до інших країн Західної Європи» [2, с. 113].

Після мобілізації армії, 29 квітня 1621 р. султан виступив у похід. На шляху до Хотина до армії приєдналися підрозділи з васальних держав, зокрема, Кримського ханства [2 с. 91]. У липні 1621 р. армія переправилася через Дунай [22, с. 274]. Османський флот з 18 галер та кількох флотилій човнів залишився патрулювати переправи для захисту від козаків [3, с. 87]. Османська армія прямувала до верхньої течії р. Дністер у район фортеці Хотин, яку декілька років перед тим Молдова передала Речі Посполитій [18, с. 275]. До складу турецько-татарської армії належали більш як 150 тис. вояків, сотні гармат і навіть чотири бойові слони [2, с. 91]. Ось як описував цю армію польський мемуарист Яків Собеський: «На помах могутнього володаря з'явилися на Дністрі неждані гості від берегів Євфрату, Нілу й сусіднього Дунаю; Азія й Африка, немов захитані у своїх основах, готувались ринутися на Поділля. Незліченні й різноплеменні війська йшли до сарматських кордонів, де інше небо, інший клімат, інший характер

природи, де, одне слово, все дивувало погляди пришельців... Різні тварини: верблюди, буйволи й мули йшли, підіймаючи густі хмари куряви; крім того, кровожерливий молодий тиран привів чотирьох слонів, щоб показати свою могутність і залякати польське військо африканськими чудовищами. ...Кіннота, яка сіяла розкішними уборами і красою коней, прапори з блискучими позолоченими кулями зверху – все це становило прегарне видовище» [10, с. 72 – 73].

Османська армія розташувалася на горі, за милю від польсько-литовського війська, що прибуло напередодні. Табір не мав польових кріплень. Навколо нього турки розташували гармати, яких було понад 200 [19, с. 97].

Польсько-литовське військо прибуло під Хотин дещо раніше і зайняло зручні для оборони позиції, розташувалося «фронтом на захід і південний захід, з тилу табір прилягав до Хотинської фортеці і берега Дністра, що унеможливило оточення. Попереду табору була місцевість, важкодоступна для ворога» [21, с. 24 – 25].

Чисельність польсько-литовського війська поблизу Хотина становила 35 тис. осіб (номінальний командувач – корольович Владислав, фактичні – Я. К. Ходкевич, а з 24 вересня – С. Любомирський).

В таких умовах і за відсутності допомоги від сусідніх держав для Речі Посполитої надзвичайно важливою стала участь українського козацтва у відбитті агресії Османської імперії. Прикметно, що напередодні походу шпигуни султана намагалися відвернути допомогу Січі польському війську, за що обіцяли «опіку автономній козацькій окрузі зі столицею в Києві або Кам'янці-Подільському» [22, с. 274].

15 червня 1621 р. в урочищі Суха Діброва (між Ржищевом і Білою Церквою) козацька рада ухвалила виступити на допомогу польсько-литовському війську, обумовивши це зміною політики Варшави щодо козацтва, визнання вищої православної ієрархії на чолі з митрополитом Іовом Борецьким та

ін. [2, с. 86, 89]. Виконання цих та інших вимог «означало б надання Україні статусу автономії у складі Речі Посполитої» [5, с. 32].

Дещо раніше, весною 1621 р. гетьман Я. Неродович-Бородавка вперше в історії козацтва на теренах Київщини та Брацлавщини здійснив своєрідну мобілізацію, коли послав у населені пункти своїх представників із закликами вступати до козацького війська для боротьби з ворогами християнства. Також запорожці відрядили послів до Війська Донського для його залучення у війну проти Османської імперії [15, с. 472].

У травні – жовтні 1621 р. близько 5, 6 тис. козаків розгорнули активні дії на Чорному морі та знищили 141 судно противника. Зокрема, у травні – липні 1621 р. кількість козацьких човнів, що діяли у Чорному морі, зростає із 32 до 92 [15, с. 472 – 473]. Дії козаків порушували постачання діючої турецької армії важкими облоговими гарматами, боєприпасами, продовольством і, загалом, суттєво знижувала її боєздатність [15, с. 472; 2, с. 89 – 90].

Відбиваючи напади окремих турецьких підрозділів, 21 – 22 серпня 1621 р. козацький гетьман Я. Неродович-Бородавка теренами Молдови привів понад 35 тис. козаків під Хотин і розташував їх ліворуч від табору польсько-литовських військ. Але воєнними діями проти Османської армії під Хотином керував вже П. Конашевич-Сагайдачний, обраний гетьманом 2 вересня [16, с. 51].

Наступного дня, після приходу козаків, до Хотина прибули османські війська, які відразу атакували українців. Загалом облога польсько-литовського і українського війська турками під Хотином тривала із 2 вересня до 5 жовтня.

Османська армія поперемінно атакувала табори своїх супротивників з використанням артилерії, чим «нагадувала тактику наступальних операцій воєн віддаленого майбутнього» [15, с. 474]. Основний удар османського війська спрямовувався на українських козаків. 2 – 28 вересня 17 разів турки

штурмували козацькі позиції, 3 – 28 вересня – здійснили 10 атак на польсько-литовський табір [15, с. 475 – 476, 478].

З огляду на малу чисельність польсько-литовського війська, командуючи надавали перевагу оборонній тактиці. Натомість, очільник українських козаків П. Конашевич-Сагайдачний обрав тактику активної оборони та постійних нічних контратак [2, с. 111]. Про їх значення писав Я. Собеський: «Після несподіваного вторгнення запорожців у табір Османа, турки впали в паніку: люди всіх звань і станів були в неописаній тривозі, сам Осман, який ще так недавно думав, що у світі нема нікого, хто був би могутніший, ніж він, тепер власними очима побачив усю хиткість свого становища...» [10, 74].

Під час запеклих кровопролитних позиційних боїв османська армія втратила до 15 тис. осіб, польська – 5 тис., козацька – 6,5 тис. Вояки потерпали від голоду і хвороб [15, с. 477; 2, с. 110].

Військове мистецтво блискучого полководця П. Сагайдачного, залізна стійкість козаків, мужність польських жовнірів [16, с. 51], звістка про можливе прибуття посполитого рушення на чолі з Сигізмундом III, що збиралося на лівому березі Дністра [6, с. 147] та наближення до території бойових дій донських козаків, прискорили завершення війни.

9 жовтня 1621 р. укладено мирний договір [6, с. 147]. Сторони зобов'язалися припинити напади козаків на османські території та татарські та молдовські – на землі Речі Посполитої. Варшава погодилася не втручатися у справи Османської Туреччини та її васалів – Трансільванії, Молдавії та Валахії [18, с. 275].

Хотинська війна 1621 р. мала масштабні наслідки як у міжнародних відносинах, так і для протиборчих сторін.

У Хотинській війні султан Осман II фактично зазнав поразки, оскільки не досяг найголовнішої поставленої мети – загарбання польських і українських земель [19, с. 101]. Поль-

сько-литовське військо у спілці з українським козацтвом завдяки військовому мистецтву гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного «перемогло другу велику турецьку навалу (перша була 1498 р.) ... » [21, с. 26]. Османській імперії було завдано першої рішучої поразки на суходолі [2, с. 85]. Фактично «народи Східної Європи були врятовані від загрози османського поневолення» [16, с. 51]. Поразка у війні засвідчила поглиблення кризи імперії. Осман II зрозумів необхідність реформ, однак повстання яничар та перше в історії імперії усунення султана від влади, а згодом його вбивство (травень 1622 р.), унеможливили будь-які зміни. В умовах кризи імперії, посилювалися відцентрові тенденції в Кримському ханстві, яке незабаром зробило спробу визволитися від влади Стамбулу за допомогою союзу з козаками [1, с. 122]. Посилилася визвольна боротьба слов'янських і арабських народів проти османського поневолення [11, с. 200].

Хотинська війна істотно вплинули на дальшу історичну долю Речі Посполитої [16, с. 51], яка зберегла свої позиції як сильна держава Центрально-Східної Європи, але залишилася внутрішньо неконсолідованою. Виконання обіцянок козакам, даним королем напередодні битви, відкривало можливості для змін, але, у силу різних причин, цього не сталося. Відголосом цього стала Українська національна революція середини XVII ст. – передвісник державного занепаду Речі Посполитої.

Неоднозначними були наслідки Хотинської війни для українських земель. З одного боку, були спустошені терени бойових дій та наближених до них регіонів, зокрема, Поділля, Буковини, Волині [2, с. 103, 106 – 107, 112; 12, с. 452; 17, с. 126]. Серед найважчих людських втрат козаків – смерть у квітні 1622 р. П. Конашевича-Сагайдачного внаслідок поранення, отриманого у війні. З іншого боку, вчені відзначають самоусвідомлення «козацтвом своїх сил, своєї ролі в житті Польщі» [16, с. 51].

М. Грушевський відзначав: «Хотинська війна була апогеєм козацької слави в річипосполитій польській. Поляки учасники і сучасники війни не знаходили слів похвали і признання для заслуг, положених козаками для спільної отчини, для їх воєнних подвигів, відваги, мужности. ... Їх уважали спасителями Польщі від страшної турецької тучі ... » [4, с. 480].

Джерела та література

1. Алекберли М. А. Хотинская война (1621 г.). Черновцы, 1957.
2. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. К., 1993.
3. Галенко О. Османська воєнна теорія середини XVII ст. про стратегію і тактику боротьби з козаками // Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії. Зб. наук. пр. К., 2011.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1995. Т. VII.
5. Гуржій О. І., Корнієнко В. В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. К., 2004.
6. Зашкільняк Л., Крикун М. Г. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Л., 2002.
7. Ковальчук М. Включення нових територій до складу Османської імперії та формування її територіального устрою у XIV – XVI ст. // Український історичний збірник. К., 2015. Вип. 18.
8. Кравець М. М. Гетьман України Петро Конашевич-Сагайдачний // УДЖ. 1967. № 4. С. 126 – 128.
9. Кравець М. М. Хотинська війна 1620–21. // Українська радянська енциклопедія. К., 1985. Т. 12.
10. Кравець М. М. Роль Запорізької Січі у визвольній боротьбі українського народу. Вінниця, 1999.
11. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ, 1990.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України. К., 1992. Т. 1.
13. Поп Ю. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI – поч. XX ст.): підручник. К., 2012.

14. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу. Підручник. К., 2002.
15. Сас П. Хотинська війна 1621 року. К., 2011.
16. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. К., 1995.
17. Сухих Л. А., Страшко В. В. Татарський напад на Волинь 13 – 15 вересня 1621 року (до 390-річчя Хотинської війни) // Архіви України. 2011. № 5.
18. Финкель К. История Османской империи. М., 2010.
19. Хотинська війна (1621 р.) / Г. Грабянка, С. Величко, Й. Мюллер та ін. К.: Центр пам'яткознавства Академії наук України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1991.
20. Черних І. Д. Історія країн Азії періоду нового часу (XVI – 60-і рр. XIX ст.). Навчальний посібник. Одеса, 2007.
21. Якимович Б. З. Роль і значення Хотинської битви в європейській воєнній історії XVII с. // Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України: матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції, приуроченої до 400-річчя Хотинської битви 1621 року. Львів, 2021. С. 22 – 26.
22. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К., 2005.

Олексій Бакалець

ПРО ПЛАТУ ЗАПОРОЖЦЯМ ПІД ЧАС ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ

Автор статті аналізує грошові номінали, які перебували у грошовому обігу Речі Посполитої і, України зокрема, в період польсько-турецьких війн 1620 – 1621 рр. Використовуючи українську та польську історіографію, досліджений скарбовий матеріал, робить спробу встановити реальну плату за-

порожцям на чолі з гетьманом П. Сагайдачним за участь у польсько-турецьких війнах.

Ключові слова: Петро Сагайдачний, злотий, таляр, орт, шостак, трояк, півторак, гріш, солід.

Oleksiy Bakalets

About the payment to the Cossacks during the Khotyn war

The author of the article analyzes the monetary denominations that were in money circulation in the PichPospolyta and, in particular, Ukraine during the Polish-Turkish wars of 1620 – 1621. Using Ukrainian and Polish historiography, the researched treasure material attempts to establish a real reward for the Cossacks led by Hetman P. Sagaidachny for participating in the Polish-Turkish wars.

Key words: Petro Sagaidachny, zloty, thaler, ort, shostak, troyak, polutorak, money, solid.

Актуальність. Відзначення у вересні – жовтні 2021 р. в Україні та Республіці Польща 400-річчя з часу блискучої перемоги козацько-польського війська над військом Османської імперії поблизу Хотинської фортеці стало важливою історичною подією міжнародного значення. Адже після війни султан Осман II відмовився від планів завоювання території Польщі, України та Білорусії, а кордоном між ними довгий час залишалася р. Дністер. Кримським татарам було заборонено здійснювати грабіжницькі походи по ясир на територію Речі Посполитої. Об'єднане 76-тисячне козацьке військо та військо польських жовнірів отримало блискучу перемогу над вдвічі переважаючими чисельністю турками, здобуло європейську славу найкращого професійного війська і грошову винагороду від короля Сигізмунда III Вази (1587 – 1632).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Походам запорожців проти Кримського ханства та Османської імперії у

1616 – 1617 р., їх активній участі у Московському поході 1618 р., в битві під Цицорою у 1620 р, у Хотинській війні в 1621 р. на чолі з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним, знайшли своє відображення у працях українських і польських істориків минулого та сучасності. З українських дослідників дотично торкнулися досліджуваної проблеми: А. Кащенко [15], В. Антонович, Д. Яворницький [23], М. Грушевський, [11], І. Крип'якевич [18], Д. Дорошенко [12], Н. Полонська-Василенко [20], О. Гуржій, В. Корнієнко [10], П. Сас [9; 12; 21], Я. Кміт, Р. Мелех [16] та інші.

Вагомі відомості про участь козацького війська у Хотинській кампанії надав польський літописець і учасник тих подій Якуб Собеський – батько майбутнього короля Речі Посполитої Яна III Собеського (1676 – 1696). У своїй праці «Історія Хотинської війни» (1622 р.) він свідчив: «Скільки очолював Сагайдачний Запорозьке Військо, всюди був овіяний славою подвигів на суші й на морі і мав незмінне щастя. Узагалі це був чоловік великого духу, що сам шукав небезпеки, легковажив життям, у битві був перший, коли доводилося відступати – останній, був проворний, діяльний, в таборі сторожкий, мало спав і не пиячив, як то звичайно у козаків, на нарадах був обережний, і в усяких розмовах маломовний... [16, с. 81].

У праці «Нарис історії України» (1966 р.) Д. Дорошенко високо оцінив діяльність Петра Сагайдачного: «Безумовно, Петро Кононович-Сагайдачний являється найбільш видатною фігурою, яку висунула українська козаччина перед Богданом Хмельницьким, і одним з видатніших українських діячів взагалі. Та проте маємо дуже небагато точних даних з його біографії. Першим науковим дослідником життя й діяльності Сагайдачного був М. Максимович, якому пощастило знайти вірші ректора братської школи в Києві Касіяна Саковича на похорон Сагайдачного в 1622 р...» [12, с. 202].

Історик дав також критичну історіографічну оцінку досліджень про П. Сагайдачного, Хотинську кампанію 1621 р., здійснених В. Антоновичем, В. Каманіним, М. Грушевським, Б. Барвінським.

Проблему польсько-української угоди щодо найманства українських козаків, про грошову винагороду запорожців, а також політико-правові засади їхньої участі у Хотинській війні намагалися розв'язати сучасні польські історики: Й. Третьак, Р. Маєвський, Л. Підгородецький, Я. Петжак, А. Беджицька, Я. Кочмарчик, хоча між ними теж немає однастайності у твердженнях відносно грошових одиниць та суми оплати запорожцям за найманство.

Проблемам грошового обігу, ідентифікації, атрибуції, метрологічним показникам, техніці карбування срібних монет на території Речі Посполитої досліджуваного періоду присвятили свої наукові розвідки відомі в Україні нумізмати: М. Котляр [17], О. Огуй [19], Р. Шуст [12; 22], О. Бакалець [1 – 8] та інші.

Мета дослідження. На основі критичного аналізу історіографічного та скарбового матеріалу визначити плату козакам за участь у польсько-турецькій війні 1620 – 1621 рр.; показати реальні грошові номінали, які перебували у грошовому обігу України в складі Речі Посполитої на початку XVII ст. згідно із існуючою злотовою лічильно-монетною системою і якими срібними монетами польський уряд міг розплатитися із козаками.

Виклад основного матеріалу. Питання оплати козакам з боку польського уряду за військову службу під час Московського походу у 1618 р. на чолі з молодим королевичем Владиславом, під час Цицорської битви 1620 р., у Хотинській кампанії 1621 р. протягом кількох століть є проблемним. Серед українських і польських істориків немає однастайності стосовно того, яку грошову винагороду одержали запорожці

за участь у турецько-польській війні 1620 – 1621 рр. і з яких вона складалася виплат.

Так, Самійло Величко у своєму літописі зазначив, що запорожці одержали плату від польської влади за участь у Хотинській війні за кілька місяців після підписання миру у Києві з рук королівського підскарбія – 4 тисячі золотих для старшини, подарунки для гетьмана П. Сагайдачного, а також 400 тисяч талерів на Військо Запорозьке, яке складало близько 50 тисяч осіб. Але, на нашу думку, ці суми і кількість запорожців є перебільшеними. Адже 400 тисяч талерів у той час прирівнювалися до 800 – 900 тисяч злотих, що дорівнювали річному доходу Речі Посполитої [21, с.13].

М. Грушевський в «Історії України-Руси» зазначив, що участь козаків у Хотинській війні стала доконаним фактом завдяки тому, що вони виявили добру волю у відповідь на прохання короля Сигізмунда III Вази – виступити проти турків, а з другого боку П. Сагайдачний прагнув участю запорожців у війні добитися позитивного вирішення конфесійного православного питання – затвердження обрання у 1620 р. київським митрополитом Іова Борецького і освячення трьох православних єпископів. Він також припускав, що більшість запорожців підганяла на цю війну жадоба до наживи [11, с. 458].

О. Апанович назвала суму в 20-тисяч золотих, виданих у 1620 р. як жалування для тих козаків, які йшли по найму на королівську службу, а у 1621 р. за Хотинську кампанію польське командування видало козакам «плату 50 тисяч золотих» [21, с. 11]. Але ці суми сильно применшені.

Із свідчень П. Дорошенка відомо, що представницька польська комісія ще у 1614 р. в Житомирі зустрілася із представниками запорожців і поставили їм умови: щоб козаки перебували тільки на Запоріжжі й несли там охоронну службу проти татар та турків, за це вони мали отримувати 10000 золотих і 700 штук сукна щорічно; старшого мав призначати від

імені короля коронний гетьман; ті ж козаки, які перебували по містах, мали слухатись старост і панів, і ніякої козацької юрисдикції тут не мало бути. Без дозволу короля козаки не повинні робити ніяких походів і приймати до себе своєвільних людей. Відповідь козаків невідома, але так як польський уряд лише обіцяв плату за службу, але майже ніколи її не платив, то козаки у 1614 – 1617 рр. на чолі з Петром Сагайдачним посилили свою активність на Чорному морі. На чолі козацької ескадри гетьман весною 1616 р. розгромив турецький флот біля устя Дніпра, взяв кільканадцять галер і близько сотні човнів. Потім напав на Кафу (Феодосію) – цей страшний невільницький ринок, здобув її і спалив, при чому було визволено з неволі багато полонених [12, с. 203].

Зрозуміло, що авторитет гетьмана Петра Сагайдачного і Запорізького війська в цей час зріс надзвичайно високо, але ці походи ледве не призвели до початку війни між Османською імперією та Річчю Посполитою. Вона все ж розпочалася влітку 1620 р., коли турецька армія рушила у Молдавію, щоб далі йти на Польщу. Турецьке військо очолив Іскандер-паша, польське – старий гетьман Жолкевський, який з невеликим загоном козаків-реєстровців (3 тисячам реєстровців була обіцяна урядом плата 10000 злотих в рік) і жовнірів перейшов р. Дністер і під Цицорою зазнав великої поразки від турків. Гетьман Жолкевський, сотник Михайло Хмельницький загинули в нерівному бою, а помічник гетьмана польський гетьман Конєцпольський потрапив у полон. В цьому ж бою потрапив у турецький полон на два роки Богдан Хмельницький [1, с. 104].

Як відзначав А. Кащенко, П. Сагайдачний, який був лояльним до польської влади і тримав запорожців у дисципліні, був переобраний у 1621 р. Замість нього кошовим отаманом на Запорізькій Січі обрали Я. Бородавку, але коли розпочався наступ турецького султана Османа II (з 300000 військом за даними А. Кащенко, 150000 – за польськими джерелами та П.

Саса) на Хотинську фортецю на початку вересня, то козаки скинули і стратили Борадавку, а обрали гетьманом полковника П. Сагайдачного [15, с. 8].

Історик І. Крип'якевич у праці «Історія українського війська» (1936 р.) наводить більш точні дані стосовно чисельності військ поблизу Хотина. Він пише наступне: «Під Хотин над Дністром надійшла (від Могилева-Подільського) велика козацька армія, – 41520 козаків, як записано в докладному реєстрі, під проводом П. Сагайдачного. Все це була кіннота з рушницями. Артилерія складалася з 22 гармат. Запорожці укріпилися в оборонному таборі. Польська армія нараховувала близько 35 тисяч воїнів. Запорожці робили часті напади із своїх укріплень, доходили аж до турецьких шатер, знищили туркам пушки й придбали здобич і забрали бранців. Боротьба тривала 39 днів. Обидві сторони примирилися...» [8, с. 185].

П. Сагайдачний, якого було поранено татарською отруєною стрілою у сутичці на початку битви, продовжував керувати військовими операціями, а після війни попросив у короля Сигізмунда III встановити постійну плату козакам у розмірі 100000 золотих щорічно, щоб утримувати 20000 козаків – це близько половина від усіх учасників Хотинської війни. Для калік і нездатних до війни потрібно було окреме забезпечення. Гетьман просив також збільшити плату за Хотинську кампанію з 40000 злотих до 100000 злотих. Скільки ж і коли була здійснена оплата козацькому війську за участь у польсько-турецькій війні 1620 – 1621 рр.?

Найбільш повну і точну відповідь на ці питання, на нашу думку, дав професор Інституту історії України П. Сас у своїх наукових розвідках 90-х років ХХ – початку ХХІ ст. На думку вченого, процес реалізації вербування нового найманого козацького війська розпочався у лютому 1621 р., коли на Запоріжжя прибув королівський посол Б. Обалковський, який привіз від короля корогву і передплату. У червні 1621 р. відбулася козацька рада на березі Кагарлика, на якій було ухва-

лено, що на 20 тисяч золотих урядового жолду (разової грошової виплати) можуть претендувати тільки ті запорожці, які мають добру зброю та бойовий досвід. Всього було сформоване військо у кількості 40 тисяч. Спочатку 40 тисяч запорожців одержали по 1 злотому, тобто по 30 грошів, які Б. Обалковський видав їм наприкінці лютого 1621 р. [21, с. 20 – 21].

Отже, є доведений факт, що козакам виплатили найменські гроші на польсько-турецьку війну двома платежами: 40 тисяч злотих у лютому та 20 тисяч злотих – у червні 1621 р. У січні 1622 р. за Ростовицькою угодою запорожці одержали ще 40 тисяч злотих хотинської даровизни.

Таким чином, всього запорожці за участь у польсько-турецькій війні 1621 р. одержали плату в загальній сумі 100000 золотих, тобто приблизно по 2,5 злотих на кожного козака. Якщо перевести на реальні срібні номінали, які перебували у грошовому обігу і в королівській казні, то це лише сума, яка дорівнювала 75 срібних коронних грошів, або 50 півтораків, або 25 трояків, або 12,5 шостаків, або 10,7 ортів, або 5,35 півталерів, або 1,25 талера чи 1,25 золотого дуката.

Як і коли склалася у Польщі, і відповідно, в Україні злотова система? Її передувала грошово-копова лічильна система. Срібний гріш був основним номіналом на грошовому ринку. 1 гріш = 2 півгрошам = 3 тернаріям = 5 подвійним денаріям = 10 денаріям [14]. Копа у XV – на початку XVII ст. була лічильною одиницею в 60 грошів, а півкопок – злотий відповідно дорівнював 30 грошів. За 1 злотий срібними середніми (ортами, шостаками, трояками) чи дрібними номіналами (півтораками, грошами, солідами) (Див. дод. Таблиця 1) можна було купити молоду корову (яливку), або дві кози чи 3 вівці. Так, в українській народній казці «Коза-дереза» йде мова про ціну кози: «Я коза-дереза за півкопи куплена...», тобто куплена за 30 срібних грошів.

У 1526 – 1528 рр. в Польському королівстві, Великому князівстві Литовському була проведена грошова реформа і

введена нова злото-грошова система: 1 польський лічильний злотий = 1 золотому дукатові = 1 талеру = 2 півталерам = 5 шостакам (6 грошів) = 10 троякам (3 гроша) = 30 грошам = 60 півгрошам (1/2 гроша) = 90 солідам (1/3 гроша) = 180 тернаріям = 540 денаріям [8, с. 64].

Але реальні номінали у злотий не карбувалися. Лише у 1564 р. син засновниці Бара, польської королеви Бони Сфорца і короля Сигізмунда I Старого – Сигізмунд II Август (1548 – 1572) відкарбував декілька тисяч срібних злотих, так званий півкопок вартістю у 30 грошів, на яких під королівською короною і аббревіатурою SA стояла цифра XXX [24, tabl. VII, 88]. У праці Ігнасія Загорського «*Tablice do dzieła o monetach dawneyu Polski*» (Warszawie, 1845) є розміщені зображенням усіх номіналів карбованих срібних та золотих монет за часів правління Сигізмунда I Старого (1506 – 1548), Сигізмунда II Августа (1548 – 1572), Генріха Валуа (1573 – 1574), Стефана Баторія (1575 – 1587), Сигізмунда III Вази (1587 – 1632), Владислава IV (1632 – 1648) та інших королів Речі Посполитої [24].

У 1620 – 1622 рр. було відкарбовано і запроваджено в грошовий обіг Речі Посполитої так званий «злотовий талер» (легкий талер) вагою 12,5 г Сигізмунда III Вази (1587 – 1632) номінальною вартістю 30 грошів [24, tabl. XXII, 309 – 310; 2, с. 31].

В цей час в обігу домінували (про що свідчать досліджені нами скарби) дрібні і середні срібні номінали: солід (1/3 гроша), півгріш (0,5 гроша), гріш, півторак (1,5 гроша), трояк (3 гроші), шостак (6 грошів), орт (1/4 талера), флорин (2/3 талера), півталера (30 грошів), талер (60 грошів) [3, с. 180 – 190]. Це стало наслідком тривалої грошової реформи (1606 – 1627 рр.) в Речі Посполитій за правління Сигізмунда III Вази, коли відбулися значні зміни у грошовому господарстві, номіналах та в якості монет, у їх співвідношенні до золотого дуката, талера та злогого.

Постійні війни, які вела в XVII ст. Річ Посполита з Туреччиною, Московією, Швецією, виснажували польську та українську економіку, піднімалися ціни на зерно та інші продукти харчування, поступово зростала вартість талера і дуката. У Львівському літописі за 1620 р. записано: «по од'їзді крелевськом дорожня почалася, гроші вгору пошли, щораз више. Талари були по золотих 4, а червонії (золоті дукати вагою приблизно 3,5 г) по золотих 6, а жита колода по золотих 24». Під час Хотинської війни 1621 р. літописець у Львівському літописі записав: «Того ж року дорожняча була: жито по 12 злот, ячмінь по 8, а овес по 6... і у краях все піднялося дорого» [7, с. 12]. Польська казна чим далі відчувала дефіцит грошей, про що свідчить лист коронного підскарбія Миколи Даниловича до В. Гембіцького від 28 березня 1622 р. та виступи польських жовнірів за просрочення оплати, які отримували щоквартально в сумі 3 – 4 злотих, тоді коли німецьким і шотландським піхотинцям уряд платив по 24 злотих [21, с. 18].

Висновки. Таким чином, запорожці на чолі з гетьманом П. Сагайдачним відіграли вагомую роль у захисті України і Речі Посполитої в ході турецько-польської війни, добившись від польської влади деяких поступок на користь козацтва та православних.

По-друге, за одержану плату за найманство у сумі 2,5 злотих на одного козака у 20-х роках XVII ст., коли місткість срібла у коронних і особливо литовських великих і середніх номіналах була досить високою (90 – 60 %), можна було купити простого коня (породистий кінь коштував 3 – 5 талерів) чи дійну корову або гарного теплового кожуха [5, с. 97].

По-третє, за 1 злотий срідними середніми можна було купити молоду корову (яливку), або дві кози чи 3 вівці (Див. таблиця 1). Так, в українській народній казці «Коза-дереза» йде мова про ціну кози: «Я коза-дереза за півкопи куплена...», тобто куплена за 30 срібних грошів.

По-четверте, плата козакам за період польсько-турецької війни 1620 – 1621 рр. була в 2,5 – 3 рази менша, ніж оплата за участь у Лівонській війні 1601 – 1603 рр., де кожен запорожець одержав по 7 злотих [21, с. 28].

По-п'яте, в умовах розгортання в Європі Тридцятилітньої війни (1618 – 1648 рр.), Московського походу королевича Владислава для здобуття московського трону у 1618 р., польсько-турецької війни 1620 – 1621 рр., польська казна чим далі відчувала дефіцит грошей, про що свідчить лист коронного підскарбія Миколи Даниловича до В. Гембіцького від 28 березня 1622 р. та виступи польських жовнірів за просрочення плати, які отримували щоквартально по 3 – 4 злотих, тоді коли німецьким і шотландським піхотинцям уряд платив по 24 злотих.

По-шосте, турецькі морські походи 1614 – 1617 рр., Московський похід 1618 р., Хотинська битва 1621 р. підняла авторитет і престиж запорожців на чолі із П. Сагайдачним як професійного найманого війська, як захисника своєї землі, Речі Посполитої, православних братств та християнської віри.

Джерела та література

1. Бакалець О. А. Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ ст. Навчальний посібник. Львів: Магнолія-2006, 2010. С. 573 с.
2. Бакалець О. А. Скаби Барської землі Поділля: історико-нумізматичне дослідження (XIV – XVIII) ст. Бар – Вінниця, 2017. 128 с.
3. Бакалець О. А. Скарби Поділля XIV – середини XVII ст. Документи та матеріали. Київ, 2017. 200 с.
4. Бакалець О. А. Лисогірський та Юринецький монетні скарби як джерела вивчення грошового обігу Поділля в XIII – початку XVII ст. // Вісник Черкаського національного університету: історичні науки та джерелознавство. Черкаси, 2013. 22 (275). С. 90 – 95.

5. Бакалець О. А. Гроші і грошовий обіг на Поділлі в XVII – XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. Зб. наук. праць: У 2-х част. К. : НАН України. Ін-т історії України, 2006. Число 13. Част. 1. С. 97 – 126.

6. Бакалець О. А. Монетно-речові скарби XVI – першої половини XVII ст. із с. Рудка Дунаєвецького р-ну Хмельницької області // Історичні записки Вінницького ДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: Вип. 24. Вінниця, 2016. С. 132 – 138.

7. Бакалець О. А. Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства (за письмовими та скарбовими джерелами). Львів: Магнолія, 2015. 232 с.

8. Бакалець О. А. Роль польської монети в грошовому обігу Поділля (друга половина XIV–XVI ст. // Вісник аграрної історії. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ – Слупськ, 2016. Вип. 18. С. 64 – 70.

9. Володарі гетьманської булави. Петро Конашевич-Сагайдачний. К.: Варта, 1995. С. 87 – 139.

10. Гуржій О., Корнієнко В. Петро Конашевич-Сагайдачний. К., 2004. С. 32 – 35.

11. Грушевський М. С. Історія України-Руси. К. 1995. т. 7. С. 458.

12. Дорошенко Д. Нарис історії України. В 2-х томах. (Репринтне видання 1932 р., Варшава). Т.І. Київ: Дніпрова хвиля, 1992. С. 201 – 206.

13. Історія України в особах. IX – XVIII ст. Київ: Україна. 1993. С. 239 – 246.

14. Зварич В., Шуст Р. НумізMATика. Довідник. Тернопіль – Львів, 1998.

15. Кащенко Андріан. Оповідання про славне військо Запорізьке Низове. Київ: Веселка, 1992. С. 8 – 89.

16. Кміт Я., Мелех Р. Ставропігійці Петро Сагайдачний та Іван Виговський // Матеріали Третьої Всеукраїнської науково-історичної конференції. Витоки становлення козацького руху на етнічних землях України. Постать Івана Виговського у контексті української історії. 14 грудня 2019 р., м. Бар Вінницької області. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2019. С. 77 – 83.

17. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наукова думка, 1971. 175 с.

18. Крип'якевич І. Історія українського війська. В 2-х томах. Видання Івана Тиктора. Львів, 1936. Т. 1. С. 183 – 186.

19. Огуй О. Д. Чернівці та околиці: грошовий обіг та монетні знахідки протягом тисячоліть. Чернівці, 2007. 100 с.

20. Полонська-Василенко Н. Історія України. В 2-х томах. Т. 1. Київ: Либідь, 1993. С. 440 – 445.

21. Сас П. М. Політико-правові засади воєнної служби запорожців та грошова винагорода їм за участь у Хотинській війні 1621 р. // Український історичний журнал, 2005. № 6. С. 4 – 33.

22. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. 371 с.

23. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах. Т.2. Київ: Наукова думка, 1990. С. 153 – 156.

24. Zagorskiego Ignacego. Tablice do dzieła o monetach dawdney Polski. Warszawa, 1845. 120 s.

Додатки

Таблиця 1. Срібні монети златової системи Польського королівства та Речі Посполитої 60-х років XVI – 20-х років XVII ст.

	<p>1. Польське королівство, Велике князівство Литовське, Сигізмунд II Август (1548–1572), злотий – півкопек (30 грошів) 1564 р. Вінницька область, 2016 р.</p>
---	---

	<p>2. Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587–1632), коронний легкий талер 1620 р. (30 грошів). С. Рудка Дунаєвецького р-ну Хмельницької області, 2015 р.</p>
	<p>3. Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587–1632), орт (1/4 талера) м. Гданська 1612 р. С. Сеферівка Барський р-н Вінницької області, 2015 р.</p>
	<p>4. Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587–1632), орт коронний 1622 р. Вага 6,9 г, діаметр 29 мм. С. Гармаки Барський р-н Вінницької області, 2005 р.</p>
	<p>5. Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587–1632), шостак 1626 р. Вага 3,4 г, діаметр 25 мм. С. Сеферівка Барського району Вінницької області, 2015 р.</p>

	<p>6. Річ Посполита, Сигізмунд III (1587–1632), трояк 1621 р. Вага 1, 8 г, діаметр 20 мм. М. Бар Вінницької області, 2002 р.</p>
	<p>7. Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587– 1632), півторак 1620 р. Вага 1,1 г, Д 20 мм. С. Горбівці Літинського р- ну Вінницької області, 2013 р.</p>
	<p>8. Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587– 1632), півторак 1623 р. Вага 1 г, діаметр 20 мм. М. Бар Вінницької області, 2002 р.</p>
	<p>9. Пруссія, Георг Вільгельм (1619–1640), драйпелькер 1622 р. Вага 1,1 г, діаметр 18 мм С. Сеферівка Барського р- ну Вінницької області, 2015 р.</p>

	<p>10. Священна Римська імперія, Сілезія, Філіп V(1610–1618), гріш 1617 р. Вага 1,5 г, діаметр 18 мм. С. Слобода Сатанівська Городоцького р-ну Хмельницької області, 2007 р.</p>
	<p>11. Річ Посполита, Сигізмунд III (1587–1632) Ваза, гріш коронний 1610 р. Вага 1,6 г, діаметр 21 мм. М. Бар Вінницької області, 2005 р.</p>
	<p>12. Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587–1632), гріш литовський 1626 р. Вага 1 г, діаметр 18 мм. М.Кам`янець-Подільський Хмельницької області, 2005 р.</p>
	<p>13. Річ Посполита, Сигізмунд III (1587–1632), гріш м. Гданська 1626 р. Вага 0,95 г, діаметр 19 мм. М.Кам`янець-Подільський Хмельницької області, 2005 р.</p>

14.Лівонія, Сигізмунд III Ваза (1587–1632), солід м. Рига, 1618 р., 2007 р. Вага 0,85 г, діаметр 17 мм С. Слобода Сатанівська Городоцький р-н Хмельницької області, 2013 р.

УДК 94 (477) «1621»

*Федір Медвідь
Марія Чорна*

ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ- САГАЙДАЧНИЙ ЯК ФУНДАТОР ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ УКРАЇНИ

(до 400-річчя Хотинської битви)

Розглянуто політичну, військову та просвітницьку діяльність Петра Конашевича-Сагайдачного як фундатора геополітичної доктрини України. Охарактеризовано українське козацтво як важливий чинник міжнародного життя після Хотинської війни 1621 року.

***Ключові слова:** Петро Конашевич-Сагайдачний, Хотинська війна, українське козацтво.*

*Fedir Medvid
Maria Chorna*

Hetman Petro Konashevych-Sagaidachny yak founder of the geopolitical doctrine of Ukraine (to the 400th anniversary of the Battle of Khotyn)

The political, military and educational activities of Petro Konashevych-Sagaidachny as the founder of the geopolitical doctrine of Ukraine are considered. The Ukrainian Cossacks are described as an important factor in international life after the Khotyn War of 1621.

Key words: *Petro Konashevych-Sagaidachny, Khotyn War, Ukrainian Cossacks.*

На безсмертну заслужив славу, наш гетьмане,
Ні вона у забутті, певне, не постане!
Поки Дністер із Дніпром многорибні плинуть,
Поти справи всі твої славно будуть линуть.
Не впадеш у глибину забуття безличну,
Не згинеш у літах – маєш славу вічну!
(Вірш на жалісний погріб шляхетного лицаря
Петра Конашевича-Сагайдачного, Касіян Сакович, Київ,
1622 р.)

Постановою Верховної Ради України від 16 грудня 2020 року «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2021 році» внесено до реєстру відзначення на державному рівні 400-річчя Хотинської битви 1621 року. Питання історії і теорії української державності, вибудова геополітичної стратегії, осмислення національних інтересів і національної безпеки та геополітичних пріоритетів української держави сьогодні дуже актуальні [11, с. 40 – 50; 12, с. 245 – 253; 13, с. 277 – 289; 14, с. 44 – 50; 6, с. 321 – 413; 10, с. 178 – 188; 1].

Видатним полководцем Хотинської битви 1621 р. був Петро Конашевич-Сагайдачний (1570 – 1662), український політичний і культурно-просвітницький діяч, гетьман реєстрового козацтва та кошовий отаман Запорізької Січі у 1616 – 1622 рр., меценат [16, с. 140 – 142; 15, с. 413 – 426].

Серед дослідників постаті гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного вартує назвати Д. Яворницького [20, с. 153 – 156], Н. Полонську-Василенко [17, с. 440 – 445], яка опирається на дослідження М. Грушевського [4] і О. Оглоблина, Д. Дорошенка [5, с. 201 – 206], О. Гуржія [3, с. 32 – 35], О. Бакальця [1], Ю. Мисика [15, с. 413 – 426], П. Саса [18, с. 4 – 33], Т. Чухліба [19], П. Кралука [7; 8], О. Кресіна [9, с. 404] та ін.

Народився майбутній гетьман у селі Кульчиці, тепер поблизу Самбора на Львівщині. Походив з родини православного шляхтича, який мав свій герб. Навчався в Острозькій греко-слов'яно-латинській академії, першому українському навчальному закладі, заснованому князем Костянтином-Василем Острозьким, що на той час означало досить високу освіченість. Ректором школи був письменник Герасим Смотрицький, учителями – відомі письменники Йов Княгинецький, Клірик Острозький, Василь Суразький, ієромонах Кипріян, Дем'ян Наливайко (брат Северина Наливайка). Разом із Сагайдачним навчався Мелетій Смотрицький, автор «Граматики словенския...», за якою навчалося декілька поколінь українців, білорусів, росіян і яку М. Ломоносов називав «вратами своєї ученості».

В Острозькій школі, яку вже тоді називали академією, учні вивчали сім вільних наук: граматику, риторичку, діалектику, арифметику, геометрію, музику та астрономію. До курсу граматики входило вивчення старослов'янської та грецької мов. Після Острозької школи П. Сагайдачний навчався у школі Львівського братства, де зблизився з Йовом Борецьким (пізніше ректор Львівської братської школи та перший ректор

Київської братської школи, а з 1620 року – київський православний митрополит).

Після Брестської унії 1596 року, що фактично ставила православну церкву поза законом, П. Сагайдачний був серед тих православних діячів, які виступили проти рішень унії. Він написав полемічний твір «Пояснення про унію», де висловився проти покатоличення і полонізації українського православ'я.

У 1601 р. П. Сагайдачний перебрався на Запорозьку Січ, де у 1606 р. за талант полководця був обраний козацькою радою гетьманом козацтва. Разом з козацькими загонами він учасник і організатор походів на землі Кримського ханства та Османської імперії, під час яких було взято міста Варну (1605), Кафу (1606), Білгород (1609), Синоп (1614), Трапезунд (1616), здійснено напади на Стамбул та ін.

У 1618 р. П. Сагайдачний очолив 10-тисячне козацьке військо, що брало участь у поході польського королевича Владислава на Москву, узяв низку міст, керував облогою Москви [9, с. 404].

Особливо виявило себе козацтво як впливовий чинник міжнародного життя під час Хотинської війни. Після перемоги турецьких військ над поляками 1620 року під Цецорою, Туреччина вирішила остаточно зруйнувати польську державу. Сам султан очолив 150 тис. армію, багато артилерії (62 гармати), навіть чотири бойові слони. Річ Посполита могла виставити 30 – 40 тис. польських вояків. Козаки і їх верхівка добре розуміли, що султан не зупинить агресії і за Польщею настане черга України, до того ж польський уряд пообіцяв платню козакам в поході, а також поступки в релігійному питанні. Тому у вирішальній битві під Хотином поряд з 35-тисячним польським військом стояло 40-тисячне козацьке на чолі з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним, яке відіграло вирішальну роль у Хотинській війні.

Бойові дії тривали понад місяць. Турки втратили майже 80 тис. осіб, але так і не змогли здобути перемогу і в жовтні 1621 р. змушені були піти на укладення миру з поляками [16, с. 146]. Це фактично денонсувало обмеження угоди 1619 р. щодо чисельності козацького війська, адже контингент українського козацтва протягом 20 років зріс більше ніж у 20 разів. Тому стала необхідність юридичного закріплення здобутого козацтвом місця у політичній системі Речі Посполитої.

Можна говорити про козацтво як нову політичну силу:

1. Поява козацтва започаткувала формування якісно нового типу політичної людини в Україні. В попередню добу цей тип представляв феодал (шляхтич), селяни були політично невиразною масою, тоді в особі козака поєднувалась – політична свобода (притаманна першим), відданість власній землі (притаманна селянам), і додалась третя – людина європейського нового часу: дієвість, активність та підприємливість (як представника третього стану).

2. Козацтво засвідчило новий рівень політичної самосвідомості народу. Головними складовими її стали усвідомлення поняття свого краю від Карпат до Сіверського Дінця, від Поділля до Чорноморського узбережжя, який належить відвойовувати та освоювати; українського козацького народу, що є відмінним та протистоїть ляхам, татарам, московитам; прагнення до волі замість залежності; військова звитяга замість пасивності; усвідомлення значимості самоорганізації на демократичних засадах.

3. З появою козацтва розпочалося формування української політико-правової теоретичної думки. В її основі політико-правова спадщина (традиції) попередньої доби: Київської Русі, доповнена та розвинута новітніми концепціями – релігійно-політичними (православних церковних братств), військово-організаційними (С. Баторій, Й. Верещинський), військово-політичними (П. Сагайдачний).

4. Політична структура козацтва у формуванні Запорозької Січі стала ядром боротьби за національне визволення. Навколо неї гуртувались всі інші політичні сили суспільства: реєстрові козацькі формування, церковні братства, міські самоврядування, шляхетські повітові сейми та українські делегації на Вальні сейми Речі Посполитої.

5. Українці в особі козаків повернулись на міжнародну політичну арену як захисники християнського світу від мусульманської загрози. Сміливі походи козацтва проти турків та татар, віртуозна військова майстерність сприяли зростанню його авторитету та популярності на міжнародній арені. В Італії, Німеччині, Франції та Англії виходить в цей час понад десяток творів, присвячених військовому мистецтву запорожців, які стали важливим політичним чинником на теренах Східної Європи, з яким рахувалися правителі не лише сусідніх держав [16, с. 97 – 98].

Отже, на зламі XVI – XVII ст. козацтво стало впливовим чинником міжнародного життя, захищало українські землі від турецько-татарської загрози, а своїми походами суттєво ослаблювало Турецьку імперію та Кримське ханство. Запорожці брали активну участь у боротьбі за престол у Росії, Молдавії та інших країнах. Водночас через недостатній політичний досвід, слабкість економічної бази, відсутність єдності та інших причин козацтво, ставши впливовою силою, не перетворилося на самостійний чинник міжнародного життя: воно не вирішувало, а лише допомагало вирішувати (інколи навіть відіграючи головну роль) тій чи іншій державі її проблеми.

Таким чином, розглядаючи політичну, військову та просвітницьку діяльність Петра Конашевича-Сагайдачного в контексті історичних подій початку XVII ст., можна погодитися з думкою Петра Кралюка, що він часто опинявся в «точках біфуркації» і від його дій залежав подальший розвиток українських земель, зокрема, це стосується чорноморських походів гетьмана, походу на Московію, а також участі в Хотинській

битві. У цьому сенсі Петро Конашевич-Сагайдачний визначив низку векторів становлення новочасної української нації, тому його цілком справедливо можна назвати фундатором геополітичної доктрини України.

Джерела та література

1. Бакалець О. А. Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ ст. Навчальний посібник. Львів: Магнолія-2006, 2010. С. 573 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: посібник. К.: «Академвидав», 2003. 656 с.
3. Гуржій О., Корнієнко В. Петро Конашевич-Сагайдачний. К., 2004. С. 32 – 35.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси. К., 1995. т. 7. С. 458.
5. Дорошенко Д. Нарис історії України. В 2-х томах. (Репринтне видання 1932 р., Варшава). Т. І. Київ: Дніпрова хвиля, 1992. С. 201 – 206.
6. Дністрянський М. С. Геополітика: навчальний посібник / М. С. Дністрянський. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 436 с.
7. Кралюк П. Козацька міфологія України: творці та епігони. Харків: «Фоліо», 2016. 400 с.
8. Кралюк П. Петро Конашевич Сагайдачний. Творець української нації? Харків: «Фоліо», 2019. 176 с.
9. Кресін О. В. Сагайдачний Петро Кононович // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5.: П – С., 2003. С. 404.
10. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф. Гуманітарна безпека України // Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навч. пос.: у 2-х ч.: Ч. І. / В. А. Омельчук, М.П. Стрельбицький, С. Г. Гордієнко та ін.: за заг. ред. А. М. Кислого, М. П. Стрельбицького. К.: МАУП, 2021. С. 178 – 188.
11. Медвідь Ф. М. Українська козацька республіка Богдана Хмельницького: національні інтереси і геополітичні пріоритети // Гетьманська Україна між Польщею, Росією та Туреччиною. Монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 40 – 50.

12. Медвідь Ф. М. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Спецвипуск. С. 245 – 253.

13. Медвідь Ф. М., Медвідь А. М. Призначення України в геополітичному вченні Юрія Липи // Держава в теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, Івано-Франківськ, 26 – 27 червня 2015 р. / Наук. ред. О. М. Сич. Івано-Франківськ: Місто Н В, 2015. С. 277 – 289.

14. Медвідь Ф. М. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в умовах розширення Європейського Союзу: політико-правові аспекти // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини, 2007. Вип. 18. С. 44 – 50.

15. Мицик Ю. Нові дані до біографії Петра Конашевича (Сагайдачного) // PROSPHONEMA / Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича / Уклад Богдан Якимович. Львів: МАУ, 1998. (Україна: культурна спадщина, національна самосвідомість, державність. Збірник наукових праць, випуск 5). С. 413 – 426.

16. Політична історія України: Посібник / за ред. В. І. Танцюри. – К.: ВЦ «Академія», 2002. 488 с.

17. Полонська-Василенко Н. Історія України. В 2-х томах. Т. 1. Київ: Либідь, 1993. С. 440 – 445.

18. Сас П. М. Політико-правові засади воєнної служби запорожців та грошова винагорода їм за участь у Хотинській війні 1621 р. // Український історичний журнал, 2005. № 6. С. 4 – 33.

19. Чухліб Т. Козакий татари. Українські союзи 1500 – 1700-х років. К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2017. 274 с.

20. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1990. С.153 – 156.

РОЛЬ ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО У РОЗВИТКУ ОСВІТИ ТА ЗАХИСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ВІРИ В УКРАЇНІ

Автор розвідки робить спробу показати роль Петра Сагайдачного в розвитку української освіти як важливого фактору формування української нації та у відродженні православної метрополії в умовах посилення процесу ополячення та окатоличення українців на початку XVII ст.

Ключові слова: *Петро Сагайдачний, братства, метрополія, освіта, православна віра.*

Alexander Neh

The role of Hetman Petro Konashevich-Sagaidachny in the development of education and protection of the Orthodox faith in Ukraine

The author of the research tries to show the role of Petro Sagaidachny in the development of Ukrainian education as an important factor in the formation of the Ukrainian nation and in the revival of the Orthodox metropolis in the process of intensification of Polishization and Catholicization of Ukrainians in the early seventeenth century.

Key words: *Petro Sagaidachny, fraternities, metropolis, education, Orthodox faith.*

Актуальність. Освітні та духовні процеси є важливими факторами у формуванні особистості, національної еліти, нації. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб показати роль окремих талановитих, цілеспрямованих особистостей із

середовища української козацької еліти у відродженні української православної церкви, власної метрополії, освіти, книгодрукування, у розбудові шкільництва в умовах асиміляторської, антиукраїнської політики польської влади та католицької церкви на початку XVII ст. Саме такому захиснику освіти і православ'я як гетьману Петру Сагайдачному приурочена стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх століть і, особливо в умовах незалежності України, з'явилося чимало наукових публікацій про освітню, культурну та антикатолицьку політику гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Детально аналізують ці проблеми: А. Кашенко, В. Антонович, Д. Яворницький, М. Грушевський, І. Крип'якевич, Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, О. Гуржій, В. Корнієнко, В. Грабовецький, Ю. Мицик, В. Голобуцький, Я. Ісаєвич. Серед останніх досліджень по задекларованій нами темі слід виділити розвідки: П. Саса «Петро Конашевич-Сагайдачний» (2003 р.; 2005 р.) [3; 9], І. Макаровського «Культуротворча політика гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного» (2011 р.), «Гетьман Петро Сагайдачний на сторозі України: до 390-річчя від дня його смерті» (2011 р.) [11; 12], Я. Кміта, Р. Мелеха «Ставропігійці Петро Сагайдачний та Іван Виговський» (2019 р.) [10]. Однак розробленість проблеми, на нашу думку, є на сьогодні недостатньою.

Формування мети статті. Мета розвідки полягає у дослідженні найважливіших напрямів у діяльності козацького гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного в Україні на початку XVII ст.: в галузі освіти, культури та в захисті православної віри.

Виклад основного матеріалу дослідження. Петро Конашевич-Сагайдачний (1570 – 1622) – видатний політичний і культурний та військовий діяч, який народився 4 липня 1570 р. в с. Кульчинці Самборського староства в Галичині. Походив із української шляхти. Навчався в Острозькому колегіумі,

ректором якої був Герасим Смотрицький, учителями Іов Княгинецький, острозький клірик Василь Суразький, ієромонах Купріян та Дем'ян Наливайко. Разом із П. Сагайдачним навчався Мелентій Смотрицький – майбутній автор «Грамматики словенския правильное синтагма» [10, с. 77].

Петро в Острозі не тільки глибоко засвоїв здобуті знання, але тут сформувався його патріотичний та гуманістичний світогляд. У 1594 р. він потрапляє до Львівської братської школи і в подальшому усе своє життя поєднує з братським рухом в Україні. Деякий час Петро Сагайдачний був приватним учителем, потім козакував. Вирішальну роль відіграло козацтво на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним у відновленні православної ієрархії в Україні. За ініціативи гетьмана, патріарх Феофан у 1620 р. висвятив 3 єпископів на православні і на сан митрополита, церковного діяча й письменника Іова Борецького [2, с. 87].

6 жовтня 1596 р. у Бересті відбувся церковний собор, який проголосив релігійне єднання православних і католиків на чолі з духовним зверхником Папою римським. Петро Сагайдачний зайняв позицію неприйняття унії. Про це свідчить його твір «Пояснення про унію», про який литовський канцлер Лев Сапіга сказав, що він є цінним твором [10, с. 79].

У відповідь на Брестську унію посилювалося покаяння українців та зростання втеч різних прошарків населення на Запорізьку Січ. У 1596 р. на Січ пішов і Петро Сагайдачний, де він набув великого військового досвіду та загартування. Пізніше Петро Сагайдачний вів успішну боротьбу на південному напрямку з татарами і турками, котрі систематично здійснювали грабівницькі походи в глиб України. Гетьман завдавав їм випереджуючих ударів, перейшов від оборонної до наступальної стратегії. Майже щорічно, починаючи з 1606 р., до 1620 р. він здійснював на чолі запорожців переможні морські походи на татарське та турецьке побережжя Чорного моря. Вони добре висвітлені в працях В. Антоновича [1], Д.

Яворницького, М. Грушевського [5], І. Крип'якевича, Д. Дорошенка, А. Кащенко, Ю. Мицика, Я. Ісаєвича [7], О. Гуржія, В. Корнієнка [6], В. Грабовецького [4], О. Бакальця [2] та інших українських істориків.

На нашу думку, П. Сагайдачний здобувши прекрасну освіту у Острозькій академії, цінуючи книги, літературу, все життя віддав для відродження духовності, культурних традицій українського народу.

Сагайдачний, будучи в найтісніших зв'язках із київськими і галицькими національно-культурними та духовно-освітніми діячами, постійно підтримував їх діяльність, спрямовану на утвердження духовної єдності усіх прошарків українського народу: селянства, міщанства, православного духовенства і козацтва. Гетьман бачив і здійснював правильні підходи до розв'язання доленосної для українців проблеми – національної єдності, національної свідомості, яка і сьогодні залишається актуальною.

Зайнятий постійною боротьбою з татарами й турками, Сагайдачний начебто не бачив, що Україну найбільше грабує польська шляхта. Він не наважувався дати збройну відсіч Речі Посполитій, гадаючи, що його виступ проти польського короля міг бути на руку Османській імперії. Вести одночасно боротьбу на два фронти – проти польської шляхти та турецьких яничар – в нього не було сил [12]. Тож і не дивно, що гетьман центр ваги в боротьбі із польськими гнобителями переніс на культурний фронт, дбаючи про збереження національної ідентичності та розвиток української національної культури. Слушно зауважує М. Грушевський: «Козаччина стає загальнопризнаним, офіціальним сторожем і протектором українського церковного – а з ним культурного і національного життя» [5, с. 389].

Зусилля П. Сагайдачного, спрямовані на розвиток української культури, важко переоцінити. Адже просвіті він завжди надавав першорядного значення. На це у свій час вперше

звернув увагу відомий історик козаччини В. Антонович. Він писав: «Сам чоловік освічений, Сагайдачний силу народу добачає у просвіті та самосвідомості і намічає той шлях, яким вона повинна прямувати» [1, с. 47 – 48].

Висока якість освіти і виховання в школах значною мірою обумовлювалася тим, що управління освітньою діяльністю здійснювали православні братства. Їх виникнення припадає на середину XVI ст. На відміну від католицьких братств, які мали контрреформаційний характер і повністю були підпорядковані клірові, православні братства 80-х років XVI ст. були виявом реформаційних, демократичних тенденцій [11, с. 26].

Історія православних братств, їх освітницька діяльність пов'язані з особистістю Петра Сагайдачного. В своїх поглядах на суспільну роль освіти він не був винятком серед вихованців Острозької академії. В Успенському (м. Львів), а згодом в Богоявленському (м. Київ) братствах, в нього було багато однодумців. Серед них учитель Львівської братської школи Іов Борецький, вихованець Острозької академії. Цікаво, що у 1609 р. у братській друкарні (м. Львів) вийшов під його редакцією збірник «О воспитанії чад» («Про виховання дітей»). В цьому збірнику Іов Борецький наголошує на тому, що занедбання шкільної освіти викликає «безладдя і все зло», отже важливішим є будівництво шкіл та друкарень, ніж спорудження церков. Цей же Іов Борецький (земляк Сагайдачного) стає в 1615 – 1616 роках засновником і фактичним керівником школи київського Богоявленського братства. Єрусалимський патріарх Феофан 1620 р. грамотою надав цьому братству права ставропігії, а Іова Борецького (завдяки протекції Петра Сагайдачного) висвятив на київського православного Митрополита [8, с. 565].

Петро Сагайдачний був добрим організатором культурно-національних осередків та активно впливав на їх розвиток. Крім того він мав неабиякий літературний хист. Про це свід-

чать його «предорогоцінна», за оцінкою литовського канцлера Левка Сапеги, праця «Пояснення про унію» та щойно розшуканий українським істориком Юрієм Мициком у бібліотеці Польської Академії наук у Кракові манускрипт, писаний польською мовою. Там є чимало відомостей про особу Сагайдачного. Виявляється, він був і поетом. «...Співалися, не думи про Сагайдачного, – пише Юрій Мицик, – а думи, створені самим Сагайдачним! До того ж, судячи з контексту, тут малися на увазі не традиційні думи, а бойові пісні – марші. Оскільки ці думи співалися козаками й через 30 років по смерті їхнього вождя, то це красномовно свідчить не тільки про авторитет Сагайдачного і славу пам'ять про нього у козаків, але й про неабиякий талант гетьмана як поета і як композитора! Своєю обдарованістю гетьман нагадує славетного римського полководця, хоча, на жаль, йому не судилося стати українським Юлієм Цезарем [7, с. 129]. Документальних джерел про спів Сагайдачного поки що не знайдено. Проте з'являються дані про те, що козаки з його коша не були байдужими до української пісні. Один із них Петро Ревуха (за реєстром 1619 р.) був легендарним засновником династії Ржевуських, котра з плином часу дала Україні уславленого композитора Левка Ревуцького [11].

Повертаючись до ролі Сагайдачного в розвитку освіти в Україні першої половини XVII ст., підкреслимо, що він поклав Україну не лише сіткою козацьких полків, але й мережею шкіл, котрі поділялися на січові, монастирські та церковно-парафіяльні. За його гетьманування кількість грамотних людей у війську значно збільшилась і в 1620-х роках сягала 94 % від загальної кількості низового козацтва [6, с. 110]. Поповнення війська грамотними козаками відбувалось в основному із січової школи (34 %) та парафіяльних шкіл (20 %), що знаходились в козацьких паланках і містечках. На Запорізькій Січі при 19 церквах теж діяли парафіяльні школи, де навчалися неграмотні козаки [2, с. 87].

Безперечно, освіченість запорожців і городових козаків посилювала боєздатність та винахідливість козацьких військових підрозділів, а заодно дозволяла успішно розв'язувати кадрову проблему. В цьому відношенні Запорозьке військо вигідно відрізнялося від західноєвропейських армій, що формувались за принципом вербування, і в разі відчутної втрати в битвах командного складу не могли з належною швидкістю його поповнити.

Січові школярі вчилися не тільки читати, писати і співати, але проходили також козацький вишкіл, набували бойового досвіду, насамперед у пластунських формаціях. Одним словом, була добротна база для створення спеціалізованих куренів. Кожен сороковий курінь на Запорозькій Січі складався з пластунів-розвідників, котрі пройшли спеціальну підготовку для виконання особливих завдань [12].

Крім пластунів на Січі існували ще інші спецформування. Так, з числа елітних підрозділів запорозького війська, як правило після багаторічної науки, виділялися козаки-характерники. Вони були найвищою кастою серед запорожців, оповитою сьогодні ще більшою таїною, ніж самі пластуни. До речі, вони відігравали значну роль в перемозі польсько-литовсько-козацького війська над турецько-татарським в Хотинській битві 1621 р., бо зуміли повернути бойових слонів і стадо биків, спрямованих проти них, назад на турецький табір, і таким чином розтрошити його.

У 1614 р., спільно із земляками-галичанами Петро Сагайдачний заснував Київське братство, записався до нього з усім запорозьким військом і в такий спосіб взяв цю організацію під особистий захист і протекцію [5, с. 389]. За влучним твердженням українського історика Я. Ісаєвича «козаки продемонстрували свою солідарність з програмою братства» і стало воно осередком антикатолицького політичного і культурного руху в Україні [7, с. 59 – 60]. Річ на той час нечувана.

На захист української культури була взята зброя та козацька ідеологія «За православ'я – проти католицизму!». П. Сагайдачний сприяв спорудженню на Подолі у Києві Братського монастиря і школи при ньому, земельну ділянку для яких пожертвувала Глашка Гулявичівна – багата шляхтянка київська. У 1632 р. ця школа перетворилася на Києво-Могилянський колегіум, а з 1701 р. стала академію, яка протягом тривалого часу була єдиним вищим навчальним закладом у Східній Європі. Це був форпост православ'я в Україні, бо тоді скрізь утверджувалося уніатство. При братському монастирі була своя друкарня, в якій друкувалися українські книжки. Серед них у 1616 – 1617 рр. вийшов з друку підручник Часословець – «перша шкільна книжка для київських шкіл» [5, с. 405].

Висновки. По-перше, Петро Сагайдачний провів військову і освітню реформи. Замість козацьких ватаг він покрив Україну сіткою козацьких полків з суворою дисципліною, а заодно і сіткою козацьких шкіл на Запорізькій Січі, в паланкових містечках, у Львові і Києві, не рахуючи церковних і братських.

По-друге, перед смертю гетьман відписав свої великі маєтки та кошти на користь Київського і Львівського братств. Майже всі свої кошти він пожертвував на відновлення Боголюбського монастиря та утримання Київської, Львівської, а також Луцької братських шкіл.

По-третє, на потреби освіти Сагайдачний постійно віддавав «десятину», тобто десяту частину доходів Запорозького війська, насамперед від реалізованих трофеїв, здобутих козаками під час сухопутних та морських походів у 1614 – 1621 рр.

По-четверте, головну заслугу П. Сагайдачного перед українською освітою, культурою, православною церквою ми вбачаємо в тому, що гетьман зумів створити ефективний механізм всебічної підтримки і захисту цих напрямків політики,

в яких основну роль відводив козацтву, міщанству, братствам, школі та церкві.

По-п'яте, завдяки П. Сагайдачному вдалося відновити у 1620 р. православну київську Метрополію на чолі Іовом Борецьким та добитися її офіційного визнання з боку польської влади.

Джерела та література

1. Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович; Передм. І. І. Глизя. К.: Україна, 2004. 304 с.
2. Бакалець О. А. Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ ст. Навчальний посібник. Львів: Магнолія-2006, 2010. 573 с.
3. Володарі гетьманської булави. Петро Конашевич-Сагайдачний. К.: Варта, 1995. С. 87 – 139.
4. Грабовецький В. В. Запорозьке козацтво і Українська гетьманська держава ХVІ – ХVІІІ ст. в літописі та ілюстраціях [Текст]: до 520-річчя українського козацтва. Івано-Франківськ: [б.в.], 2010. 495 с.
5. Грушевський М. С. Історія України / М. С. Грушевський. – Руси. Т. 7: Козацькі часи – до року 1625. К.: Наук. думка, 1995. 628 с.
6. Гуржій О. І. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. К.: Україна, 2004. 192 с.
7. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль у розвитку української культури ХVІ – ХVІІІ ст. К., 1966. С. 127 – 172.
8. Історія української культури: В 5-ти т., 6 кн. Т. 2. К.: Наук. думка, 2001. 830 с.
9. Історія України в особах. ІХ – ХVІІІ ст. Київ: Україна / П. Сас. 1993. С. 239 – 246.
10. Кміт Я., Мелех Р. Ставропігійці Петро Сагайдачний та Іван Виговський // Матеріали Третьої Всеукраїнської науково-історичної конференції. Витоки становлення козацького руху на етнічних землях України. Постать Івана Виговського у контексті української історії. 14 грудня 2019 р., м. Бар Вінницької області. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2019. С. 77 – 83.

11. Макаровський І. П. Культуротворча політика гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. 2011. № 3 (15). С. 26 – 45.

12. Макаровський І. П. Гетьман Петро Сагайдачний на сторожі України: до 390-річчя від дня його смерті: [монографія] Івано-Франківськ, 2012. 111 с.

Сергій Гальчак

КОЗАЦЬКИЙ ПОЛКОВНИК ОСТАП ГОГОЛЬ – ПРОСЛАВЛЕНИЙ ПРЕДОК МИКОЛИ ГОГОЛЯ

У статті розглядається військово-політична діяльність Остапа Гоголя – козацького полковника – предка Миколи Гоголя, життя якого було тісно пов'язане з Поділлям.

Ключові слова: *Українська національна революція, оборона Могилева, Могилевський полк, Гоголі-Яневські.*

Sergey Galchak

Cossack Colonel Ostap Gogol is the famous ancestor of Nikolai Gogol

The article examines the military and political activities of Ostap Gogol, the Cossack colonel of Nikolai Gogol's ancestor, whose life was closely connected with Podillya.

Key words: *Ukrainian national revolution, defence of Mogilev, Mogilev regiment, Gogol-Yanevsky.*

Класик світової літератури Микола Васильович Гоголь, якого російський релігійний філософ Васілій Розанов у своїх

записках «Опавшие листья» називав «ужасным хохлом», безумовно, є окрасою Полтавщини. В такій же мірі він є гордістю України, знавцем української народної творчості та побуту, мови, звичаїв народу. У цьому зайвий раз переконується, прочитавши його безсмертні твори «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Миргород», «Тарас Бульба» та ін. Народився він у відомих всьому світові полтавських Сорочинцях, а міг за певних обставин народитись й на Волині чи Поділлі, зокрема, на Вінниччині, оскільки його генеалогічне дерево має глибоке коріння, що проросло і на Волині, і на Поділлі, і, зрозуміло, на Полтавщині.

Про найдавнішу сторінку родоводу йдеться у «Руській (Волинській) метриці: Регестрах документів Коронної канцелярії для українських земель». У ній повідується, що у 1631 р. Мирковицькі позивалися з Філоном Гоголем [1] у Волинському воєводстві. Пізніше шляхтич Станіслав Гоголь тримав в оренді с. Притупень Луцького повіту, яке належало воєводі краківському [2].

Із Вінниччиною родовід Гоголів пов'язаний з іменем козацького полковника Остапа Гоголя, який помер за 130 років до народження видатного майстра слова й який відомий винятковим героїзмом на теренах Подільського краю.

Остап Гоголь належав до старого волинського шляхетного роду герба «Любеч». Родоначальниками Остапової гілки роду були Тимофій і Ганна. У 1648 р., коли розпочалася Українська національна революція XVII ст., будучи ротмістром панцерної корогви, Остап Гоголь перейшов на бік Богдана Хмельницького, став полковником подільським [3].

Того ж 1648 року до Могилева-Подільського, з яким тісно пов'язана подальша доля Остапа Гоголя, підійшли повстанські загони Івана Ганжі та Максима Кривоноса. Місто над Дністром було визволене від польської шляхти. Тут запровадили полковий козацький устрій. Могилів став центром полку, до складу якого входили містечка Шаргород, Ямпіль,

Вільшанка, Рашків та інші. Улітку 1649 року Могилівський полк влився до Брацлавського, а 1657 року відтворений як Подільський (Придністровський) полк. У складі селянсько-козацького війська козаки Могилівського полку брали участь у штурмі Барської фортеці, билися під Пилявцями, Зборовом, Збаражем та в інших місцях.

Наприкінці 1649 року шляхта, порушивши Зборівський договір, захопила Могилів і спустошила його. Але в березні наступного року за вимогою місцевих селян козаки відбили місто. Вони добре укріпили замок. Незважаючи на численні спроби, шляхтичам так і не вдалося здобути його.

Після Переяславської ради в січні 1654 року козаки Могилівського полку прийняли присягу на вірність Російській державі [4].

Вигнані повсталим народом, польські магнати не хотіли миритися з втратою своїх володінь в Україні. В березні 1654 року війська Речі Посполитої, підтримувані найманими німецькими загонами, знову рушили на Поділля. А в травні після запеклого бою захопили Могилів і спалили його [5].

Козаки Придніпровського полку відійшли до Буші, героїчно захищали її. У серпні 1655 року козакам вдалося відбити Могилів, але ненадовго – вже в листопаді 30-тисячна татарська орда, знищуючи міста і села Поділля, докотилася до Могилева. Козаки відійшли до Умані. Через два роки Могилів знову був відвойований. Полковник Остап Гоголь добре укріпив фортецю. Відомий мандрівник Евлія Челебі писав, що фортеця була обнесена міцним частоколом з величезних колод, а між ними насипано земляні бруствери, в Могилеві налічувалося тоді понад 3 тис. озброєних козаків [6].

У січні 1660 року Подільський полк на чолі з Остапом Гоголем, Поволоцький полк Івана Богуна й Уманський полк на чолі з Ханенком брали участь у російсько-козацькому поході проти поляків, щоб перешкодити їхній спробі здійснити каральну експедицію на Брацлавщину [7]. Але цих сил вияви-

лося замало. Наприкінці січня польське військо на чолі з коронним гетьманом С. Потоцьким при підтримці татар мурзи Кайбея розпочало наступ у напрямку Могилева-Подільського й узяло його в облогу. Залогу тут склали Подільський і Миргородський полки наказного полковника Кирила Андрієва, запорозький – Івана Федорова й охочий полк Івана Кияшки [8]. Наказним гетьманом був Остап Гоголь.

Як засвідчують матеріали «Актів Південно-Західної Росії», оборона Могилева тривала й в лютому 1660 року. Її здійснювали сотні Подністровського, Кальницького і Чигиринського полків [9]. Поляки з Виговським і татарами так і не взяли місто. Зазнавши значних втрат (за різними даними, від 2 до 6 тисяч осіб), взагалі вимушені були відійти під захист меджибізької фортеці.

Відомо, що зі смертю Богдана Хмельницького українська національна революція пішла на спад, який посилювали чвари керівної козацької верхівки. Що стосується позиції Остапа Гоголя, то вона теж зазнала змін.

Влітку 1664 р. О. Гоголь перейшов на бік Брюховецького, але у вересні знову зробився його ворогом. Розгортаючи наступ на територію Брацлавщини козаків свого Подільського полку, О. Гоголь став полковником брацлавським (з центром у Могилеві) [10]. У листопаді він оволодів Брацлавом і навколишньою територією, а також Ладижином і Бершаддю.

У 1674 р. він підкорився Дорошенку, а згодом й польському королю. 22 листопада того ж року останній видав привілей О. Гоголю на полковництво подільське, а в квітні 1675 р. призначив його наказним гетьманом над чотирма полками (Барабаша, Кияшки, Кваші, Семена Артюша), які дислокувалися на території Могилівського, Брацлавського, Кальницького й Уманського полків [11].

6 грудня 1674 р. Остап Гоголь отримав королівський привілей на с. Ольхівці, в якому згадуються його дружина й син – Прокіп Балашко-Гоголь [12].

Остап Гоголь помер у Димері в 1679 р. і був похований у Межигірському монастирі. Поминальник його роду такий: Тимофій, Ганна, Матвій, Іван, Гафія, Мотрона, Осип, Лук'ян, ієрей Саватій, Авраамій, Марія, Ірина, ... Даміан, Марія, Іван, Павло, Остап, Ірина, Віра, Настасія, Ілля, Мартин, Прокіп, Марія, Остап, Григорій, Васа, Василиса, Василь, Гафія, Феодосія, ієромонах Василь.

У Межигірському монастирі поминався також рід Данилевичів: Семен, Анастасія, Данило, Марія, Логвин, Кіндрат, Зосим, Анастасія, Семен, і нижче записано: «с Могилева крєвніє Гоголя гетмана».

Як відомо, Микола Васильович Гоголь походив із роду Гоголів-Яновських. Проте не варто відкидати припущення, що «споріднення полтавських Гоголів-Яновських з волинськими Гоголями, зокрема, з полковником Остапом Гоголем – цілком можливе» [13] і «полтавські (лубенські) Яновські могли поріднитися з волинськими Гоголями, зокрема, з Остапом Гоголем, в кінці вісімнадцятого століття шлюбом одного з Яновських (мабуть, Івана Яковича) з кимось із нащадків Остапа, властиво сина його Прокопа. За досить поширеним звичаєм того часу на Гетьманщині, цей Яновський (або хтось з його нащадків) додав до свого прізвища ім'я своєї дружини чи матері (або бабки)... і, таким чином, з'явилися Гоголі-Яновські» [14].

Вінничани свято шанують Миколу Васильовича Гоголя. Його іменем названо вулиці у Вінниці, Бару, Тульчині, Могилеві-Подільському, інших населених пунктах області. Крім того, у Могилеві-Подільському встановлено бронзовий бюст письменника. Бережуть вінничани пам'ять й про його прославленого предка – відважного козацького ватажка Подільського полку Остапа Гоголя...

Джерела та література

1. Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / Передм. П. Кеннеді-Грімстед. – К., 2002. – С. 664.

2. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 83. – № 52. – Арк. 71.

3. Дан О. Ю., Кривошея В. В. Вінниччина козацька: Історія Вінницького козацького полку. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – С. 72.

4. Воссоединение Украины с Россией. – Т. 3. – С. 517.

5. Киевская старина. – 1885. – № 1. – С. 72.

6. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 413.

7. Газін В. Діяльність подільського полковника Остапа Гоголя наприкінці 50-х – першій половині 60-х рр. XVII ст. // Тези тринадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994. – С. 25.

8. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII століття (1648 – 1676 рр.). – К., 1999. – С. 242.

9. Акты ЮЗР. – Т. VII. – С. 319.

10. Крикун М. Подільський козацький полк: період існування та полковники // Козацькі війни сімнадцятого століття в історичній свідомості польського та українського народів: Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12 – 13 жовтня 1995) / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, Люблін, 1996. – С. 127.

11. Дан О. Ю., Кривошея В. В. Вінниччина козацька... – С. 94.

12. Лазаревский А. Сведения о предках Гоголя // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – Кн. XVI. – К., 1992. – С. 7.

13. Оголобин О. Проблема предків Миколи Гоголя // Український історик. – 1967. – № 3 – 4. – С. 86.

14. Дан О. Ю., Кривошея В. В. Вінниччина козацька... – С. 97.

**ТЕМА СКОНСОЛІДОВАНОСТІ
У ВИСЛОВЛЮВАННЯХ УКРАЇНСЬКИХ
ГЕТЬМАНІВ ТА СТАРШИН ЯК ЗАПОРУКА
ЗАХИСТУ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА
ДЕРЖАВНОСТІ**

У статті розкривається такий прояв політичної культури старшин Української козацької держави як політико-культурна орієнтація на сконсолідованість. Опираючись на висловлювання гетьманів і старшин, автор показує ті історичні контексти поняття «сконсолідованість», які були актуальними для української політичної еліти XVII – XVIII ст.

Ключові слова: *сконсолідованість, державність, ідентичність.*

Olexiy Strukevych

The theme of consolidation in the statements of Ukrainian hetmans and officers as a guarantee of protection of identity and statehood

The article reveals such manifestation of the political culture of the officers of the Ukrainian Cossack state as a political and cultural orientation focused on consolidation. Based on the statements of hetmans and officers, the author shows the historical contexts of the concept of «consolidation», that were actual to the Ukrainian political elite XVII – XVIII centuries.

Key words: *consolidation, statehood, identity.*

Збереження власної ідентичності та державності є темою, актуальною для усіх народів, а особливо для українців, які

волею долі уже багато століть перебувають на перехресті геополітичних інтересів та культурних впливів, а сьогодні ще й знаходяться під загрозою нападу з боку РФ. Одним із засобів захисту ідентичності й державності наші козацькі предки бачили не лише шаблю, а й таку вимогу до власної політичної поведінки як сконсолідованість.

Сконсолідованість є одним з проявів політичної свідомості, яка стає все привабливішим об'єктом досліджень українських істориків. Цю тему почали досліджувати на початку ХХ ст. Так, І. Крип'якевич у 1910 р. закликав зануритися у «вир страждань і утіх, стремлінь і бажань, антагонізмів і симпатій». Його ідеї розвинув В. Липинський, зосередившись на дослідженнях «понять» і «духу» політичних суб'єктів, «державну культуру нації», «почуття національної єдності». Вагому роль цим питанням надавали В. Модзалевський, Л. Окиншевич, М. Грушевський. Останній у передньому слові до 9 тому «Історії України-Руси» наголошував, що істориків вагомо знати не лише як відбувалися події, а й як вони були «прийняті і відчуті сучасниками, як переломилися в їх свідомості і які вражіння й настрої серед них викликали».

За радянського окупаційного режиму, тема свідомості українських очільників усіх епох була табоювана. І лише з відновленням державності українські історики повернулися до теми історичної свідомості. Це роблять такі дослідники як Л. Нагорна, П. Сас, С. Плохій, В. Кононенко та ін.

Отже, проблему сконсолідованості чітко усвідомлював засновник Української козацької держави – Б. Хмельницький. Сконсолідованість він розглядав як запоруку визволення, що і фіксує його лист від 28 жовтня 1648 р. до шляхти та містян Замостя: «Але тепер ми всі в одному гурті і не допоможе вам більше господь бог на нас їздити».

Протилежним боком теми консолідації виступало засудження внутрішнього протистояння, конфліктів, громадянської війни. Блискучим зразком риторики на вказану тему вва-

жаємо лист І. Брюховецького до новгородського сотника від 15 березня 1668 р. Коли гетьман-боярин відчув, що політичний ґрунт під ним захитався, він, насамперед, звернувся саме до теми консолідації суспільства: «...Кожному даємо на розсуд: чи зручна то справа неприятеля у вітчизні маючи і його однодушно не виганяючи, між собою один одного воювати і свою єдиноутробну братію, як неприятелів, гонити, чого сам Творець наш Ісус терпіти і кожного, хто на братню кров наступає, благословляти не буде; оскільки ж не від іншого лише від домової незгоди і внутрішнього розрізнення, які протягом минулих літ між нами існували, Україна вітчизна наша милая винищена і пишне людське життя розорилося?»

Зазначимо, що як в даному випадку, так і в багатьох інших, підкреслювалася думка про корисність такого стану справ ворогам України: «Чи не раділи і не сміялися навколишні наші вороги, коли бачили, що ми самі кров свою проливали?» Роз'єднаністю І. Брюховецький пояснював і перемоги цих навколишніх ворогів над Україною.

Як видно з даного та багатьох інших документів, орієнтації на консолідацію включали й тему національної єдності, яка тоді подавалася у формулюваннях про «єдиноутробне братство», що нехтується перед лицем зовнішньої загрози. Закликаючи до згуртування, повсталий гетьман наставляв: «...Щоб всяк, перестав від недружби й від переслідування на свою братію, любов і згоду між собою берегли...»

Тема сконсолідованості чітко перекликається з темою національної єдності й у листі наказного гетьмана Я. Лизогуба на початку 1670 р. до лубенчан: «...Тільки ви самі не бажайте добровільно від війська запорозького і від природної вітчизни в чужоземний народ відриватися; оскільки єдиномислія тримати не будемо між собою, то якої вольності і якої безпеки будь-хто з народу нашого потім сподіватися може?»

За часів воєнних лихоліть сконсолідованість, цілком природно, передусім бачилася запорукою перемоги над ворога-

ми. На цьому наголошував у листі до Д. Многогрішного П. Дорошенко від 30 січня 1669 р.: «... Коли будуть всі разом колишньому в згоді і братерстві жити, то кожна справа міцніше і статечніше уgruntована буде, і жоден ворог, ховай Боже, не здолає нас подужати і це ми самі добре дознали, що нам за останні роки наше роздвоєння принесло: неприятелям нашим користь, а нашій змученій отчизні непрестанну згубу».

Через тиждень П. Дорошенко розвинув тему: «...Що справило доброго нашому краєві тривале через кілька літ розірвання, хіба не бачимо обох боків страшну пустелю, хіба [замало]... нашої братії по Сибіру та інших Московських державах, хіба не натерпілися великих кривд приниження і згубних звірств». Лише консолідацію він бачив запорукою успішності курсу «проти спільних неприятелів і проти Москви».

Ю. Хмельницький у листі від 15 травня 1677 р. до І. Сірка, сподіваючись на його підтримку, тему сконсолідованості пов'язував з відновленням колишньої могутності держави: «... Але і мила вітчизна наша, овдовіла і дуже осиротіла, могла б прийти до першої відради і виправлення, коли б милість ваша, пане кошовий гетьмане, зо всім товариством низовим запорозьким, жаданну нашу дружбу до досконалості привести хотіли, і на розірвану братську любов, як бажали б ми з милістю вашою, єдинодушно порадившись, бажали оголосити...»

На тлі таких, скажемо, мобілізаційних закликів до єднання окремо виділяється конкретна пропозиція П. Дорошенка Д. Многогрішному. В ситуації, коли Україна як єдиний політичний організм була розділена, правобережний гетьман запропонував лівобережному, за виникнення нагальної потреби, допомагати один одному, незважаючи на підданство різним монархам: «...Якщо захоче його милість в такому приятельстві перебувати, щоб був кожному нашому приятелеві приятелем, а хто захоче проти нас воювати, то з ним як на спільного неприятеля відряджених давати, і у всьому часто пере-

писуючись і таємниць не приховуючи, приятелем бути. А я оголошую, що взаємно приятелем його приятелям, а неприятелем його неприятелям будемо і за всілякої потреби, відряджених давати хотітимемо».

І. Мазепа сконсолідованість розглядав, як запоруку здатності суспільства вирішувати складні політичні завдання. У відомому вірші «Всі покою щиро прагнуть» гетьман закликає до єдності, яка зображалася можливою лише за умови підпорядкування окремих політичних інтересів загальносуспільним, що у творі постають у образі Матері-Вітчизни: І ви, Панство Полковники, / Без жодної політики, / Озьмітеся всі за руки, / Не допустіте гіркої муки / Матці своїй більш терпіти!

Зорієнтованість української політичної еліти на сконсолідованість знайшла своє відображення і в літературі військових канцеляристів. Ми можемо натрапити навіть на схожі формулювання, дарма що розділені багатьма десятками років. Так, наприклад, і в С. Величка, і в автора «Історії Русів» ми знайдемо у однаковому консолідаційному контексті вжите євангельське висловлювання: «І ми бачимо, як завжди буває, що всякий народ і Царство, на ся розділене, не вистоїть, а всяк дім, який на ся розділився, запустіє».

Ослаблення чинника воєнної загрози поступово приводило до переосмислення сконсолідованості, як вимоги до поведінки, з підпорядкованості потребам військовим на службу потребам суспільного розвитку. Саме в даному контексті заради забезпечення у суспільстві «порядків і добробуту» закликав до єдності невідомий оратор на старшинському з'їзді 1763 р.

У підсумку зазначимо, що потреба вирішувати загальносуспільні справи, приймати і реалізовувати політичні рішення відповідного масштабу спонукала старшин вимагати від кожного та від еліти в цілому сконсолідованості. Вона розглядалася запорукою подолання всіх труднощів та деструктивних факторів, а з іншого боку – реалізації всіх бажаних намірів,

вирішення найскладніших суспільно-політичних завдань. Тема консолідованості чітко перекликала з темою національної єдності, взаємно підсилюючи одна одну.

Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией (далі: Акты ЮЗР). Т. 8 (1668 – 1669; 1648 – 1657). – СПб. 1875. – 400 столб. + 23 с.
2. Акты ЮЗР. Т. 9 (1668 – 1672). – СПб. 1877. – 988 столб. + 24 с.
3. Величко Самійло Літопис. – К., 1991. – Т. 1. – 371 с.; Т. 2. – 642 с.
4. Документи Богдана Хмельницького (1648 – 1657). – К., 1961. – 740 с.
5. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – 712 с.
6. Історія Русів. – К., 1991. – 318 с.
7. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. – Часть I. 1649 – 1687. М., 1858. – 339 с.
8. Источники Малороссийской истории... – Часть II. 1691 – 1722. М., 1859. – 340 с.
9. Речь «о поправлении состояния» Малороссии // Киевская старина – 1882 – № 4. – С.119 – 125.
УДК 94(477)“1648:1763”

*Валерій Восколуп
Юрій Маліновський*

МІСТО БАР НА ПОЧАТКУ 17 СТОЛІТТЯ

У статті показано розвиток міста Бар на початку 17 століття. Авторами здійснено аналіз суспільно-політичного та соціально-економічного становища, боротьби містян за свої права, розвитку культурної сфери.

***Ключові слова:** місто Бар, польська колонізація, Барське староство, магдебурзьке право.*

*Valery Voskolup
Yuri Malinovsky*

The town Bar in the early of the 17th century

The article shows the development of the town Bar in the early of the 17th century. The authors analyzed the socio-political and socio-economic situation, the struggle of citizens for their rights, the development of the cultural sphere.

***Key words:** town Bar, Polish colonization, Bar eldership, Magdeburg law.*

Вивчення історії рідного краю, що є частиною національної історії, – необхідна умова і запорука патріотичного виховання й формування української ідентичності. Особливо актуальною ця проблема є в час серйозних випробувань для нашого народу, викликаних як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

Окремі аспекти розвитку міста Бар на початку 17 століття можна знайти у працях Є. Сіцінського [12], Л. Баженова [1], О. Пламеницької [11], А. Сторожук [13], В. Чемериса [16], І. Харитонові [14], Ю. Маліновського [10], А. Ганюк [3], А.-А.

М. Климчука [9], Б. Хіхлача [15], В. Захар'єва [5] та ін. Більш системно та широко означене питання висвітлено М. Грушевським у праці «Барське староство. Історичні нариси (XV – XVIII ст.)» [4], І. Барладином та М. Йолтуховським у краєзнавчих нарисах з історії рідного краю [2]. Водночас, подальше дослідження історії Бара на початку 17 ст. уможливило висвітлити значну кількість невідомих та маловивчених сторінок розвитку міста.

Місто Бар на початку 17 століття було значним у Східній Європі та на Поділлі у зв'язку з його королівським статусом, наявністю магдебурзького права, доволі міцним замком та укріпленнями, важливим розташуванням, розвитком ремесла, торгівлі, культурної сфери. У цей час воно було адміністративним центром Барського староства Подільського воєводства, міцним захисним пунктом на межі Східного і Західного Поділля.

На початку 17 століття в Барі збільшується кількість населення, переважно за рахунок переселення мешканців із навколишніх сіл. Бар був тоді доволі людним. У 1648 р. тут проживало близько 5 200 осіб [2, с. 23]. Населення поділялося на різні категорії: заможні містяни – великі землевласники, купці, лихварі; середні верстви – ремісники, землероби, торговці; найбідніші – позацехові ремісники, підмайстри, різнороби.

Етнічний склад населення міста був доволі строкатим, бо тут мешкали поляки, українці, вірмени, греки, чемериси, інші національності.

Місто поділялося на три частини: Польський Бар (в'їзд до якого був через Лядські ворота, що розташовувалися по сьогоденній вулиці Соборній, біля греко-католицького храму), Руський Бар (в'їзд через Івановецькі ворота, неподалік від теперішнього стадіону) і Гірський Бар (сучасні Чемериси Барські) [7, с. 12].

Щодо населення Гірського Бару, то тут здебільшого проживали чемериси – етнічна група марійців, які з'явилися у

місті в період 1541 – 1542 рр. і до кінця 18 ст. зберігали свою національну ідентичність та мову. Саме барська спільнота чемерисів була найбільшою на українських землях [16, с. 61].

Чемериси переважно несли сторожову службу біля фортеці, захищали місто і територію староства від набігів татар.

З 1540 р. у місті функціонувало магдебурзьке право, котре встановлювало порядок формування і функції органів місцевого самоврядування, суду, різноманітних об'єднань, регламентувало здійснення торгівлі цивільного та кримінального судочинства [7, с. 11]. Населення міста обирало орган міського станового самоуправління – магістрат на чолі з війтом.

Польський і Руський Бар мали спільного війта, Гірський Бар – окремого [7, с. 12].

На початку 17 ст. Барське староство очолював Станіслав Жолкевський, який у 1620 р. командував польськими військами у битві під Цецорою, де й загинув, а його голову доставили турецькому султанові у Стамбул [2, с. 23]. Згодом Барське староство очолив зять Жолкевського – Станіслав Конецьпольський.

Особливістю подільських тогочасних містечок, в тому числі й Бару, варто вважати поєднання міського і сільського устроїв життя, ремісничої і торгівельної діяльності містян із сільським господарством [1, с. 9].

У цей час відбуваються значні зміни в місцевому землеволодінні. Використовуючи покровительство польських властей, шляхта захоплює маєтки українських землевласників, а також безгосподарні землі. Способів відбирання земель було декілька: через відсутність документів на землеволодіння чи неналежне їх оформлення (найчастіше), несплату податків, невиконання повинностей.

Приплив у місто малоземельних і безземельних жителів певним чином позитивно вплинув на його економічний розвиток. У той час у Барі були цехи шевців, пивоварів, гончарів,

ковалів, кравців [2, с. 23], а дещо пізніше (у 1647 р.) медики міста утворили навіть цех хірургів [8, с. 65].

Збільшення кількості різноманітної цехової продукції по-жвавлює торгівлю, якою переважно займалися греки, вірмени та євреї. Через місто проходив торговий шлях на Кам'янець і далі в Молдавське князівство. У Барі часто бували і московські купці, які скаржилися цареві, що з них беруть велике мито [2, с. 23].

Жителі всіх трьох частин Бара щорічно платили по 15 грошів податку, під керівництвом місцевого старости відбували військову службу, підтримували у справному стані греблю на замковому ставу, що давало їм право ловити рибу для власного споживання.

Мешканці Польського Бара також зобов'язувалися доглядати міст через став і мали право збору мостового мита для казни міста.

Жителі Руського Бара платили ще й податок із пасік, по 3 чвертки вівса за користування полями (приблизно 150 л) і зобов'язувалися ремонтувати замок.

Населення Гірського Бара сплачувало по чверті вівса з полів і поволовщину (по 6 волів раз на 3 роки від усіх мешканців), повинно було відпрацювати 3 дні польових робіт на замковому фільварку [7, с. 12].

Особливе становище займали чемериси. Будучи військовим контингентом, вони звільнялися від податків і щорічно отримували за службу від барського старости по 200 злотих, мали пільги на зайняття землеробством і бджільництвом [7, с. 12].

Найбагатшими жителями Бара в цей час були єзуїтські монахи, які у 1616 р. отримали від барського старости С. Жолкевського великі права: заволоділи багатьма маєтками місцевої української шляхти, одержали привілеї на звільнення від податків, право збирати десятину з Барських та Комаровецьких маєтків. На їх користь поступали щедрі пожертви

від польської знаті. Свідченням міцного фінансового становища слугує факт здійснення єзуїтами лихварської діяльності (позички грошей під відсотки). У Барі вони володіли костелом, монастирем, колегіумом, а також пивоварним, цегельним і свічковим заводами, ратушею, постійним двором для приїжджих і шинком [2, с. 22].

У першій половині 17 ст. Бар був одним із декількох міст Правобережної України, де функціонували медичні центри. Тут діяли шпиталь та дві аптеки – монастирська і приватна [8, с. 65].

На межі 16 і 17 ст. барський замок був занедбаний. Ще в 1558 р., під час татарського нападу, місто і замок зазнали великих руйнацій. З тих часів більше як пів століття відбудовою споруди серйозно не займались. Підтвердженням слабкої обороноздатності замку є те, що під час повстання під проводом Наливайка 1594 – 1595 рр. його захопили і поруйнували запорозькі козаки.

Відбудову Бара розпочав у 1612 р. староста Станіслав Жолкевський, але масштабні відбудовчі роботи розпочалися за наступного очільника Барського староства Станіслава Конецьпольського, який перебував у місті з 1623 по 1646 р. До будівництва нової цитаделі було залучено відомого військового інженера Г. Левассера де Боплана та архітектора, геометра Себастьяна Андерса [11, с. 91] і фортеця набула тих обрисів, залишки якої дійшли до наших днів.

У 1640 р. на території замку військовим інженером і архітектором, генералом артилерії Кшиштофом Арчишевським споруджено арсенал, який був одним з найбільших і мав для Польщі величезне значення. Крім основного призначення як склад зброї та амуніції для військ, він був базою зберігання закупленої волоської селітри, яку використовували для виробництва пороху, що направлявся до Кам'янця та Львова [11, с. 91].

З інкорпорацією українських земель польською державою місто Бар з одного боку отримало магдебурзьке право, увійшло до королівських володінь, стало центром староства та отримало поштовх до соціально-економічного розвитку, з іншого боку загострилися соціальні та релігійні суперечності.

Відбувається постійне збільшення католицького населення.

Якщо у 16 ст. у Барі на 20 українців було 2 – 4 поляки, то в 1615 р. на 20 українців припало 22 поляки, а на 24 маєтки української шляхти 27 маєтків польської. Згодом дійшло до того, що місцеве населення складало лише третину [2, с. 21].

У той час про належність людини до певного етносу визначали частіше по її вірі.

Релігійне і культурне протистояння між католицизмом і православ'ям особливо посилюється після укладення Берестейської церковної унії. З метою окатоличення в місто запрошуються чернечі ордени, які розгортають масовий наступ на православну церкву. Унія насаджувалась силою, православні церковні маєтності передавалися уніатом, православ'я залишилося без церковної ієрархії [14, с. 13].

Враховуючи, що церква в той час була осередком культури, освіти, просвітництва, важко переоцінити наслідки таких подій.

Становище православних у Барському старостві особливо погіршилося після того, як старостою став Станіслав Жолкевський. Він жорстко розправився з монахами Барського православного монастиря, які брали діяльну участь у повстанні під проводом Северина Наливайка, та передав будівлю монастиря єзуїтам [2, с. 21].

Єзуїти відразу ж розпочали місіонерську та освітню діяльність. Важливою віхою в розвитку міста було будівництво кляштору (1616 р.) для прибулих за два роки до цього ченців та школи.

З розвитком міста виникла потреба організації при монастирі закладу освіти більш високого рівня, яка знайшла своє втілення в 1635 р. Таким чином Бар став одним з небагатьох міст України, де почав працювати колегіум.

Не дивлячись на відверту католицьку спрямованість, колегіум давав ґрунтовні знання. Базовими в навчальних програмах були гуманітарні науки, філософія та богослов'я. Ретельно дотримуваний порядок вивчення окремих галузей знань добре сприймався українською школою, що звикла до покрокового вивчення «Граматики», «Часослова», «Псалтиря». Багато часу присвячувалося виробленню філологічного чуття, доброго стилю мовлення й письма [9, с. 82].

Після ліквідації єзуїтського ордену в 1773 р. освітню діяльність у м. Бар продовжив греко-католицький орден отців василіан, який відкрив на місці колегіуму василіанську школу, що продовжувала діяльність до 1837 р.

Чимало учнів колегіуму стали відомим діячами політичного та культурного руху України, Польщі, Молдови. Зокрема з 1634 по 1647 р. в Барському єзуїтському колегіумі навчався видатний політичний діяч та літописець Молдови Мирон Костін [6, с. 72].

Загалом духовне життя в Барі в 16 – 17 ст. демонструвало провідну роль у суспільно-політичному та релігійному житті римо-католицької, пізніше уніатської громади, які підтримувалися урядом Речі Посполитої.

Це зумовило архітектурне обличчя міста. Кам'яні будівлі – це приміщення францисканського, домініканського та єзуїтського монастирів, єзуїтського колегіуму.

Відверта правова перевага певної частини населення привела до наростання соціальної, релігійної і в кінцевому результаті до національної напруги.

Уже наприкінці 16 ст. містяни беруть активну участь у повстанні під проводом Северина Наливайка. На початку 17

ст. поширюється процес втечі населення на Запорізьку Січ та покозачення.

Один з урядовців у промові на варшавському сеймі (вересень 1616 р.) з тривогою говорив, що «покозачене міське населення та нижні верстви городян взагалі не визнають магістратів у містах, не слухаючи ні старост, ні гетьманів, встановлюють собі права, самі вибирають собі урядників і поводитирів і ніби створюють у великій республіці Речі Посполитій другу республіку». Промовець закликав застосовувати проти повстанців «суворі заходи і зараз піддати екзекуції» [7, с. 13].

Станіслав Жолкевський у листі від 16 вересня 1617 р. з-під Яруги (над Дністром) повідомляв про народні виступи і прохав короля негайно вжити заходів до населення міст, які відіграли особливу роль в тому «свавільстві».

У листі з Бара від 28 вересня 1617 р. він знову писав про дальше зростання народних виступів, зазначав, що до повсталих «спливаєсья все живе», в тому числі багато міського населення. У зв'язку з масовим покозаченням городян, – писав він, – треба якнайсуворіше становитися «до міст українських» для «погамування» «того свавільства» [7, с. 13].

Широкому розвитку протестних рухів заважало перетворення Бару в місце перебування коронних гетьманів та центр поширення католицизму на Поділлі.

З цієї ж причини в Барі не було створено православного брацтва для захисту православного населення.

Та вже незабаром Бар, як і все староство, охопив вир подій визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Але це уже наступна сторінка в історії Барського краю.

Джерела та література

1. Баженов Л. В. Магдебурзьке право XIV – XV ст. на Поділлі фундамент сучасного міського самоврядування // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла

Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2011. С. 8 – 11.

2. Барладин О. М., Живалов О. М., Йолтуховський М. П., Маліновський Ю. Л. Історія рідного краю. Ч. 1. Краєзнавчі нариси про подільське місто Бар та його околиці з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Бар, 1991. 72 с.

3. Ганюк А. Місто Бар у публікаціях українських та місцевих краєзнавців (короткий огляд) // Бар. Барська земля – крізь призму століть / Матеріали: Міжнародної науково-практичної конференції / За науковою редакцією доктора історичних наук, професора, старшого наукового співробітника Інституту історії України НАН України, заслуженого діяча науки і техніки Дмитрієнко Марії Федорівни. Бар, 2008. С. 388 – 396.

4. Грушевський М. С. Барське староство. Історичні нариси (XV – XVIII): [репринт. вид. 1894 р.] 1996. 626 с.

5. Захар'єв В. А. Захисні укріплення пізнього середньовіччя вздовж Кучманського шляху західніше «східних воріт Поділля» – міста Бар // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». До 615-річчя першої документальної згадки про м. Ров, 475-ї річниці падання м. Бару Магдебурзького права та 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського. Київ. Бар, 2016. С. 81 – 86.

6. Йолтуховський М. П. Літописець і політик Молдови М. Костін // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». До 520-річчя з дня народження Бони Сфорци 120-річчя виходу у світ праці М. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст.». Бар, 2014. С. 72 – 75.

7. Йолтуховський М. П. Магдебурзьке право і самоврядування в місті Бар та його передмістях у XVI – на початку XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2011. С. 11 – 15.

8. Йолтуховський М. П. Між небуттям і радістю надій // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого

розвитку». До 615-річчя першої документальної згадки про м. Ров, 475-ї річниці надання м. Бару Магдебурзького права та 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського. Київ – Бар, 2016. С. 64 – 68.

9. Климчук А.-А. М. Отці єзуїти в Барі // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». До 520-річчя з дня народження Бони Сфорци 120-річчя виходу у світ праці М. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст.» Бар, 2014. С. 81 – 85.

10. Маліновський Ю. Л. Барський монастир в просторі і часі // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». До 520-річчя з дня народження Бони Сфорци 120-річчя виходу у світ праці М. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст.» Бар, 2014. С. 93 – 95.

11. Пламеницька О. А. Барська фортеця // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». До 615-річчя першої документальної згадки про м. Ров, 475-ї річниці надання м. Бару Магдебурзького права та 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського. Київ – Бар, 2016. С. 89 – 92.

12. Сіцінський Є. Оборонні замки західного Поділля XV – XVII ст. – Записки історично-філологічного відділу ВУАН, кн. XVII. К., 1928. С. 78 – 80.

13. Сторожук А. І. Подільський Бар та його околиці : історія і сучасність (події, особистості, факти). Навчальний посібник / А. І. Сторожук. К., 2010. 282 с.

14. Харитонova І. В. Осередки релігійно-духовного життя Барщини в XVI – XIX ст. Історичний нарис. Бар, 2012. 188 с.

15. Хіхляч Б. М. Василіани в м. Бар // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». До 520-річчя з дня народження Бони Сфорци 120-річчя виходу у світ праці М. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст.» Бар, 2014. С. 86 – 93.

16. Чемерис В. Чемериські війни // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». До 520-річчя з

дня народження Бони Сфорци 120-річчя виходу у світ праці М. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст.» Бар, 2014. С. 60 – 72.

Ірина Явна

РОЗВИТОК ОСВІТИ В МІСТІ БАР У XVII СТОЛІТТІ

У статті здійснено спробу показати розвиток освіти в місті Бар у XVII столітті. Автор аналізує заклади освіти чернечих релігійних орденів, насамперед єзуїтів, цехову та приватну освіту.

***Ключові слова:** Барський єзуїтський колегіум, цехова освіта, приватна освіта.*

Irina Yavna

The development of education in the town Bar in the XVIIth century

The article attempts to show the development of education in the town Bar in the 17th century. The author analyzes the educational institutions of monastic religious orders, especially the Jesuits, guild and private education.

***Key words:** Bar Jesuit College, guild education, private education.*

Розвиток освіти в місті Бар у XVII столітті тісно пов'язаний із релігійним життям, з протистоянням між католицизмом і православ'ям, особливо після укладання Берестейської унії.

Після виникнення уніатської церкви розпочався масовий наступ на церкву православну. Унія насаджувалася силою, православні церковні маєтності передавалися уніатом, православ'я залишилося без вищої церковної ієрархії.

Духовне життя містян Бара XVII століття було пов'язане з появою значної кількості нових храмів різних конфесій. Це греко-католицький храм отців-василіан, римо-католицький костел та костели домініканців, що утвердилися в місті з 1609 року, францисканців (1662 рік) [6, с. 22].

Одночасно з появою домініканців в Барі з'явилися єзуїти (близько 1614 року). У 1616 році єзуїти побудували в місті костел Святого Войцеха і Святого Станіслава, заснували братство Святої Анни.

Отці-єзуїти мали добрі педагогічні здібності, вони змогли запропонувати досконалу на той час методику навчання.

Для багатьох українців, поляків та інших національностей, що мешкали на українських землях загалом і у місті Бар зокрема, єзуїтські колегії дали ґрунтовну освіту.

Діяльність єзуїтів на українських етнічних теренах здійснювалася головним чином через мережу колегій. Як заклад, вона в собі поєднувала чернечий дім і навчальну установу. Це була школа, в якій ченці-єзуїти працювали як викладачі й науковці. Взірцем для єзуїтських колегій стала *Colegium Romanum*, заснована в Римі 1551 року. Колегію такого ж типу було засновано в Барі [5, с. 82].

За навчальними програмами колегії поділялися на неповні (нижнього рівня) та повні (вищого рівня). Неповними були п'ятикласні колегії, що давали освіту з «семи вільних наук» – граматики, поезики, риторики, арифметики, геометрії, діалектики й музики. Головним предметом була латинська мова, якою викладалися всі інші дисципліни. Також вивчалася грецька мова. До програм повних колегій входили ще дво- або трирічний курс філософії та чотирирічний курс теології. Філософію вивчали світські студенти, курс теології був при-

значений для майбутніх священиків та членів самого ордену єзуїтів [1].

Ретельно дотриманий порядок вивчення окремих галузей знань добре сприймався українською школою, що звикла до почергового вивчення «Граматики», «Часослова», «Псалтиря». Багато часу присвячувалося на вироблення філологічного чуття, доброго стилю мовлення й письма. Планомірності в освіті додавали повторювання матеріалу і активне зацікавлення учнів вихованням.

У 1636 (за іншими даними – 1633 році) [6, с. 36] суперпріор Войцех Янчевський відкрив у Барі класи граматики, а з 1640 року сюди додалася ще риторика. У місті повноцінний колегіум почав діяти з 1646 року. Тут було 8 – 12 ксьондзів, 3 – 4 магістри і стільки ж братів (єзуїтів). Пізніше отці єзуїти запрошували отців василіан допомагати їм у викладах, зокрема, що стосувалося слов'янської мови і східного обряду [5, с. 83]. Час функціонування єзуїтського колегіуму в Барі не був тривалим. Він діяв з 1646 по 1666 рік, а також з 1749 по 1773 рік [1]. Заклад освіти мав свою бібліотеку.

У Барському колегіумі навчався, а пізніше викладав обдарований поліглот, літописець і політик Молдови Мирон Костін [4, с. 72].

Єзуїти зробили вагомий внесок у поширенні освіти, зупинився рух протестантизму. Звичайно, єзуїти не розуміли прагнення до незалежності українського народу і це викликало великі непорозуміння, особливо під час Національно-визвольної війни українського народу у середині XVII століття [8].

Окрім єзуїтів в Барі проводили свою діяльність монахи інших чернечих орденів: домініканців і францисканців. Вони засновували в містечку свої монастирі, здійснювали місіюну, господарську і освітню діяльність [7, с. 86].

Одночасно зі школами, які заснували представники різноманітних релігійних чернечих орденів, протягом XVII століття в Барі функціонували «школи» при різноманітних цехах. У

цей час в місті були цехи шевців, пивоварів, гончарів, ковалів, кравців [2, с. 23] і навіть хірургів [3, с. 65]. Звичайно, це не були заклади освіти, як у випадку зі школами чернечих орденів, з окремим приміщенням, штатом викладачів, бібліотекою і т. п. Цехова освіта мала професійне спрямування, здійснювалася індивідуально під час виробництва.

З великою вірогідністю можна припустити, що в означений період в Барі існувала ще одна форма освіти – приватна, яку провадили домашні вчителі. Останніми могли бути будь-які освічені особи, але, здебільшого, – представники духовенства.

Щодо охоплення навчанням населення міста, слід зазначити, що освіту у школах при чернечих орденах чи приватну могли собі дозволити тільки заможні верстви, переважно шляхетська молодь.

Цехова освіта була більш демократичною і доступною.

Джерела та література

1. Єзуїтські школи. URL:<https://uk.m.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 15.11.2021 р.).

2. Барладин І. Д., Живалов О. М. та ін. Історія рідного краю. Ч. I. Краєзнавчі нариси про подільське місто Бар, та його околиці з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Бар, 1991. 72 с.

3. Йолтуховський М. П. Літописець і політик Молдови М. Костін. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: спадщина та перспективи сталого розвитку». До 520-річчя з дня народження Бони Сфорци та 120-річчя виходу у світ праці М. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст. Бар, 2014. С. 72 – 75.

4. Йолтуховський М. П. Між небуттям і радістю надій. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». До 615-річчя першої документальної згадки про м. Ров, 475-ї річниці надання м. Бару Магдебурзького права та 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського. Київ – Бар, 2016. С. 64 – 68.

5. Климчук А.-А. М. Отці єзуїти в Барі. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: спадщина та перспективи сталого розвитку». До 520-річчя з дня народження Бони Сфорци та 120-річчя виходу у світ праці М. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст. Бар, 2014. С. 81 – 85.

6. Харитонова І. В. Осередки релігійно-духовного життя Барщини в XVI – XIX ст. Історичний нарис. Бар, 2012. 188 с.

7. Хіхляч Б. М. Василіани в м. Бар. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: спадщина та перспективи сталого розвитку». До 520-річчя з дня народження Бони Сфорци та 120-річчя виходу у світ праці М. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст. Бар, 2014. С. 86 – 93.

8. Шкільництво отців василіан і Барська василівська школа. URL.:<https://osbm.in.ua/news/actual/shkilnytstvo-otstiv-vasylian-i-barska-vasylianska-shkola/> (дата звернення: 15.11.2021 р.).

Ірина Харитонова

ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917 – 1921 рр. НА ТЕРЕНАХ БАРСЬКОГО КРАЮ

У статті розглянуто особливості розгортання подій української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. на території міста Бар та його околиць.

Ключові слова: *українська революція, більшовики, Центральна Рада, Гетьманат, Директорія.*

Irina Kharitonova

The period of liberation struggles of 1917–1921 on the territory of the Bar region

The article considers the peculiarities of the development of the events of the Ukrainian national-democratic revolution of 1917 – 1921 on the territory of the town Bar and its environs.

Key words: *Ukrainian revolution, Bolsheviks, Central Council, Hetmanate, Directory.*

Актуальність проблеми. Український народ увесь час прагнув створити власну державу, беручи участь у Національно-визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, в повстанні І. Мазепи, у революції 1917 – 1921 рр., яка проголосила незалежність України. Розпочалася вона в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію в березні 1917-го. Головним її рушієм був український народ і його політична еліта, яка еволюціонувала від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення власної державної незалежності.

Революція була явищем загальноукраїнським. У всіх регіонах розвивався національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджувалася культура.

В контексті національного і культурного відродження України особливої актуальності набувають завдання вивчення історії рідного краю, залучення широких верств населення до пізнання величезної історико-культурної спадщини, зростання національної свідомості громадян, піднесенню їх духовності. Цілком очевидно, що без краєзнавства, без усвідомлення своєї історії та культури, свого минулого годі говорити про будь-які державотворчі процеси, про гідне місце незалежної України на терені світової історії та цивілізації.

Події 1917 – 1921-х років отримали право на об'єктивне і повне дослідження лише в роки незалежності України. Тому проведення регіональних досліджень є необхідною і важливою складовою, яка допоможе скласти повну і правдиву кар-

тину подій українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр.

Огляд досліджень та публікацій. Одним із недостатньо досліджених аспектів Української революції 1917 – 1921 рр. є регіональний. Не можна не погодитися з І. Ф. Курасом і В. Ф. Солдатенком, що «без вивчення цього важливого аспекту складну історію революційної доби в Україні в усій її повноті, багатоаспектності і суперечливості зрозуміти до кінця просто неможливо». Історію Барської землі докладно висвітлено в працях місцевих краєзнавців – І. Д. Барладина, М. В. Йолтуховського, Є. Й. Меснянкіна, А. І. Сторожук. Особливу увагу періоду української національно-демократичної революції присвятили В. Воловик, О. Яременко, П. Григорчук, К. Завальнюк, А. Бортняк, М. Станович, І. Ткаченко, В. Тимчук, С. Калитко, А. Лисий та ряд інших дослідників історії Поділля.

Мета статті: проаналізувати період визвольних змагань 1917 – 1921 рр. на території Барського краю. Адже сьогодні в Україні відбуваються докорінні політичні зміни, тому події Української революції є актуальними, особливо це стосується врахування їх уроків, негативних і позитивних сторін.

Виклад основного матеріалу. 1917 рік. Рік кардинальних змін для тогочасної Російської імперії та нових сподівань на зміни бездержавних народів, що у ній проживали.

Одним із центрів революційних подій стало Поділля. Тут упродовж 1917 – 1921 рр. неодноразово змінювалася влада, перебували урядові структури УНР, діяли регулярні війська та повстанці, гриміли криваві бої.

Це стосується і революційних подій нинішнього Барського краю, який на початку ХХ ст. входив до складу Подільської губернії.

4 березня 1917 року представниками українських партій і громадських організацій була утворена Центральна Рада, її головою було обрано М. Грушевського. Утворення Централь-

ної Ради поклато початок української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр.

Населення Подільської губернії активно включилося в революційні події, що охопили всю імперію. Почали створюватися нові органи влади – волосні та сільські селянські комітети.

На початку березня 1917 року, коли стало відомо про перемогу Лютневої революції, на підприємствах та установах міста відбулися вибори до Ради робітничих і селянських депутатів [1, с. 38]. На той час у місті була відсутня більшовицька організація, але представники інших політичних партій (меншовики, есери, бундівці) були серед активістів місцевої громади, і саме вони утворили Раду, керівником якої стала представниця партії меншовиків. Одночасно існувала й міська дума. У травні було засновано більшовицьку групу в складі 17 членів партії і 14 співчуваючих, а в липні – партійну організацію, до якої ввійшли солдати розміщених у Барі підрозділів VII царської армії та місцеві більшовики. У липні 1917 року в місті розміщувалися штаб VII армії, 1-й і 2-й гвардійський полки. Солдати-більшовики, об'єднавшись з місцевими більшовиками, створили єдину партійну організацію. Більшість членів її становили армійські більшовики. Саме за рахунок солдатів поповнилася Рада робітничих і солдатських депутатів.

На Поділлі кінець літа та початок осені 1917 року характеризувався майже цілковитою руйнацією громадського порядку, активізувався місцевий кримінальний елемент, почалися розбійні напади, вбивства, пограбування та погроми.

Вінниччина того часу була важливою тиловою базою для Південно-Західного і Румунського фронтів та важливим економічним регіоном усього Правобережжя. Тому за обставин послаблення авторитету Центральної Ради стала особливо привабливим регіоном для більшовиків. Тут вони знайшли досить серйозну підтримку вінницьких солдат та робітників-

залізничників краю. Зокрема більшовики Бара розгорнули велику агітаційну роботу серед робітників і солдатів. Вони очолили боротьбу проти частини офіцерів штабу VII армії, яка підтримувала владу тимчасового уряду. У вересні 1917 року в частинах Барського гарнізону відбулися збори і мітинги, на яких частина солдатів виступила проти політики Тимчасового уряду.

Після перемоги жовтневого перевороту 1917 р. в Петрограді на Вінниччині встановлюється двовладдя. У самій Вінниці діяв більшовицький ревком поряд із українською Губернською радою та міською думою, які перебували на позиціях Української Центральної Ради. А в місті Бар за ініціативою осередку більшовиків відбулися збори з участю представників підприємств і військових частин, які переобрали раду та створили революційний комітет на чолі з М. Є. Врублевським, який вимагав передати владу в Радах під контроль більшовиків.

У буремні дні 1917 року промисловий Бар активно включився в збройні повстання на підтримку більшовиків. У селах відбувалися масові селянські виступи, які підтримали революційно налаштовані солдати дислокованої в місті VII армії [2, с. 3].

Більшовицька пропаганда та нерішуча політика УНР внесли суттєві корективи до перебігу Української революції, зокрема, й на території Поділля. Господарська руїна, безладдя, анархія, суперечності всередині Української Центральної Ради суттєво підірвали її авторитет серед населення та схили його на сторону більшовиків.

23 вересня 1917 року солдати Петроградського гвардійського полку, розквартированого в селі Митки, разом із повсталими селянами Миток та навколишніх сіл розгромили маєток поміщика Чихачова й розділили його землі. У жовтні солдати 2-го гвардійського корпусу допомогли селянам села Маньківці реквізувати поміщицький маєток, солдати 6-го гвардійсь-

кого Фінляндського полку провели в Барі масову реквізицію продовольства й одягу серед місцевої буржуазії на користь збіднілих міщан та солдат; на цукровому заводі міста революційні солдати допомогли робітникам створити загін робітничої Червоної гвардії на чолі з більшовиком Каскевичем [3, с. 86]. У Ялтушкові 21 листопада 1917 року в економії цукрового заводу селяни пограбували пшеницю, заводське майно, забрали худобу. Винуватцями неорганізованих погромів часто ставали солдати. Так, у другій половині вересня солдати VII армії знищили запаси зерна в околицях Ялтушківського цукрового заводу.

26 жовтня 1917 році відбувався II Всеросійський з'їзд Рад, де було проголошено радянську владу в країні, там був присутній делегат від Барської Ради робітничих і солдатських депутатів В. А. Упар, старший унтер-офіцер саперного полку 3-ої гвардійської дивізії [2, с. 4].

1 листопада 1917 року зі вступом у Бар частин 2-го гвардійського корпусу, які цілковито підтримали вимоги місцевих більшовиків, була зроблена спроба встановити в краї радянську владу. Але на початку листопада силам Центральної Ради вдалося взяти місто під свій контроль, більшовики перейшли в підпілля. В середині листопада відбулися підпільні збори більшовиків міста, де було створено новий ревком, який очолив боротьбу проти українських національних сил. Їм на допомогу прийшли представники VII армії. За наказом військово-революційного комітету й комісара VII армії більшовика І. П. Васяніна 6-й Фінляндський полк на чолі з командиром В. О. Малаховським витіснили з Бару сили Центральної Ради. В місті встановилася радянська влада. З 23 листопада 1917 р. в місті почала виходити газета «Известия военно-революционного комитета VII армии». У січні 1918 року в Барі був сформований червоногвардійський загін [4, с. 119].

Події тих історичних днів викликали в жителів Барського краю революційне пробудження до громадської праці, актив-

ної участі в політичному житті. Жителі Бара та його околиць підписали відозву Центральної Ради «До українського народу», в якій вміщувався заклик до селян, робітників, солдатів, інтелігенції зберігати спокій, гуртуватися у політичні, культурні та економічні спілки, збирати гроші на Національний фонд [6, с. 45].

Могилів-Подільський повітовий інструктор 1 листопада 1917 року інформував організаційну комісію Центральної Ради, що у Копайгороді 23 жовтня було скликано сільське зібрання, на якому вирішили утворити селянську спілку. Селянська спілка запрацювала і у Верхівці. Тоді ж, за словами інструктора, згуртуватися шевці Ялтушкова. Ріст національної і політичної свідомості населення містечок виявився і в їхньому прагненні до відкриття українських національних шкіл. У 1917 – 1918 навчальному році двохкласна багатокласна школа функціонувала у Копайгороді, курс навчання у ній складав 4 роки. У цьому ж містечку працювали вища початкова школа, гімназія і польська школа. Натомість у Верхівці були однокласні дво- і однокомплектні школи. У Ялтушкові функціонували два однокласні двохкомплектні початкові навчальні заклади. Шкільні класи часто були переповнені, через це доводилося відмовлятися у прийомі до школи бажаним вчитися. Незважаючи на труднощі, вчителі переважно виявляли високий рівень національної свідомості, підтримували вищий крайовий орган влади – Центральну Раду. Так, у Ялтушкові вчитель місцевої школи збирав кошти серед містечкового населення на виборчий фонд. Такі ж збори були проведені у Копайгороді.

Осінь 1917 р. була для України початком всеохоплюючого і неконтрольованого хаосу, який не обминув і барські містечка. Селяни захоплювали і ділили поміщицькі маєтки, церковні і монастирські землі, рубали ліси, брали на облік поміщицькі економії. Влада втратила силу прумусу і почали ставатися масові виступи і пограбування. Зокрема, у Верхівці

наприкінці листопада 1917 року відбулося пограбування економічної каси, підпал скирти соломи у поміщицькому маєтку. У Ялтушкові з 21 листопада селяни грабували в економії цукрового заводу пшеницю, різне майно, забирали худобу. Винуватцями погромницьких дій були і солдатські маси. Згідно з цими подіями створювалися загони самоохорони. Започатковано це було у Ялтушкові.

У лютому 1918 року після підписання договору у Брест-Литовську представниками Центральної Ради, у місто та його околиці увійшли війська кайзерівської Німеччини та Австро-Угорщини. Згодом взагалі змінилася влада в країні, нова гетьманська політика Павла Скоропадського принесла суттєві зміни на місцях. Подільським губернським старостою стає С. Кисельов. За гетьманату на Поділлі значно поживляється кооперативний рух, нормалізуються податкові збори.

В окремих випадках мало свавілля губернських старост, обмежувалася діяльність громад та об'єднань. У результаті на місцевому рівні почалися бунти серед невдоволених діями влади селян, міщан, інтелігенції.

У травні 1918 року заарештували верхівчанина, гласного Подільського губернського земства Є. Медведєва за «підбурювання селян до безпорядків». У добу гетьманату обмежувалася діяльність єврейських громадських рад. Ще більше напруження у суспільстві викликало проведення політики твердого курсу. Її складовою частиною була боротьба з ліворадикальними партіями і течіями. Так, за належність до партії «Бунд» у Ялтушкові арештували 7 партійців. Також були випадки, коли арештовували місцевих селян, які брали участь у заворушеннях у період Центральної Ради, і ті, хто закликав не виконувати постанови влади. За такі провини у серпні 1918 року було заарештовано селян Верхівки Т. Ткача, К. Фігурача, Л. Дерещука, К. Кушніра. Політика тодішньої влади спричинила арешти найбільш національно свідомої частини населення, більшість вчителів. 25 червня у Верхівці арештували

організатора українського національного хору вчителя А. Мельника, як колишнього члена Центральної Ради. Під час слідства пропонувалося вислати його за кордон. Така політика призвела до невдоволення серед вчительства. Могилів-Подільський повітовий староста 1 листопада 1918 року повідомляв губернському старості, що під час відкриття Копайгородської гімназії директор Феодосієв виголосив промову, спрямовану проти існуючого державного ладу: «Ми працювали 50 років, щоби дочекатися відокремлення України від Росії бути самостійною державою, – наголосив той. – З часу відокремлення України вся влада перейшла в руки народу і все добро теж повинно перейти в ті ж руки... Завдяки нашій некультурності, темноті, ми не змогли спасти революції. Тепер ми ж повинні вчитися готуватися до того, щоби в слідуючий раз могли втримати владу в своїх руках» [3, с. 104].

Реставрація великого поміщицького землеволодіння, вилучення хліба та каральні експедиції призвели до активізації селянських виступів. Уже від початку літа повстанським рухом було охоплено територію більшості українських губерній.

Окупаційна політика австро-угорської та німецької військових адміністрацій стала справжнім лихом для місцевого населення. Зокрема, окупанти забирали під казарми, штаби, шпиталі житлові та громадські приміщення. У Верхівці австрійці пограбували магазини на 300 – 400 тис. крб. Такі дії гетьманської влади, окупаційного режиму викликали справедливе незадоволення жителів містечок. Найбільше заворушення у Подільській губернії відбулося 19 серпня 1918 року у Ялтушкові. Того дня у містечковій школі пройшла театральна вистава, на якій були присутні владні люди. Євреї і кілька студентів заарештували чиновників, їх підтримали селяни. Повсталі мали в своїх руках волосне правління, пошту і телеграфну станцію. Також повстанцям вдалося оволодіти приміщенням поліції і зброєю, яка там знаходилася. Вона

була роздана повстанцям. Невдовзі вони захопили місцевий цукровий завод, роззброївши при цьому австрійців. Для придушення повстання прибули війська з Бару та Нової Ушиці. За участь у заворушенні було розстріляно 11 євреїв і українських селян, спалено 137 будівель. За іншими даними, було страчено 50 осіб, знищено близько 200 будівель. 19 вересня Могилів-Подільський повітовий староста у своєму донесенні губернському старості писав, що повстання не поширилося, оскільки населення не співчувало повстанцям.

У боях з австро-німецькими військами в Ялтушкові брав участь червоногвардійський загін. 15 листопада 1918 року в Барі відбулася екстрена нарада підпільників міста, на яких було прийнято рішення в досить складних політичних умовах негайно розпочати активні дії по організації партизанського загону. Очолив зібрання П. Горбатий, учитель місцевої школи.

Нічим свідком цих кривавих історичних подій є братська могила учасників громадянської війни 1918 – 1920 рр., яка знаходиться в центрі селища Ялтушків. У 1962 році тут було встановлено бетонний обеліск.

Та попри всі зусилля більшовиків, провід селянсько-повстанського руху на Поділлі влітку 1918 року у своїх руках міцно тримали есери, велику допомогу яким надавала Всеукраїнська Рада селянських депутатів. Проте вже наприкінці літа 1918 р. політичні партії втратили надію підняти загальнонародне повстання. Переконавшись у політичній апатії селянства, вони почали шукати інших шляхів до підняття народних мас проти існуючого режиму.

В Україні в цей час активно формувалася опозиція, передусім з лівих сил. Ще у травні відбулися ряд з'їздів різних партій та інших організацій, які висловили недовіру новому режимові і закликали до боротьби з ним: II Всеукраїнський селянський з'їзд, з'їзд УСРРП та ін. 21 травня сформувався Український Національно-Державний союз (УДНС), з програ-

мою поновлення української демократичної держави. І вже в середині листопада проти гетьманського режиму на території України вибухнуло повстання Директорії, але в Подільській губернії воно не отримало тієї підтримки, якої від нього очікували. Відбулися стихійні мітинги із закликом до повстання супроти гетьманської влади, але через свою незацікавленість політикою і бажання лише громити поміщицькі маєтки селянство фактично само ліквідувало виступи проти місцевої влади, обмежившись погромами ще уцілілих економій.

25 листопада 1918 року командувач корпусу збройних сил Директорії Ярошевич доповідав, що вся влада на Поділлі під його контролем. Гетьманський староста Кисельов передав пост комісару УНР Степури.

Із режимом гетьманату Вінниця покінчила без крові: Німеччина підписала перемир'я, вийшла із війни, а окупаційні війська покинули Вінницю, яка одна із перших вітала Директорію УНР. Тому сюди й прибув 19 грудня 1918 року уряд Директорії УНР, щоб розгорнути свій наступ на Київ. У Вінниці уряд Директорії відновив ряд законів на користь народу.

Загалом розвиток українського національно-визвольного руху на землях Барщини позитивно вплинув на політичну та національну свідомість населення, сприяв залученню його жителів до участі в громадсько-політичних, державотворчих, культурно-освітніх процесах, становленні органів самоврядування. Хоча процес, що відбувався, ускладнювався частими неорганізованими виступами селян, руйнівною політикою радянського та австро-угорського військових режимів, які не сприяли стабільності на місцях.

Після повалення гетьманату до влади долучилася Директорія. Місцеве населення Барщини схвально прийняло нову владу. 28 червня 1919 року Могилів-Подільський повітовий комісар телеграфував губкомісарові, що у Ялтушкові «настрій населення гарний абсолютно, до нас прихильний. Цікавиться всім, що робиться, який буде державний лад, як буде з

земелькою. До мобілізації йдуть охотно. Наприклад, сьогодні приходять жінки і питається про свого сина: каже втік з дому й пристав до козаків Петлюри... Охорона містечка й волості вже налагоджена» [4, с. 309]. У Ялтушкові навесні 29 березня 1919 р. С. Петлюра, намагаючись стабілізувати фронт, провів нараду вищого військового командування.

Однак літо і осінь не принесли краю спокою. У жовтні – листопаді 1919 року почалися масові захворювання на тиф галицьких стрільців, які перебували на Поділлі. В щоденнику командування УГА зазначалося, що за 1919 рік хворих на тиф лежало у Барі 2,5 тисячі, Ялтушкові – Маньківцях – 150 вояків.

На шляху між селами Ялтушків – Красне знаходиться братська могила, в якій поховано велику кількість людей, померлих від тифу в 1919 – 1920 рр.

У добу Директорії УНР активізувала свою діяльність «Просвіта». У Верхівці просвітяни заклали сільськогосподарську школу. Активно працювала «Просвіта» у Ялтушкові, яку очолив Ярош. Просвітяни прагнули до об'єднання спільних зусиль. Так, 28 серпня 1919 року відбулася нарада представників Ялтушківської, Біличенської, Підлісянської «Просвіти», де було ухвалено створити волосну раду «Просвіти», яка б слідкувала за діяльністю кожної іншої організації. Вирішено було заснувати фонд на будівництво волосного народного будинку ім. Т. Г. Шевченка [3, с. 23].

У добу Директорії УНР реорганізовувалися органи місцевого самоврядування. Згідно розпорядження Подільського губернського комісара вже в перші місяці після приходу до влади Директорії інститути сільських старост замінювалися на сільських комісарів. Ускладнювали ситуацію злочинні дії окупаційних військ. Так, у Ялтушкові поляки, а згодом і більшовики пограбували земську телефонну станцію, зруйнували пошту і телеграф. У цьому ж містечку червоноармійці погра-

бували священника. У Копайгороді більшовики забрали кошти, виділені на лікарні [4, с. 311].

У 1919 – 1920 рр. особливої гостроти набули українсько-єврейські стосунки. Сильною політичною силою на Поділлі проявили себе єврейські організації – Єврейська Соціалістична Партія Бунд і об'єднання євреїв-соціалістів Цоалей-Ціон, представники яких брали активну участь у заворушеннях в селі Ялтушкові.

Саме на цей період припадає розгул єврейських погромів. У Ялтушкові єврейське населення обстріляло відступаюче українське військо. Після повернення, українські вояки 15 – 16 червня 1919 року погромили ялтушківських євреїв. У Копайгороді внаслідок погромів 25 і 26 – 30 червня 1919 року, які вчинили Синя і Запорізька дивізії, загинуло 22 особи. Українська влада вживала рішучих заходів для припинення антиєврейських погромів, переслідувала їх, надавала матеріальну допомогу погромленим. Так, у Копайгороді винуватців погромів розстріляли.

Висновки. У ці чи не найдраматичніші роки вітчизняної історії подоляни помітно відзначились і в бойових діях, і в державотворенні, і в культурному житті.

Револуція 1917 – 1921 рр. залишила глибокий слід у свідомості нашого народу і стала джерелом державницьких прагнень кількох прийдешніх поколінь українців.

Отже у період з 1917 по 1921 р. у часи відкритої боротьби влада в місті та навколишніх селах змінювалася 14 разів: після окупації міста та його околиць військами кайзерівської Німеччини барські землі визволили війська Богунського полку, далі місто перейшло до УГА, в січні 1920 року в Бар увійшла Червона армія, в квітні – білополяки та петлюрівці. На території Барського краю відбулося декілька великих боїв. Загонами Червоної армії командував Г. Котовський. Прифронтовим Баром у цей важкий період, змінюючи один одного, керували О. Керенський, Центральна Рада, П. Скоро-

падський, Директорія, більшовики, Симон Петлюра, Є. Петрушевич, А. Денікін тощо. Та фінальним акордом у цьому коловороті подій стало остаточне закріплення радянської влади в Барському районі 24 червня 1920 року. Два наступні роки йшла стабілізація та відновлення насамперед економіки району, що потребувало неабияких зусиль від влади та населення.

Таким чином, розвиток українського національно-визвольного руху позитивно вплинув на політичну та національну свідомість населення містечок Барщини. Місцеві жителі брали активну участь у всіх процесах, що відбувалися в державі. Ускладнювали становище у містечках селянські виступи, руйнівна політика радянського та австро-угорського військових режимів, єврейські погроми.

Джерела та література

1. Барладин І. Д. Історія рідного краю: в 2 ч. Ч. 2: Краєзнавчі нариси про подільське місто Бар та його околиці в ХІХ – на початку ХХ ст. / І. Д. Барладин, М. П. Йолтуховський. – Бар, 1992. – 59 с.
2. Гонтмахер А. Й. За кращу долю / А. Й. Гонтмахер // Червон. Промінь. – 1997. – 20 жовт. – С. 3 – 4.
3. Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917 – 1920 рр. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький – Кам'янець-Поділь., 2005. – 320 с.
4. Комарніцький О. Б. Містечка Барщини в добу Української революції 1917 – 1920 рр. / О. Б. Комарніцький // Бар: Барська земля – кризь призму століть: матеріали І-ї Міжнар. наук.-практ. конф. – Бар, 2008. – С. 306 – 312.
5. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область / голов. ред. Олійник А. Ф. – К., 1972. – 758 с.
6. Сторожук А. І. Подільський Бар та його околиці: історія і сучасність (події, особистості, факти) / А. І. Сторожук. – К., 2010. – 282 с.

**ПРО ПЕРЕБУВАННЯ ОЛЕКСАНДРА
МАРТИНОВА В 1918 – 1922 рр.
У ЯЛТУШКОВІ**

Автор на основі спогадів О. Мартинова описав економічну та політичну ситуацію на Поділлі, зокрема у містечку Ялтушків у 1918 – 1922 рр., розповідає про так зване «Ялтушківське повстання».

Ключові слова: Українська національна революція, Барський край, меншовизм, «Ялтушківське повстання», бандитизм.

Andrey Banit

About the staying of Alexander Martynov in 1918 – 1922 in Yaltushkiv

The article covers the staying of Oleksandr Martynov in Yaltushkiv in 1918 – 1922. Based on O. Martynov's memoirs, the author described the economic and political situation in Podillya, in particular in the town of Yaltushkiv, and tells about the so-called «Yaltushkiv Uprising».

Key words: Ukrainian national revolution, Bar region, Menshevism, «Yaltushkiv uprising», banditry.

Восени 2021 року виповнюється рівно 100 років від часу закінчення Української національної революції 1917 – 1921 рр. На думку автора цієї статті цікавим, хоч і дуже упередженим свідком цих подій на території Барського краю, став відомий російський політичний діяч, один із провідних лідерів російського меншовизму, зятятий ворог Леніна, публіцист і видавець Олександр Самійлович Мартинов. Протягом 4-х років, у 1918 – 1922 рр., з родиною він мешкав у Ялтушкові й

описав деякі епізоди зі свого життя у статті-спогадах «Мои украинские впечатления и размышления» / А. Мартынов. – Москва-Петроград: Гос. изд-во, 1923. – 75 с.

Олександр Самійлович Мартинов (Пікер, Піккер) народився 5 січня 1865 у м. Пінськ, тепер Республіка Білорусь, у єврейській родині заможного купця-лісоторговця Шмуеля Пікера. У цій сім'ї зростала також молодша дочка Марія (Маруся) Самійлівна Пікер. Згодом вона здобула професію лікаря. Згідно Офіційного Довідника, виданого Управлінням Головного Лікарського Інспектора Міністерства Внутрішніх Справ Росії (Петроград, 1915, 907. Л. 880) на 1915 рік у Вінниці працювала лікарем Марія Самійлівна Пікер, найвірогідніше рідна сестра Мартинова.

Завдяки статкам батьків Олександр і Марія отримали гарну початкову й середню освіту. Ще в юні роки Олександр Пікер захопився революційною літературою. Юнаком він вперше познайомився з Україною, коли мешкав у Катеринославській і Херсонській губерніях. У 1884 р. Олександр поступив на юридичний факультет Петербурзького університету. У столиці імперії він одразу стає членом антиурядової терористичної організації «Народна воля» і змінює прізвище на Мартинов. Закономірним став невдовзі його перший, а в 1886 році другий арешт. Після виключення з університету Мартинов був висланий до батьків у Пінськ. У рідному місті він знову був заарештований і засланий на 10 років до Сибіру. З цього часу Олександр Мартинов стає професійним революціонером. У 1899 р. повернувшись із заслання, він працює в редакції газети «Южный рабочий». В 1900 знову заарештований. Того ж року емігрував за кордон, де вступає до «Союзу російських соціал-демократів», працює у редакції журналу «Рабочее слово». У Швейцарії він познайомився зі своєю майбутньою дружиною Анною Романівною Файнман (Мартиновою), яку він все життя гаряче любив. Ймовірно заради неї та дітей Олени та Анни в 1922 р. О. Мартинов буде вимушений

кардинально змінити свої принципи та погляди і піти на службу до більшовиків.

У 1903 р. на II установчому з'їзді Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) Мартинов відстоював програмні принципи меншовизму. Гаряче виступав проти Леніна, програмного положення більшовиків диктатури пролетаріату. По закінченні з'їзду увійшов до керівних органів меншовицької фракції РСДРП. До 1922 р. вважався одним із найбільш затятих ворогів В. І. Леніна у соціал-демократичному русі. Як публіцист видав цілу низку полемічних брошур. На V з'їзді РСДРП був обраний до її ЦК. У часи 1-ї світової війни увійшов до групи Юлія Мартова. Після Лютневої 1917 р. революції повернувся в Росію у заплomboваному вагоні разом з Леніним та іншими російськими політемігрантами. В цей період різко виступав проти більшовицького курсу на захоплення влади. У серпні 1917 р. був вкотре обраний до ЦК РСДРП (меншовиків). Жовтневий переворот 1917 р. Мартинов зустрів вкрай вороже. У травні 1918 – делегат Всеросійської наради меншовиків.

Проте узимку 1918 р. у Петрограді і Москві економічна ситуація та гарантії елементарної безпеки для родини Мартинова стали нестерпними. Вона стояла на межі голодної смерті. В цей же час в Україні після звільнення від російської більшовицької окупації 29 квітня 1918 р. владу в свої руки взяв П. П. Скоропадський, проголосивши створення Української Держави. На відміну від більшовицької РРФСР в Україні у цей час запанували спокій та економічна стабільність. Зваживши на всі обставини, Мартинов із дружиною та дочками Тетяною й Оленою переїздить в Україну. В червні 1918 року вони оселяються у Ялтушкові. Чому саме тут? Сам Мартинов у своїх споминах пише, що на цей момент його сестра Марія Пікер працювала лікарем у поліклініці при Ялтушківському цукровому заводі і, ймовірно, кликала рідних до себе. Містечко, як і вся Подільська губернія, за наслідками

Брестського миру увійшли до австрійської зони розміщення військ.

Мартинов у мемуарах свідчить, що у цей період він повністю відійшов від політичної діяльності. Як вчитель викладав у місцевій професійній школі. Одночасно займав посаду зав. бібліотекою. І профшкола, і бібліотека на той час діяли при Ялтушківському цукровому заводі. Дружина Анна за фактом влаштувалась на посаду заводського лікаря. Будинок, який винаймали Мартинови, знаходився за межами території заводу, у містечку і мав депутатську недоторканість. Проте, щоразу над ним і його рідними нависала смертельна небезпека. 19 – 20 серпня 1918 р. він став свідком «Ялтушківського повстання» під проводом Давида Шмуклермана.

Ось як ці події описує Мартинов: «Вже через тиждень після того, як я потрапив у цей пекельний котел, у середині серпня 1918 р. тут розігралася приголомшлива драма. Пара десятків сільських хлопців та робітників, ще два студенти, згідно з постановою революційного з'їзду, підняли повстання проти австрійських окупантів. Ці два студенти, озброєні, у супроводі кількох робітників, уночі, верхи, поскакали на завод. Австрійці розбіглися – їх було мало; але чиясь досвідчена рука, припускають – колишнього російського офіцера, обом студентам відразу відрубала голови. Повстанці розгубилися. Містечко було в паніці. Батько одного з убитих студентів всю ніч блукав завмерлими вулицями містечка і голосно стогнав, як підстрелений... Наступного дня до містечка в'їхав австрійський каральний загін. Він зараз же зажадав, щоб населення протягом двох годин принесло до штабу 300 000 крб. контрибуції. Містечко контрибуцію сплатило своєчасно. Проте австрійці протягом кількох годин обстрілювали його з гармат у якості каральної помсти. Потім почалася розправа із сільським населенням: солдати ходили селом, і з чисто німецькою акуратністю підпалювали кожен другий будинок. Спаливши таким чином 240 селянських дворів, австрійці

вигнали на площу все населення містечка та села і на очах присутніх повісили 10 осіб, у тому числі нещасного батька напередодні обезголовленого студента та одного 70-річного старця, в онука якого було знайдено рушницю. Це була перша моя зустріч із контрреволюцією на Україні».

Відразу після цих подій Мартинов без сім'ї виїхав у Миколаїв, де випустив 9 номерів соціал-демократичної газети. Звідти, після закриття газети австрійською цензурою, переїхав у Київ. У листопаді 1918 р. владу над Україною перебирає УНР-Директорія. Мартинов повертається в Ялтушків. З його слів Симон Петлюра, зважаючи на досвід і заслуги Мартинова перед соціал-демократичним рухом Росії, неодноразово пропонував йому посаду міністра в уряді УНР. Проте, щоразу отримував відмову.

За цих 4 роки перебування у Ялтушківі родина Мартинових пережила 12 змін різних влад, епідемію тифу, яким перехворіли дружина і сестра. В 1920 на їх помешкання було здійснено моторошний бандитський напад. Ось як про це пише Мартинов: «Ось, увечері, 30 січня 1920 р., вони (бандити. А. Б.) зненацька роблять на нас розбійницький наліт. Троє з рушницями оточують наш будинок. Двоє з оголеними шашками та обрізаними гвинтівками (бандитський винахід!) увірвалися у квартиру: «Дайте нам семьдесят пять тысяч золотом или николаевками!». У відповідь ми їм пояснили, що ми службовці заводу, що у нас грошей немає і що нізвідки їм бути у нас, вони відкрили військові дії. «Вы знаете, с кем вы говорите?! – кричав один. – Мы советские генералы из Москвы, мы большевики, только не прежние большевики, а нового сорта. Мы заведем новые порядки». – «Довольно разговаривать! Пора действовать!» – перервав його інший і почав діяти, «заводить новые порядки». Ударом шаблі він розкріїв череп кухарці, дівчині Парасці К., далі поранив шаблею в голову і руку мою дружину, що робила смертельно пораненій кухарці перев'язку. Бандит зірвав ковдру з наших дітей, що

спали. Дружина, що возилася з пораненою, побачивши це, крикнула: «Не чіпайте моїх дітей!». У відповідь на це бандит вдарив її шаблею по голові. Потім бандит почав швидко збирати до купи наші пожитки... Я вибив скло із подвійних рам, вискочив через вікно на двір і під обстрілом вартових, що стояли назовні, побіг на завод за заводською охороною. Я зажадав, щоб мені відрядили п'ятьох людей з гвинтівками. Начальник охорони, пацифістськи налаштований контролер, вагався і сперечався зі мною: чи не краще надіслати охоронців без зброї? Коли я у супроводі робітників-охоронців повернувся, насамкінець, додому, бандити вже зникли, пограбувавши нас: їм, на щастя, більше нікого не вдалося у нас вбити, тому що вони на п'яну голову перерубили електричні дроти й, опинившись у темряві, стріляли і рубили у кімнатах дарма...».

Як пізніше визнав Мартинов, саме у Ялтушкові він переоцінив свої погляди і перейшов на сторону більшовиків. Сам він пояснює цей злам так: «Мені доводилося рвати з товаришами, з якими я, вже цілком сформований політичний діяч, працював 15 років, з якими я пережив революцію 1905 року, з якими я пов'язаний був партійними узами та узами тісної особистої дружби; тут мені доводилося ламати політичну систему поглядів, які в мене увійшли до плоті і крові».

Влітку 1922 р. він зі своєю сім'єю і сестрою Марією повертається у Москву. Принижено кається перед керівництвом РКП(б). За вказівкою ЦК їде у Грузію і переконує місцевих меншовиків самоліквідуватись. За це на XII її з'їзді Олександр Мартинов був прийнятий у партію. Як революціонер зі стажем, він був наділений всіма пільгами, які вже тоді керівництво партії з любов'ю почало широко впроваджувати для власної партійно-господарської номенклатури. В подальшому Олександр Мартинов працював в Інституті Маркса, Енгельса, Леніна (ІМЕЛ), видавництві «Красня новь». З 1924 року – член редколегії журналу «Коммунистический Интер-

национал». Був одним з редакторів 4-томного видання «Общественное движение в России в начале XX века». Викладав у Комуністичній академії і Свердловському комуністичному університеті. Згодом отримав статус пенсіонера персонального значення СРСР. До своєї смерті ніякої активної діяльності більше не виявляв.

Джерела та література

1. Большая Советская Энциклопедия. Москва, 1938, т. 38, С. 292 – 293.
2. Большая Советская Энциклопедия. Москва, 1974, т. 15, С. 425 – 426, т. 16, С. 82 – 83.
3. Деятели СССР и революционного движения в России. Москва, 1989, Ч. 2, С. 525 – 534.
4. Ильяшук Г. И, Миллер В. И. Политические деятели России 1917. Биографический словарь. Москва, 1993 (<http://slovari.yandex.ru/dict/pdr/article/1917/19000/70179.htm>)
5. Мартынов А. Мои украинские впечатления и размышления. Москва – Петроград, 1923.
6. Российская еврейская энциклопедия. Москва, 1995, т. 2, С. 253.
7. Сорокин А. «Пессимизм и мизантропия строго запрещаются». Письма меньшевика Мартынова к жене (1910–1928). Ж-л «Родина», 2015, № 1, С. 100 – 106. Режим доступа: <http://rgaspi.org/assets/original/100-106-%D0%A0%D0%93%D0%90%D0%A1%D0%9F%D0%98.pdf?1422868734>
8. Keep J. L. The Rise of Social Democracy in Russia. Oxford, 1966, p. 63, 87, 195, 233, 274, 294.

*Анатолій Войнаровський
Валентина Гребеньова*

ОСОБЛИВОСТІ АНТИКОМУНІСТИЧНОГО РУХУ ОПОРУ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ У 1921 – 1928 РОКАХ

У статті здійснено спробу аналізу організації та функціонування антикомуністичного руху Опору на території Східного Поділля в роки НЕПу, визначення причин боротьби, їх форм і методів. Автори висвітлюють протистояння між окупаційною більшовицькою владою та національно-патріотичними силами.

***Ключові слова:** комуністична ідеологія, антикомуністичний рух Опору, Східне Поділля, НЕП, карально-репресивна політика.*

*Anatoliy Voynarovsky
Valentyna Grebenyova*

Features of the anti-communist resistance movement in Podillya in 1921 – 1928

The article attempts to analyze the organization and functioning of the anticommunist Resistance movement in the territory of Eastern Podillya during the NEP, to determine the causes of the struggle, their forms and methods. The authors highlight the confrontation between the occupying Bolshevik government and the national-patriotic forces.

***Key words:** communist ideology, anti-communist resistance movement, Eastern Podillya, NEP, punitive and repressive policy.*

Після встановлення більшовицької влади на теренах Подільського краю у 1921 р. невдоволення новим режимом викликає опір місцевого населення. Заходи з реквізицій продовольства, система заручництва та примусових мобілізацій, атеїстична кампанія більшовиків стали факторами, що зумовили природний спротив громади.

Проблема розгортання антикомуністичного руху Опору відображена у значній кількості історичних досліджень. Зокрема тому була присвячена праця О. І. Ганжі «Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.)» [1]. У даній роботі проаналізовано суспільне становище українського селянства у період становлення тоталітарного режиму, фрагментарно торкаючись селянства Поділля. Автор наголошує на негативному ставленні селянства до більшовицької політики, але обіцянки миру та амністії зумовили піти селянство на примирення.

Витоки та діяльність повстанського руху на теренах Вінниччини досліджує К. Завальнюк. Даним автором упорядковано життєві долі та шляхи лідерів національно-повстанського руху [2]. Дослідник наголошує на домінуванні патріотичних почуттів, непримиренності повстанців до більшовиків, але зазначає занадто нерівні сили між більшовицькими окупантами та повстанцями.

Тактику військових дій повстанців, організаційні засади діяльності у своїй публікації висвітлюють А. Зінченко, Л. Петров [3]. У публікації наголошується, що після нової хвилі більшовицької агресії розгорнулася широка хвиля повстань. Вона була спричинена грабінницькою економічною політикою більшовиків, спрямованою на знищення незалежності й добробуту селянства, терором ВЧК, примусовими реквізиціями. Цей рух оформлювався й поширювався під національно-політичними гаслами проти чужинської влади.

Людиноненависницький характер карально-репресивної діяльності більшовиків в Україні, що став головною причи-

ною розгортання масового повстанського руху, висвітлено у праці С. П. Мельгунова. Автор наголошує на садистських методах управлінської практики комуністів, які стали підґрунтям для організації боротьби проти московського режиму [4].

Люструє практику злочинної діяльності чекістів у Вінниці у своїй публікації В. І. Нагорний [5]. Дослідник висвітлює створення першого концентраційного табору нового режиму у Вінниці. Таким чином, автор висвітлює сутність більшовицької влади, її схильність до репресивних практик.

Масштаби репресій, їх соціальну спрямованість досліджено у праці В. Нікольського. Простежується, що одним з головних ворогів нової влади було саме українське селянство [6].

Одним з найбільш ґрунтовних сучасних досліджень організації руху Опору, його соціальної бази на теренах Поділля в період 1920 – початку 1930-х років є В. Петренко. Здійснено детальний аналіз детермінуючих факторів організації селянського опору комуністичному режиму, проаналізовано каральні заходи з боку влади по відношенню до селянства [7]. У праці висвітлено початок масових повстань українського селянства проти більшовицької влади, спричинених її політикою на селі на початку 1920-х років. Наприкінці 1927 – 1928 рр. тоталітарний режим посилив терор проти селян, використавши фінансові та продовольчі реквізиції, що набули системного характеру із здійсненням примусової колективізації. Також, вперше за матеріалами дослідження, зокрема, аналізу технологій і методів політики більшовицької влади щодо селянства, проаналізовано сутність державних фінансових визискувань з селянства: сільськогосподарські податки, самообкладання, індивідуальне оподаткування, державні позики, «окладне» страхування та інші побори, які значно перевищували матеріальні можливості селянських господарств. Встановлено, що фіскальна заборгованість селянства більшовицькій державі започаткувала масовий терор в українських

селах у формі конфіскацій власності, продовольства, розкуркулення селянських господарств тощо; висвітлено механізми розкуркулення та депортацій подільського селянства у ході примусової суцільної колективізації, що призвели до знищення найбільш продуктивних сил села. Вони слугували владі засобом придушення селянського опору політиці більшовиків; проаналізовано методи хлібозаготівель, які включали майже тридцять примусових заходів.

Динаміку розгортання та спаду активної боротьби селян за свої права, неприйняття нової ідеології і практики, порушення традиційного укладу життя подільської сільської громади висвітлює Я. Сторожук [8].

Організацію та періодизацію повстанського антикомуністичного руху, зміну її ідеологічного контексту з протестного до антиселянської політики різних режимів влади, до відверто антикомуністичного, специфіку цієї боротьби на теренах Подільської землі аналізують А. Войнаровський та В. Черняк [9].

О. О. Лойко розглядає настрої селянства на впровадження більшовицьким режимом нової економічної політики, наголошуючи на неоднозначному ставленні жителів Подільського краю до комуністичного експерименту [10]. Досліджено ставлення селян Поділля до політики радянської влади в початковий період НЕПу.

У збірнику документів, виданому авторським колективом, проілюстровано типові настрої та поведінку населення Поділля в умовах сталінської революції «згори» в період 1928 – 1940 років. У вступній статті комплексно проаналізовано особливості прояву антикомуністичного руху Опору на території Вінниччини 1921 – 1928 рр. [11].

Метою даного дослідження є вивчення особливостей антикомуністичного руху опору на території Вінниччини 1921 – 1928 рр., етапи еволюції боротьби, методів опору комуністичній владі.

Радянська історіографія стверджувала, що з початку 1921 року в Україні була встановлена радянська влада та остаточно придушені намагання «буржуазних націоналістів» побудувати самостійну Українську Народну Республіку. А всі дії повстанських загонів, що ще майже десятиліття продовжували вести збройну боротьбу проти більшовиків, видавались як бандитські вилазки «недобитих петлюрівців та кулаків». Проте, виявляється, «бандитами» були переважно звичайні селяни, яких нова влада катувала продовольчими розвертками і податками та примусовим загнанням до колгоспів, представники інтелігенції (вчителі, лікарі та ін.), яку більшовики почали знищувати як клас, священики, проти яких розгорнули боротьбу атеїсти-безбожники. Навесні 1921 року в Україні діяло 102 повстанських загони загальною чисельністю до 10 тисяч багнетів, на Поділлі таких загонів було 21 із чисельністю до 1500 бійців. Сила нібито й велика, але підвела загальна для всіх українських повстанців біда – діяли загони розрізнено та стихійно, не мали єдиного штабу та конкретної мети, й тому протистояти регулярній Червоній армії, підрозділам ЧК та «інтернаціональним» полкам найманців були не в силі. Проте, потрібно віддати належне бійцям за самостійну Україну 1920-х років, які, розуміючи всю безвихідність ситуації, продовжували вести боротьбу [9, с. 102].

Серед ватажків повстанців було чимало наших земляків, про яких нині, на жаль, мало хто знає. Широко відомо хіба що ім'я отамана Якова Орел-Гальчевського – колишнього вчителя села Сахни (нині – Летичівський р-н), який створив один із найбоєздатніших повстанських загонів на Поділлі. Його Подільська повстанська група мала понад сотню бійців, кілька загонів, які активно діяли у 20-х роках у Летичівському, Літинському та сусідніх повітах [9, с. 105].

Активно діяв повстанський загін, очолюваний отаманом Хмарою (Семен Васильович Харченко-Харчук). 7 серпня 1922 року Гальчевський, Хмара і Голюк на чолі півтори сотні

кіннотників несподівано увірвалися до повітового міста Летичева. Більшовики після короткої стрілянини розбіглися. Як свідчить їх рапорт: «О 5-й годині біля будинку волосного виконкому робив огляд банди сам Гальчевський... У місті був розклеєний Наказ № 1 по Червоній Армії, розташованій на території Поділля, де (Орел) вимагає негайного переходу військ на бік повстанців і вбивств комісарів, комуністів і краскомів, які наче 5 років вже розорюють рідний край (Україну)» [2, с. 45].

На зиму повстанці Хмари і Гальчевського з більшовицької України мусили вертатися на Галичину, окуповану поляками. Щоб навесні знову повернутися на рідне Поділля...

Отаман Яків Орел-Гальчевський, підбиваючи підсумки національно-визвольних змагань 1917 – 1920-х років, дав таку оцінку повстанським кадрам: «В повстанчих відділах весь український елемент був, безсумнівно, ідейний, а одиниці робилися фанатиками боротьби за національну Україну... Люди такі є святі й страшні. Такі люди можуть проповідувати правди, незнані мільйонам, бо їхнього чола й серця торкається Перст Божий, внаслідок чого в їхніх душах жевріє іскра безсмертя. Я мав кількох таких фанатиків, до яких зараховую сотника Карабчевського, поручника Кохана і підхорунжого Харка» [2, с. 67].

Та який би героїзм не виявляли козаки і старшини Подільської повстанської групи, все ж у другій половині 1922 року сили були явно нерівні... Тож 2 вересня після кількадечних безперервних боїв довелося Гальчевському розпустити повстанську групу. Більшість козаків залишилися на Батьківщині, а Гальчевський на чолі вісімдесяти вояків перейшов Збруч [9, с. 108].

Уже наступного літа Гальчевський відправив до України три повстанські групи – Волинську, Київську і Подільську. Разом із Подільською перейшов кордон і Василь Сензюк. У середині липня 1923 року Сензюк, виконуючи завдання свого

отамана, відновив у районі свого рідного села Сахни партизанський відділ у складі десяти козаків, озброєних гвинтівками. Та недовго він отаманував: у ніч проти 27 липня 1923 року в районі Віньківців, він потрапив у засідку ударної групи Подільської губернської ЧК [2, с. 79].

Діяльність отаманів стала завершальним акордом активної збройної боротьби, поодинокі військові акції ще тривали до 1925 року, але в цілому збройна боротьба пішла на спад. Причинами припинення боротьби були кілька обставин. Війна, яка розпочалася у 1914 р. та переросла у Національну революцію 1917 – 1921 рр. з її кривавими битвами, значними людськими втратами, «червоним» та «білим» терором, ревізіціями продовольства та худоби, занадто виснажила українців. Очікування миру було загальним прагненням. Оголошена більшовиками амністія та проголошення НЕПу дали сподівання повернутися до нормального життя, а проголошений курс «коренізації-українізації» став привабливою оманною щодо розбудови національного життя.

Особливе значення мала X конференція РКП (б), на котрій було проголошено курс на «Нову економічну політику» (НЕП). Нова економічна політика мала на меті відновлення народного господарства і подальший перехід до соціалізму. Головний зміст НЕП – заміна продрозкладки продподатком в селі (при продрозкладці вилучали до 70 % зерна, при продподатку – близько 30 %), використання ринку і різних форм власності, залучення іноземного капіталу у формі концесій, проведення грошової реформи (1922 – 1924), в результаті якої рубль став конвертованою валютою [7, с. 47].

Основні принципи аграрної політики більшовиків зазнали певних змін. Зокрема, проголошувалася повна ліквідація поміщицького землеволодіння з передачею земель селянам, а радянські господарства рекомендувалося створювати лише в необхідних розмірах і без будь-якого примусу. Однак у губернії не було проведено ні генерального, ні спеціального между-

вання, ні навіть обліку земель, не було створено губземвідділу, а тому селянство Поділля не могло швидко отримати землю в достатній кількості. Крім того, земля була націоналізована, селянин не став її власником, а залишався орендарем землі у держави. Звичні процеси накопичення капіталу в сільському господарстві були порушені, господарства втратили стимул до розширення своєї товарності [3, с. 75].

Однак причини катастрофічного становища села на початку 1920-х років полягали не лише у війсьній руйні. Значною мірою це був наслідок політики «воєнного комунізму». Конфісковану у поміщиків землю передали селянам, але водночас запровадили продрозкладку, яка носила відкрито грабіжницький характер. Із закінченням громадянської війни продрозкладка лише посилила конфронтацію між владою і селом, і ця суперечність набула такої гостроти, що стала загрожувати позиціям радянської влади на селі [8, с. 36]. Від політики «воєнного комунізму» Поділля постраждало чи не найбільше.

Під час Української революції (1917 – 1921 рр.) Подільський край перетворився на арену жорстких зіткнень збройних формувань різних державних утворень. Значна кількість населення підтримувала ідею незалежної української державності, що уособлювала Українська Народна Республіка. Після захоплення Червоною армією 1920 р. Подільської губернії (існувала до 1925 р.) її західні межі перетворилися на державний кордон з Польщею та Румунією, що мало велике значення для лідерів СРСР з міркувань безпеки. Протягом 1920-х рр. населення переживало неодноразові голодування, а керівництво держави намагалося подолати перманентні хлібозаготівельні кризи [1, с. 79].

Значне невдоволення населення викликали заходи влади у ставленні до церкви. Обґрунтовуючи конфіскацію церковного майна заради боротьби з голодом, більшовицька влада викликала хвилю спротиву, після чого була змушена тимчасово призупинити атеїстичний штурм [19, с. 129].

Нова хвиля наростання антикомуністичного руху Опору на теренах Подільського краю припадає на кінець грудня 1927 – на початок січня 1928 р. Політбюро ЦК ВКП(б), РНК СРСР, інші центральні відомства країни розіслали місцевим партійно-радянським органам низку директив, де вимагали посилення хлібозаготівлі, застосування жорстких репресивних заходів до «нездатчиків хліба», пошуку надлишків хліба у селян, безумовного виконання поставлених завдань. ОДПУ СРСР запропонувало своїм місцевим органам провести арешти найбільш великих приватних хлібозаготівельників та найбільш злісних хліботорговців. Пропонувалося слідство на таких осіб здійснювати швидко, справи надсилати до Особливої наради ОДПУ СРСР, що означало розгляд та винесення вироку у позасудовому порядку [7, с. 52 – 53]. Різко розширився обсяг інформації, що збиралася та передавалася органами радянської спецслужби партійним органам.

Настрій вищого політичного керівництва країни яскраво проявився під час поїздок Й. Сталіна та інших посадовців в різні регіони країни наприкінці грудня 1927 – на початку лютого 1928 р. з метою здійснення хлібозаготівлі. Вони надали місцевим партійно-радянським працівникам приклади масового застосування командно-репресивних методів. Невдовзі Й. Сталін назвав це «уральсько-сибірським методом» хлібозаготівлі, в суспільстві з'явилася назва «чрезвычайщина» [6, с. 43].

На місцях розпочали втілювати в життя прийнятий за ініціативи Й. Сталіна закон про самообкладання від 11 січня 1928 р. На відміну від попередніх законів він передбачав примусові заходи щодо його виконання селянами. Встановлений у законі розмір самообкладання – 35 % сільгоспподатку, за вказівкою ЦК КП(б)У збільшували адміністративним шляхом, щоб вилучити у селян гроші. На селі з'явилися заготівельні загони, що разом з місцевою владою, закривали базари, встановлювали пости на дорогах, щоб не давати селянам

збувати збіжжя приватним перекупщикам, обшукували комори, за допомогою органів ДПУ УСРР конфісковували збіжжя у арештованих. Ймовірно, спочатку, щоб зберегти вигляд дотримання законності, конфіскації оформлювали як покупку збіжжя держзаготівельниками або кооперацією за встановленими державою цінами. Гроші переводилися на рахунок фінвідділу ОДПУ СРСР [7, с. 65].

Подібні дії влади викликали незадоволення в різних соціальних групах суспільства. Це негайно зафіксували органи радянської держбезпеки, що характеризували усіх незадоволених як супротивників радянської влади – куркулів, колишніх бандитів, петлюрівців тощо. Але на селянських сходах виступали представники різних соціальних прошарків селянства за критикою дій влади. Особливе обурення викликала кампанія самообкладання. Одночасно була помітна наляканість людей проведеними арештами [11, с. 245].

Насильницькі дії влади, конфіскації хліба, розорення середняцьких та заможних (куркульських) господарств, арешти викликали відкриті протести та опір не лише постраждалих, але села, громади загалом. Водночас початок 1928 р. супроводжувався посиленням напруги в селянському світі: село розколювалося на прихильників влади – представників сільрад, комітетів незаможних селян, сільських активістів – провідників політики та супротивників, які чинили активний або пасивний опір владним діям [6, с. 72].

З одного боку, влада намагалася розширити соціальну базу політики, що здійснювалася. Задля цього 25 % конфіскованого хліба роздавалося сільській бідноті. У квітні 1928 р. пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) вказав на звільнення 35 % «маломіцних господарств від сільськогосподарського податку, як одне з найважливіших досягнень останніх років» та підтвердив збільшення сільгосподатку для інших верств села [7, с. 184]. Певна частина сільської бідноти підтримувала таку політику.

З іншого боку, серед селян зростали антирадянські та антикомуністичні настрої, часто-густо вони поєднувалися з терористичними або повстанськими настроями. Справа доходила до прямих дій селян. У Вороновицькому районі Вінницького округу виникла повстанська організація на чолі з колишнім отаманом К. Саваринським [9, с. 119]. У плани повстанців входив розгром партійно-радянських установ, звільнення заарештованих селян, поширення повстання. Органи ДПУ УСРР заарештували повстанців, коли вони готувалися до збройного нападу на одну з районних установ.

За умов порушення приватної торгівлі хлібом, закриття ринків мешканці міст та містечок відчували нестачу продовольства. Розпочалися виступи з вимогами хліба. Так, 12 червня 1928 р. у Гайсині натовп в 300 – 400 осіб зібрався біля райвиконкому [7, с. 261].

1928 р. в Україні стався великий недорід. Хоча запаси хліба у селян скоротилися до мінімуму, держава посилювала хлібозаготівлі. Вони здійснювалися силовими методами, що призвело до серйозного загострення продовольчого стану. У деяких районах республіки почався голод [11, с. 25].

У відповідь зростало незадоволення в суспільстві. Однією з форм його прояву в середині 1928 р. стало поширення анонімних листів та листівок антирадянського, антикомуністичного змісту [9, с. 120]. Постійно в них висловлювалися погрози на адресу місцевих представників влади.

Загалом багато людей розцінювало поворот політики правлячої партії до застосування командно-репресивних методів управління як кінець НЕПу та висловлювало побоювання, що радянська влада влаштовує штучний голод.

Особливо небезпечними для себе влада вважала настрої інтелігенції, яка потенційно могла в ідеологічній та політичній площинах формулювати й очолювати незадоволення політичним курсом. У політико-економічному огляді Вінницького округу за 1928 р., підготовленого місцевим окружним

відділом ДПУ УСРР, сільська інтелігенція (вчителі, агрономи) характеризувалася як «антирадянський петлюрівський елемент» [7, с. 248].

Прояви національної ідентичності були помітними не лише серед інтелігенції, але й серед селянства. Восени 1928 р. по селах Поділля, як форма відкритого протесту проти політики влади, лунала пісня «Ще не вмерла Україна». Частина листівок, що розповсюджувалася у той час, закликала до всеукраїнського народного повстання, відновлення Української Народної Республіки, містила гасло «Геть комуністичну неволю!» [9, с. 120]. Одночасно місцеві органи ДПУ реєстрували певний рівень напруги у стосунках поміж селянами. Багато з них були налаштовані проти незаможників та бідноти, вважали їх ледарями, висловлювали неприємне ставлення до міста, робітників тощо. Це традиційне для селянства почуття посилювалося внаслідок масової участі мешканців міст у реалізації політики влади. Селяни відкрито говорили: «Радвлада не захищає інтереси селян, селянину не надані такі права як робітнику, Радвлада забезпечила життя робітника краще, ніж селянина, на селян накладають великі податки, чому Радвлада поділила народ на групи, класи та партії». Висновок робився однозначний: влада – це злодії, яких потрібно прогнати [6, с. 25].

Таким чином, згортання НЕПу та посилення репараційно-податкового тиску по відношенню до селянства, спонукали до нового спалаху народного протесту щодо здирицької політики сталінського тоталітарного режиму. Але був втрачений важливий час та той повстанський потенціал, який був на початку 1920-х років, частина люмпенізованого селянства перейшла на бік окупаційної влади і стала активними посібниками у реалізації політики розкуркулення та колективізації.

Джерела та література

1. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.) / О. І. Ганжа. – К., 2000. – С. 79.
2. Завальнюк К. Провісники волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки ХХ ст.). / К. Завальнюк. – Літин, 2005. – 352 с.
3. Зінченко А, Петров Л. Селянство Поділля у повстанському русі 1919 – 1926 рр. // Сучасність. – 1997. – № 12. – С 74 – 85.
4. Мельгунов С. П. Красный террор в России (1918 – 1923). – М., 1990. – С. 44.
5. Нагорний В. І. Перший концтабір на території Вінниччини // Тези доп. 15 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 55 – 56.
6. Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 119.
7. Петренко В. Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду. – Вінниця, 2008. – 320 с.
8. Сторожук Я. Збунтоване село: повстанський рух на Поділлі в 20-х роках ХХ ст. – Летичів, 2006. – 112 с.
9. Войнаровський А. В., Черняк В. В. Український повстанський рух на теренах Поділля: періодизація, трансформація ідеології // Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття (до 120-ї річниці від дня народження Якова Гальчевського): зб. наук. праць Хмельницького інституту МАУП. Вип. VII. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак І. П., 2014. – 392 с. – С. 102 – 121.
10. Лойко О. О. Ставлення селян Поділля до політики радянської влади в початковий період НЕПу / О. О. Лойко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вип. II. – Серія: Історія. – Вінниця, 2000. – С. 127 – 130.
11. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928–1940 / Авт. вступ. ст.: В. Васильєв,

Р. Подкур; упоряд.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – 528 с.

12. Стадник О. О. Особливості суспільно-політичних процесів у Подільському селі в роки НЕПу / О. О. Стадник // Український селянин. – 2006. – № 10. – С. 322 – 325.

13. Стадник О. О. Подільське село в умовах НЕПу: історіографія проблеми / О. О. Стадник // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. X. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука – Вінниця, 2006. – С. 361.

Михайло Куперштейн

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОТАМАНА Я. ГОЛЮКА

На прикладі отамана Голюка показано самовіддану боротьбу за незалежність України на початку 20-х років ХХ ст. на Поділлі у часи Української революції. На основі фактичного матеріалу автор робить висновок: Я. Голюк віддав своє життя служінню українському народу, боротьбі за державну незалежність.

***Ключові слова:** Подільська група, Орел-Гальчевський, повстанський загін, Я. Голюк.*

Mikhailo Kuperstein

Life and work of Ataman J. Golyuk

The example of Ataman Golyuk shows the selfless struggle for Ukraine's independence in the early 1920s. in Podillya during the Ukrainian Revolution. Based on the factual material, the author

concludes: J. Golyuk gave his life to the service of the Ukrainian people, the struggle for state independence.

Key words: *Podolsk group, Orel-Galchevsky, insurgent detachment, J. Golyuk.*

Актуальність. Вивчення селянського повстанського руху в Україні постала у сучасній українській історіографії з часу незалежності. Розкриття цього питання тісно пов'язано із діяльністю ватажка селян Правобережної України (Поділля) Якова Голюка.

Мета. Показати повстансько-підпільну діяльність відомого українського діяча Поділля Якова Голюка та його становлення як ватажка бригади, що входила до Подільської повстанської групи.

Виклад основного матеріалу. Довгим і важким був шлях до омріяної волі-незалежності. В різні роки точилася боротьба за незалежність України. На вівтар перемоги було покладено багато жертв. Сотні героїв нашої Подільської землі віддали своє життя та здоров'я за цю перемогу. Я хочу зупинитися на деяких історичних постатях, що відіграли певну роль у становлення націоналістичної свідомості людей на Барщині та й на Поділлі в цілому.

Таким є наш земляк – отаман Яків Галюк (Голюк) – військовий діяч, активний учасник антибільшовицького повстанського руху в Україні у 1918 – 1925 рр. Соратник отамана Якова Гальчевського, сотник Армії УНР, героїчний подільський отаман Яків Голюк переродився у славнозвісного Байду – такий же безмірно хоробрий, як і Байда-Вишневецький.

Він народився в селі Гармаки Летичівського повіту, тепер Жмеринський район (близько 1895 р). До 17.09.1915 р. служив у Жмеринській поштово-телеграфній конторі. Учасник 1-ї світової війни [1]. До приходу більшовиків був волосним уповноваженим у Женишківцях. Цікаво, що Яків вважав себе

ідейним більшовиком, захоплювався ідеологією Леніна, за що навіть був засуджений у 1918 році австрійцями та відбував покарання у в'язниці. Але з приходом червоних у Женишківці Галюк за кілька тижнів розчарувався у більшовиках і зробив висновок, що це суцільна голода, пияки, голодранці, брехуни та мародери. Тому, роззброївши кількох червоноармійців, він заснував повстанський загін який згодом розрісся до кількох сотень чоловік. В історію Визвольної боротьби він увійшов як повстанський отаман «Байда»-Голюк. У 1922 р. був комендантом 1-ї Подільської кінної бригади Подільської повстанської групи.

Командир групи полковник Яків Орел-Гальчевський писав про нього у своїх спогадах «Проти червоних окупантів» так: «Характеристичними рисами вдачі Голюка були енергія, рішучість та велика відвага. Інтелект Голюка розвинутий, він здібний і спритний, має хист на провідника. При всіх цих позитивних рисах блідне від'ємна риса, що не хутко він узнає над собою чийсь авторитет, який може з іронією критикувати. Та у відношенні до мене був усе карним старшиною і одним з найцінніших повстанських отаманів. Коли б у будуччині цей старшина пройшов вищий фаховий курс, то з нього був би і добрий командант полку» [2].

Отамани Орел і Байда продовжували збройну боротьбу на Поділлі до 1925 року.

У 1922 році разом з іншими повстанськими загонами Поділля визволяє від більшовиків міста Бар, Летичів та інші місечка. В с. Комарівці, де на початку травня 1922 р., знаходився його загін чисельністю 30 осіб, він приєднався до загону Орла, що теж вступив в це село. Діяльність загону Галюка була визначена на Летичевський, Кам'янецький та Могилівський повіти і загін збільшився до 52 вершників.

6 червня загін Галюка здійснив напад на село Віньківці, а потім на с. Осламово. Його загін вже налічував 70 бійців. 26 червня загін Галюка в складі 120 осіб пограбував цукровий

завод м. Ялтушків, а наступного дня здійснив напад і на саме містечко. 28 червня він дислокувалися в с. Лука Барська, звідки попрямував у с. Гришки. Втратив у визвольній боротьбі рідного брата. Газета «Серп і Молот» від 16 вересня 1922 р., орган Ново-Ушицького парткому КПУ(б), писала про розгром загону Байди. Його постійно переслідує 4-й Ново-Ушицький Червоного козачества полк.

12 вересня Галюк з загonom у 30 шабель опиняється у Гулівському лісі, де з тилу на нього наступали 1-а та 2-га червоні сотні, а з Ялтушкова наступав 75-й стрілецький полк. Відбувся жорстокий бій, в якому загинуло 11 бійців Байди, і вони відступили. Газета писала, що в цьому бою загинув і Байда, якого називали комбригом 1-ї Української націоналістичної партизанської армії. Фактично він залишився живий. Це напевно був такий пропагандистський маневр, показати, що загін знищено.

І тут в Гулівському лісі трапився такий випадок. Інформація із сімейного архіву Сула міф Файн м. Петах Тиква (Ізраїль): «...Їх було троє друзів. У недільний день вони поїхали прокататися, з ними був ще один українець Кеймак, який повівся дуже дивно – ймовірно, був чимось наляканий. Вони там загинули і була залишена записка «кожного єврея чекає така участь». Слідство встановило непричетність Кеймака до цих подій. Офіційна відповідь начальника Подгубвідділу ГПУ Галицького від 6 листопада 1923 р. братові загиблого Йойліка Кайдани: «... вбивство трьох громадян в Гулівському лісі ... було абсолютно політичною бандою під керівництвом Галюка, сотника банди Гальчевського...».

Зверніть увагу: банда названа політичною. Це для того, щоб дискредитувати загін Галюка, а фактично факт вбивства ніхто не розслідував, легше всього було вказати на загін Голюка.

Щодо бійців загону Гальчевського, то в м. Вінниця у лютому 1924 р. закінчився суд над членами загону. Начальника

штаба Кохань та ще чотирьох повстанців (Матвієнко, Огороднік, брати Дідур) було засуджено до розстрілу, вісім учасників загону отримали різні терміни ув'язнення і десять чоловік було звільнено з-під варти.

Не злічити кількість боїв Галюка, які згадуються в більшовицьких документах. Цікавим фактом є те, що в середині жовтня 1921 року на території сучасного Деражнянського району повстанськими загонами зненацька був здійснений напад на 8-ий полк 9-ої кавалерійської дивізії під командуванням відомого більшовицького діяча Григорія Котовського, а сам Котовський дивом врятувався, втікаючи через вікно в одній білизні. 30 жовтня 1921 р. повстанці добили кілька десятків червоних кавалеристів цього полку у селі Гута Вільковецького району.

Яків Галюк вів партизанську боротьбу до 1925 року, після чого перейшов кордон та, змінивши прізвище на Малинівський, оселився в Польщі.

У 1922 році, коли уряд УНР змушений був переїхати до Польщі, чим фактично визнав поразку, Яків Галюк казав: «Вся Європа по Світовій війні змучена та спочиває: одні на лаврах, інші – пригноблені, всі знесилені фінансово, господарчої економічно. Нова війна можлива, але лише по здеренуванні переможців Світової війни та соліднім приготуванні переможених і покривджених Версальським миром. Щодо можливостей війни між Совітами і Польщею, то вона існує у нездорових головах наших емігрантів. Совіти перебувають на нових соціальних засадах, а Польща – молода, слабка держава. Не було війни з приводу минулорічного Листопадового рейду, не буде її тепер. Нам треба самим собі раду дати, бо еміграція відірвана від рідного ґрунту, животіє у злиднях і не може відіграти вирішальної ролі у визвольних змаганнях: роль всіх еміграцій завжди мінімальна, допоміжна. Тільки винятково сильні, революційні одиниці можуть у часі революції прибути з-за кордону і обійняти провід, але

революція мусить бути викликана місцевим елементом». Ось тому він подав приклад і повернувся до України.

Працював у канцелярії адвоката Богдана Савчака у м. Щирці, що неподалік Львова, одночасно був інструктором позашкільної освіти. У 1926 р. польська влада виселила Голюка на Лемківщину, де у с. Злоцькому він певний очолював місцевий кооперативний рух. Він тут творив українське життя всупереч шовіністичній польській владі.

У 1940 – 1941 роках був одним з перших помічників Тараса Бульби-Боровця у створенні УПА. У своїх споминах «Армія без держави» Тарас Бульба-Боровець згадав нараду у Варшаві 2 січня 1942 р. з Андрієм Ливицьким, в якій взяв участь і «сотник Малинівський», неофіційний спостерігач Андрія Ливицького в окупованому німцями Києві, з якого сотник повернувся у грудні 1942 р.

Яків Галюк уже був одного разу одружений, – з Олександрою Феофанівною Киряченко, 1890 р. нар. (1922 року вони розлучилися). Вона теж брала активну участь у визвольній боротьбі. Була арештована у 1930 р. Подальша доля її невідома.

Другий шлюб був в Андріївській церкві в Києві. У 1942 – 1943 рр. молоде подружжя Галюків жило неподалік Львова, у м. Комарно, де Олена Федорівна працювала провізором та завідувала аптекою. (Із розповіді Олега Майбороди, внука Я. Голюка) [3].

Після війни йому знову вдалося успішно змінити прізвище та жити на радянській території у місті Львів аж до 1963 року, де він і помер. Після 1945 року змінив прізвище на Галак-Малинівський. Похований Яків Галюк на Личаківському цвинтарі у Львові.

А ще потрібно відмітити, що 100 років тому, на межі жовтня – листопада 1921 року, з підконтрольних Польщі та Румунії територій кілька груп українських вояків зайшли на територію радянської України, маючи на меті розгромити

більшовицькі війська та підняти загальноукраїнське повстання. Втім ця спроба зазнала поразки і ознаменувала собою завершення Української революції 1917 – 1921 років.

В історії ця подія відома під назвою Другого зимового походу. Українська повстанська армія – так називалася армія, що здійснила похід трьома групами (Подільською, Південною та Волинською) під командуванням генерал-хорунжого Юрка Тютюнника.

Під час рейду більшовики захопили в полон частину Волинської групи та розстріляли під Базаром 361 її вояка. Ця страта стала першою масовою позасудовою розправою радянських каральних органів над українцями в часи революції.

Подільська група після трагедії під Базаром продовжила рейд до радянсько-польського кордону і перетнула його 6 грудня (рис. 1).

Так закінчився похід, який став заключним акордом Української революції 1917 – 1921 років. Поблизу Подільської групи діяла і Волинська група, які мали об'єднатися для спільних дій. Коли Волинський загін повертався до напрямку західного кордону, в районі містечка Базар на Житомирщині опиняється в оточенні. Це був останній бій Волинської групи. У списку страчених більшовиками 58 представників Вінницької області, серед них: Новоленик Євген Ларіонович, 1898 р. н. з м. Бар, якийсь час був помічником начальника міліції в м. Бар, сотник 2-ї бригади 4-ї Київської дивізії Армії УНР, герой Другого Зимового походу, загинув під час масового розстрілу 22.11.1921 р. організованого російськими окупантами Котовського, реабілітований 25 березня 1998 р; Силецький Володимир Михайлович – дворянин, 1896 р. н. із міста Бар, закінчив сім класів Барської гімназії.

Рис. 1. Подільська повстанська група, 1922 р. після переходу на польську територію (архів УСБУ у Вінницькій області справа 12197), під № 1 Я. Гальчевський «Орел», № 10 начальник штабу 3-ї бригади Віктор Богданенко з м. Бар – 21 р., № 39 Петро Дідур козак з с. Гармаки – 23 р., № 40 – Франц Мочарний – козак з с. Супівки – 20 р.

В українській армії Силецький з 1918 р. (до 4-ї Київської дивізії Армії УНР мобілізований 28 жовтня 1920 р. в с. Бригідівка Могилівського повіту). Під час Другого Зимового походу – козак (старшина) 1-ї бригади 4-ї Київської дивізії. Розстріляний 22 листопада 1921 р. у м. Базар. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Висновок. Важливим історичним фактом, хоча, на жаль, маловідомим, був бій на околиці селища Базар Житомирської області, який прогрімів 17 листопада 1921 року. Всі ці події тих часів, що стали основою для розвитку подальшої національної свідомості українського народу, привели до реалізації незалежності України. Тому так важливо знати та розуміти історичні події та постаті тих часів, героїв, які цілком себе

віддавали служінню народу. І ще потрібно відмітити, що у м. Бар вулиця Котовського розпорядженням Барської міської ради ще у 2015 р. перейменовано на вулицю Є. Новоленика. Справедливість була відновлена.

Джерела та література

1. Коваль Р. Отаман святих і страшних / під заг. ред. В. Радіонова. – Київ: Просвіта, 2000. – 288 с.
2. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. – Краків: Українське видавництво, 1941. – 205 с.
3. Газета «Незборима нація» «Нове про отамана Якова «Байду»-Голоюка». Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=793>.

Віталій Тучинський

БІЙ ПІД КОТЮЖАНАМИ 10 – 13 ЛИСТОПАДА 1920 РОКУ

У статті розглянуто події останніх етапів боротьби армії УНР за незалежність, бої біля села Котюжани у листопаді 1921 року. Піднято питання про вшанування пам'яті героїв визвольних змагань.

***Ключові слова:** «Зимовий похід», село Котюжани, кінотний рейд, увіковічення пам'яті.*

Vitaliy Tuchynsky

Battle of Kutuzhany on November 10 – 13, 1920

The article considers the events of the last stages of the UNI army's struggle for independence, the battles near the village of

Kotyuzhany in November 1921. The issue of honoring the memory of the heroes of the liberation struggle was raised.

Key words: «Winter campaign», Kotyuzhany village, raid, perpetuation of memory.

У багатоміліардній історії боротьби українського народу за національне визволення та створення власної незалежної держави особливе місце займають події Української національної революції 1917 – 1921 рр. Московсько-більшовицька окупаційна влада, що утвердилася в Україні після поразки революції, впродовж 70 років намагалася стерти із народної пам'яті найменші згадки про боротьбу за незалежну та соборну українську державу. І лише сьогодні ми маємо можливість належно вшанувати Героїв Крут 1918 р., новобранців навчальної команди Чорноморського коша армії УНР, знищених більшовиками у Літині в березні 1919 р. (подія, що увійшла в історію як Літинські Крути), розстріляних більшовиками під селом Базар учасників Другого зимового походу 1921 р., інших відомих та невідомих борців за волю України.

Це у повній мірі стосується і подій під селом Котюжани, нині Мурованокуріловецької ОТГ Могилів-Подільського району Вінницької області, що відбулися у листопаді 1920 р., які старанно замовчувалися і про які і сьогодні знає лише незначна кількість фахівців-істориків та краєзнавців.

Маємо дуже мало скупих історичних відомостей про події 100-літньої давнини. Мовчазними свідками яких є лише кілька братських та одиночних могил того часу, одна із них знаходиться у с. Кукавка, де поховано вояків Армії УНР, інша у с. Михайлівці, де поховано 19 червоноармійців, що загинули у бою із кінною частиною УНР неподалік села. Обидва населених пункти знаходяться неподалік Котюжан. Можливо відповідь захована в архівах Росії, однак доступ до них сьогодні практично закритий.

Залишилися лише спогади учасників цих подій, зокрема і бою під Котюжанами. Серед них спогади Семена Левченка – майора армії УНР, опубліковані в Торонто (Канада) 1964 р. у десятому номері часопису «За державність», під заголовком «Переможний бій Окремої кінної дивізії під містечком Снітків 10 листопада 1920 р.». Про окремі епізоди бою описав у своїх спогадах підполковник, начальник штабу Окремої кінної дивізії Андріан Марущенко-Богданівський, які опублікував відомий сучасний дослідник Роман Коваль у книзі «За волю і честь». Спробуємо відновити обставини останнього великого бою армії Української Народної Республіки.

На початку осені 1920 р. розпочався останній етап визвольної боротьби, що закінчився поразкою Української армії. Керівництво Директорії Української Народної Республіки на чолі з Головним отаманом Симоном Петлюрою перебувало у цей час у Кам'янці-Подільському. Становище Української держави було катастрофічним, що характеризувалося розвалом регулярного фронту, переходом частини армії до партизанських форм боротьби та втратою урядом контролю над більшою частиною території України [1].

Скориставшись перемир'ям та переговорами між Польщею та Росією в Ризі, керівництво УНР вирішило розпочати наступ та звільнити Правобережну Україну від більшовицьких окупантів. 14 вересня частини Армії УНР форсували Збруч, розгромили 41-у російську дивізію та звільнили частину Поділля. На початку жовтня Українська Армія, продовжуючи наступ, вийшла на лінію Калюс – Ялтушків – Летичів. Особливо запеклі бої розгорнулися у цей час в районі м. Нова Ушиця, де Залізна дивізія армії УНР розгромила червоні частини, що у паніці відступали у бік Мурованих Курилівців [2].

12 жовтня за наказом Головнокомандувача Армії УНР генерала М. Омеляновича-Павленка розпочався загальний наступ українських військ, що тривав до 18 жовтня і супроводжувався важкими боями. Ціною великих втрат Армії УНР

вдалося потіснити червоні війська і зайняти південно-західну частину сучасної Вінницької області, але на більше не вистачило ні сил, ні засобів. Зупинивши наступ, червоні почали концентрувати свої війська, щоб протидіяти Армії УНР.

Для обговорення ситуації, що склалася 7 – 8 листопада 1920 р. у Ялтушкові, нині Жмеринського району, було скликано нараду за участю С. Петлюри, М. Омеляновича-Павленка, а також вищого військового та політичного керівництва УНР. За її наслідками було прийнято рішення розпочати новий наступ 11 листопада 1920 року. Українські війська зосереджувалися в цей час у трьох ударних групах: права – на лінії від Могилева-Подільського до Шаргорода, середня – від Шаргорода до Бару і ліва – від Бару до Літина [3]. Однак, червоні першими перейшли у наступ. Вранці 10 листопада силами трьох дивізій вони прорвали фронт в районі Шаргорода та Березівки і захопили Могилів-Подільський. Зазнавши поразки, українські війська почали відступ до Старої Ушиці.

Таким вкрай невдалим був розвиток подій для Української армії, що передували бою під Котюжанами.

Вже 10 листопада передові підрозділи червоних захопили с. Хринівку, нині Привітне неподалік Котюжан. Розвиваючи успіх, червоні кинули у прорив одну із кращих своїх частин – кавалерійську бригаду під командуванням Г. Котовського.

Штаб Окремої кінної дивізії армії УНР, яка відіграла у цих подіях головну роль, розташовувався у с. Снітків, що за 5 кілометрів від Котюжан. Вранці 10 листопада розпочався гарматний обстріл Сніткова, що на думку червоних мав посіяти паніку в рядах українського війська. Одночасно у наступ по шляху із Котюжан до Сніткова перейшла червона піхота, підтримувана кавалерією бригади Г. Котовського. Командир дивізії генерал-хорунжий Іван Омелянович-Павленко зібрав усі можливі резерви і особисто повів у бій українських кіннотників. Наступ виявився таким блискавичним, що червоні панічно втікали, залишивши на полі бою поранених та великі

трофеї [4]. Перший великий наступ Червоної армії було успішно відбито. Перемога була здобута завдяки особистій мужності та героїзму командира дивізії генерала І. Омеляновича-Павленка, що очолив стрімку кінну атаку, а також завзятому та хоробрості кіннотників легендарної дивізії, однієї із кращих частин Армії УНР.

Цікавим епізодом бою під Котюжанами став подвиг сотника Михайла Ши́ла та його підлеглих. 11 листопада 1920 р. командир 3 сотні Лубенського полку імені Максима Залізняка у складі групи із 10 козаків та 3 старшин несподівано атакував батальйон червоних окупантів у кількості 300 вояків, що розташовувався в околицях Котюжан. Розділившись на дві частини, українські вояки здійснили стрімку атаку на ворога, червоні почали масово здаватися у полон. Побачивши, що командувати вже ніким, командир батальйону кинувся рятувати своє життя, втікаючи дорогою, що вела до станції Котюжани. Однак, його наздогнали кавалеристи М. Ши́ла і після короткої сутички знищили [5].

У цьому бою козаки захопили у полон понад 250 червоноармійців, здобули близько 300 рушниць та набої до них. Всіх полонених під конвоєм привели у Снітків. Під командуванням М. Ши́ла перемогу здобули всього 12 українських героїв. Історія залишила нам їх імена. Це хорунжі Володимир Панаретов та Йосип Зелінський, підхорунжі Ларіон Данилюк та Іван Недашківський, чотовий Михайло Рудневський, ройовий Микола Андрієвський, козаки Андрій Головченко, Степан Марчук, Андрій Волощук, Петро Крушельницький, Лавро Медер і Василь Мельник [5]. Слава Героям!

Останній бій Лубенського полку відбувся 24 листопада 1920 р. неподалік річки Збруч, коли армія УНР, ведучи важкі бої, змушена була перейти на територію Польщі. По різному склалася доля Героїв бою під Котюжанами, окремі із них загинули на полі боїв, інші померли від хвороб у польських шпиталях. Доля самого Михайла Ши́ла довгий час залиша-

лася невідомою, і лише кілька років тому на кладовищі австрійського м. Грац було віднайдено його могилу.

Однак, головні події бою відбулися 12 – 13 листопада 1920 р., коли червоні отримали велику перевагу у живій силі та озброєнні. Вранці 12 листопада на допомогу 135-й дивізії червоних, що вела бій в районі станції Котюжани, розпочала новий наступ кавалерійська бригада Г. Котовського. Форсованим наступом червоні кіннотники захопили села Попелюхи, Вищий Ольчедаїв та Котюжани [6]. Ведучи активні маневрені бої з частинами 4 та 6 українських дивізій, кавалеристи Г. Котовського захопилися наступальними діями і були оточені двома дивізіями Української Армії. Однак, як виявилось пізніше, це був тактичний план червоних окупантів [7].

Не бажаючи кровопролиття, командування армії УНР запропонувало червоним здатися. Ця шляхетність дорого коштувала Українській Армії. Затягуючи час переговорів, Г. Котовський підтягнув артилерію та великі резерви і розпочав загальний наступ [8]. Українські війська вперто оборонялися, але невдовзі під безперервним артилерійським та кулеметним вогнем розпочався загальний відступ. Від великої концентрації військ та техніки проламався міст через річку Караєць у Сніткові, а червона кіннота робила свою чорну справу. За спогадами очевидців, поле між Котюжанами та Снітковом було вкрито тілами загиблих українських вояків [9].

У результаті бою значна частина піхота Української Армії була знищена або захоплена у полон. В бою під Котюжанами та Снітковом 12 – 13 листопада переважаючі сили червоних розгромили 4-у та 6-у Українські дивізії, значних втрат зазнала Окрема кавалерійська дивізія. Уникла поразки лише Київська дивізія під командуванням генерал-хорунжого Юрія Тютюнника, яка 13 листопада в околицях сіл Бирлинці – Лісове – Котюжани вступила у жорстокий бій. Силами понад 300 кіннотників при підтримці артилерії червоні намагалися оточити українське військо. Від розгрому частину вря-

тував Ю. Тютюнник, який на чолі штабної сотні атакував ворожу кінноту. Внаслідок відважних дій командира дивізію було врятовано. Але локальний успіх не зміг змінити ситуації, у бою українська армія зазнала важкої поразки [10].

За перемогу під Котюжанами Г. Котовського було нагороджено орденом Червоного Прапора. Кровопробитий бій армії УНР став фактично останньою спробою збройним шляхом захистити незалежність України в період революції 1917 – 1921 рр.

14 листопада почався загальний наступ червоних, які, скориставшись перевагою у живій силі та озброєнні, тиснули українські частини на захід до Нової Ушиці та Кам'янця-Подільського, де знаходився уряд УНР. 25 листопада 1920 р., переслідуювані червоними, політичне керівництво та армія УНР назавжди покинули Україну і опинилися на території Польщі.

Багато років по тому жителі Сніткова та Котюжан знаходили на полі бою зброю, боєприпаси та амуніцію. Але до цього часу не знайдено і не встановлено місця поховання борців за волю України. На думку відомого краєзнавця, дослідника історії Сніткова Володимира Ревуцького, вони могли бути поховані у лісі Подунайчику, що неподалік Сніткова.

Наше завдання полягає у тому, щоб гідно вшанувати учасників тих подій, які у вкрай складній ситуації героїчно чинили опір загарбникам. Актуальним завданням є відкриття пам'ятного знаку на місці бою під Котюжанами, а також встановлення у Мурованих Курилівцях меморіальної дошки Федору Сумневичу, уродженцю містечка – губернатору Подільської губернії останнього періоду визвольних змагань. Історикам та краєзнавцям варто звернути особливу увагу на дослідження подій революції 1917 – 1921 рр. у нашому краї, повернути із небуття прізвища тих, хто воював за волю України, і відновити історичну справедливість.

Джерела та література

1. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. – Т. 10. – К., 1999. – С. 231 – 232.
2. Плазова Т. І. Припинення бойових дій регулярною армією УНР восени 1920 р. // Наукові записки Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2007. – № 18. – С. 81 – 82.
3. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. – К., 1993. – С. 306 – 307.
4. Удовиченко О. Україна у війні за державність. – К., 1995. – С. 187.
5. Терлецький О. Визвольна боротьба українського народу 1917 – 1921 рр. – Львів, 1941. – С. 56 – 58.
6. Плазова Т. Вказана праця. – С. 83.
7. Гетьманчук М. П. «Українське питання» в радянсько-польських відносинах у 1920 – 1939 роках. – Львів, 1998. – С. 178 – 179.
8. Шандрук П. Українська армія в боротьбі з Московщиною (18 жовтня – 21 листопада) // За державність. – Каліш, 1934. – С. 19.
9. Федорко В. Спогади з часів визвольної боротьби 1917 – 1921 рр. – Мельбурн, 1973. – С. 13.
10. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. – Львів, 2000. – С. 56, 58.

Анатолій Лисий

ПОДІЛЬСЬКІ ГАЗЕТИ ПРО ДРУГИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР

Автор на основі періоджерел аналізує політичний контекст газетної інформації більшовицької преси Поділля про дії армії УНР у листопаді 1921 р.

Ключові слова: «Червона правда», Зимовий похід, «Єврейська палестина».

Anatoly Lysyi

Podolsk newspapers about the Second Winter Campaign of the UNI Army

The article shows coverage in Podolsk newspapers of the events related to the Second Winter Campaign of the UNI Army. Based on primary sources, the author analyzes the political context of newspaper information of the Bolshevik press of Podillya about the actions of the UNI army in November 1921.

Key words: «Red Truth», Winter Campaign, «Jewish Palestine».

17 листопада 1921 р. «Червона правда» – орган Кам'янецького повітового комітету КП(б)У і повіт виконкому рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів – подала на першій сторінці статтю секретаря повітового ревкому І. Кулика «Тютюнницькі брехні». Розпочав він своє есе словами: «Петлюрівські бандити, що продерлися через кордон у наш повіт, очевидно, мріяли про шкуру й легку перемогу і виявили апетити надто широкі для дрібних злодіячок-банкротів. Це видно з того, що в своїх прокламаціях та наказах бандити не обмежуються одними закличками, але викладають навіть своєрідну політичну програму.

Щось подібне до такої політичної програми подає «командуючий повстанською армією» генерал Тютюнник у розкидуваній його бандитами відозві, скерованій до «громадян України».

Далі місцевий партійний функціонер громить, на його думку, положення відозви про можливість «одностайного збройного виступу проти чужих завойовників». Глузує з планів скликання Установчих зборів, які мають сконструювати українську державність. Особливу лють викликає положення, що «земля, яку добули селяни своєю кров'ю під час револю-

ції, лишається у їх власності. Великим власникам земля повернута не буде».

І завершує свою ескападу словами: «Це – дрібні шахраї, низькопробні обмежені авантюристи, політично безграмотні, але з великими нахабними апетитами» [1].

В цьому ж листопаді губерньська компартійна газета «Вісти» надрукувала підбірку відгуків на Зимовий похід під промовистою назвою – «Бандити».

Перший відгук з Одеси під назвою «Новое выступление Петлюры». Його зміст: «Командуючий військами губернії Татюк повідомив про напад петлюрівської банди під прикриттям румунських військ в районі Тирасполя. 19 листопада провели бандитський напад на селище Паркани. Вони на човнах переплили на наш бік і розпочали стрілянину. Небагаточисельні прикордонні застави відійшли. Бандити захопили Паркани, оголосили мобілізацію населення й послали агітаторів в найближчі села. Гарнізон Тирасполя вислав частину сил. Після одноденного бою наші частини відкинули бандитів з великими для них втратами. Невелика частина нападників розбіглась по селах, інші під прикриттям румунських військ перейшли назад, за кордон. Бандити втратили при відступі 15 полонених і серед них 4 білогвардійських офіцерів. Бандити втратили багато вбитими й пораненими. Слід відмітити провокаційну роботу румунів, які сприяли переправі й допомогли розгромленій банді.

Наші війська, рахуючись з міжнародним правом, не обстрілювали протилежний берег й не чіпали румунські війська. У бандитів захоплені документи, які підтверджують, що петлюрівці оперують за підтримкою румунської сторони.

Інший допис названо: «Авантюра польської военной клики провалилась». Польська преса подає ряд відомостей про ліквідацію повстання в Україні.

«Газета Поранна» в телеграмі зі Львова повідомляє: «Повстання петлюрівців за Збручем згасає. Сьогодні вранці

доправлено до Львову транспорт з 39 вояків, які під тиском більшовицьких військ перейшли Збруч, інтерновані нашою країною та будуть відправлені в табір для інтернованих. Вони розповідають, що їх загони понесли великі втрати й відступили в бік Збруча. Два містечка над Збручем – Гусятин і Городок вчора були зайняті більшовиками. Городок було взято 26 петлюрівцями, які розповідали, щоза ними йде велика армія. Цей загін тримався там три дні, після чого більшовики увірвались в місто й взяли петлюрівців в полон. З інших пунктів фронту відомостей немає».

В телеграмі з Тернополя «Г. П.» повідомляє, що петлюрівці відступають по всій лінії. Ця ж газета приводить твердження польських військових кіл в Варшаві, що повстання Тютюнника приречене на невдачу. Воювати без гармат, без запасів зброї та амуніції неможливо. А всього цього у Тютюнника немає. Він розраховує, мабуть, на підтримку населення. Тут його чекає розчарування, тому що населення Волині та Поділля нейтральне, хоч би під пануванням більшовиків. Повстання не має чіткої перспективи, відсутні гасла.

«Річ Посполита», повторюючи це ж саме, зауважує: «Петлюрівські банди розповсюджують чутки, що війська Петлюри підтримуються польськими військами».

Завершує цю підбірку допис «Еврейская Палестина в Петлюрии». В ньому говориться: «Газети Кишенева повідомляють, що на чолі петлюрівців на півночі України є підполковник Палій. Головнокомандуючим повстанськими військами рахується Тютюнник. Вони закликають населення збройно виступити проти більшовицької влади. Вони кажуть: «Не давайте пощади місцевим комуністам та співчуваючим, тому що вас чекає велика небезпека у випадку поразки повстання». Головний повстанком звернувся до єврейського населення з відозвою об'єднатись з українськими повстанцями. Відозва закінчується словами: «Хай живе незалежна Україна! Хай

живе в ній єврейська Палестина! Петлюра наказав нещадно карати погромників» [2].

Джерела та література

1. Червона правда. – 1921. – 11 листопада.
2. Вісти. – 1921. – 25 листопада.

Юрій Степанчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ СТОСОВНО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ГЕРОЇВ ДРУГОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ АРМІЇ УНР

У статті розглядаються питання пріоритетної діяльності Вінницької обласної національної спілки краєзнавців України з вивчення та вшанування героїв Другого зимового походу, видання збірки «Рейд у вічність».

Ключові слова: Повстанська армія, Другий зимовий похід, «Рейд у вічність», краєзнавчий рух.

Yuriy Stepanchuk

Activities of the Vinnytsia Regional National Union of Local Historians of Ukraine to commemorate the heroes of the Second Winter Campaign of the UNI Army

The article considers the issues of priority activities of the Vinnytsia Regional National Union of Local Historians of Ukra-

ine to study and honor the heroes of the Second Winter Campaign, the publication of the collection «Raid into eternity».

Key words: *Insurgent Army, Second Winter Campaign, «Raid into Eternity», local history movement.*

Одним з основних пріоритетів діяльності Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України є вивчення та популяризація героїчної боротьби українського народу за свою незалежність, що тривала багато століть. В умовах теперішньої російсько-української війни особливо важливо знати, що ще від середини XVII ст. попередники сучасної Російської Федерації – Московське царство, Російська імперія та СРСР – постійно проводили грабівницьку колоніальну політику щодо України, знищуючи національну ідентичність, культуру, мову та віру. Українці завжди збройно боролися проти російської агресії, виявляючи зразки високого патріотизму, мужності, масового й осібного героїзму.

Показовим є 1921 рік, коли знесилена, але нескорена Армія Української Народної Республіки (УНР) вирішила не складати зброї перед загарбниками, а продовжити боротьбу за державність іншими методами. Військові події цього року стали однією з найбільш героїчних сторінок в історії України, які відомі під назвою Другий зимовий похід армії УНР, або Листопадовий рейд.

Річ у тім, що на початок 1921 року територію України (окрім Галичини, Волині, Буковини та Закарпаття) окупувала Червона армія Радянської Росії чисельністю понад 1 млн. осіб. Тут було встановлено комуністичний режим, який виявив себе в насильницькому вилученні продовольства в селян (продрозверстка), голоді, забороні торгівлі, приватної власності, оренди, власності на землю, найманої праці, церкви. Лютував масовий «червоний терор» – фізичне знищення інтелігенції, заможних селян та українських патріотів каральними органами радянської влади, зокрема, чекістами. Нерівна кро-

вопротитна боротьба з червоними окупантами змусила бійців Армії УНР полишити Україну та перебратися на територію сусідньої Польщі, де їх інтернували в спеціально створених військових таборах. Переважна більшість рядових вояків та їхніх старшин не покидала надії й була готова в будь-яку мить повернутися в Україну та продовжити збройну боротьбу з ворогом.

Час для виступу було заплановано на листопад 1921 року, коли з таборів інтернованих українських військових у Польщі була сформована Повстанча Армія, яку очолив Юрій Тютюнник. Повстанці сформували три армійські групи – Подільську, Бессарабську та Волинську. Метою Повстанчої Армії було перейти кордон і підняти загальне збройне повстання проти російських загарбників на всій території України.

Другий Зимовий похід відбувся й, на жаль, завершився великою невдачею. Регулярні частини Червоної армії оточили знесилених учасників Волинської групи біля села Базар на Житомирщині, де взяли в полон і розстріляли 359 бійців Армії УНР, які рішуче відмовилися перейти на бік більшовиків. Трагедія сталася 21 листопада 1921 року...

Вшановуючи пам'ять героїв Базару, Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України (голова Сергій Гальчак) та Вінницька обласна організація Національної спілки журналістів України (голова Василь Паламарчук) виступили ініціаторами проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої 100-річчю Другого зимового походу Армії УНР.

Жорсткі карантинні обмеження не дали змогу зустрітись у традиційному науковому зібранні та обговорити актуальну й важливу історичну тему. Проте оргкомітет конференції отримав низку статей, які ввійшли до наукового збірника «Рейд у вічність», де досліджено підготовку, хід, причини поразки, ушанування пам'яті й історичне значення Другого зимового походу Армії УНР. На особливу увагу заслуговують публіка-

ції, у яких розміщено біографії та відомості про участь у цьому героїчному рейді уродженців Поділля (понад 100 особистостей!).

Варто зауважити, що вступне слово до наукового видання «Рейд у вічність» написав Герой України Сергій Собко. У ньому, зокрема, звитяжець теперішньої російсько-української війни зазначив, що нападаючи на Україну у 2014 році, російські політичні кола були переконані, що українська національно-патріотична свідомість є надто ослабленою, щоб згуртувати націю супроти насильної імплантації кремлівських проєктів «новороссія» і «русській мір». Великою несподіванкою для ворога стало те, що війна, навпаки, спричинила небувале пробудження українського патріотизму, сприяла консолідації, відродженню національної пам'яті та викликала широкий суспільний інтерес до історії героїчної боротьби нашого народу з московськими загарбниками.

На сьогодні Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України є провідною громадською творчою організацією, що об'єднує близько ста талановитих подвижників, професійних дослідників рідного краю. За одинадцять років свого існування спілка стала потужним осередком наукового пошуку та флагманом з оприлюднення документально-публіцистичних і науково-популярних творів з історії та культури рідного краю. Пріоритетом діяльності організації є розвиток краєзнавчого руху, проведення ґрунтовних регіональних досліджень, популяризація історичних знань, зокрема тих, що засвідчують самовіддану визвольну боротьбу українського народу за свою незалежність та національну самобутність.

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті розкрито значення українського мистецтва XVII століття. Проаналізовано вплив мистецької спадщини періоду козацького бароко на розвиток духовності сучасної молоді. Доведено, що поширення та реалізація ідей, мистецьких пам'яток та культурних цінностей доби козацтва у різних сферах життя та діяльності нашого суспільства сприяє згуртованості всіх громадян, об'єднанню їх навколо української національної ідеї, соборності всіх українських земель, унітарності сучасної Української держави, відродженню духовності сучасних українців, їхньої національної культури та моральних цінностей.

Ключові слова: козацтво, мистецтво, козацьке бароко, духовність, національна культура.

Maria Moroz

The artistic heritage of the Ukrainian Cossacks and its influence on the spiritual development of modern youth

The article reveals the significance of Ukrainian art of the 17th century. The influence of the artistic heritage of the Cossack Baroque period on the development of the spirituality of modern youth is analyzed. It is proved that the dissemination and realization of ideas, artistic monuments and cultural values of the Cossack era in various spheres of life and activity of our society contributes to the unity of all citizens, uniting them around the Ukrainian national idea, unity of all Ukrainian lands, unitarity of

the modern Ukrainian state. spirituality of modern Ukrainians, their national culture and moral values.

Key words: *Cossacks, art, Cossack baroque, spirituality, national culture.*

Як переконливо свідчить історія, розвиток культури, мистецтва, освіти, духовності та державності може бути успішним лише на національних засадах. Національна ідея є універсальною, всеосяжною, засадничою в історичному розвитку народу. Разом із державною незалежністю український народ здобув можливість глибше пізнати себе, свою національну сутність у всіх сферах життя, оригінальність рідної культури, духовності, свою окремішність від інших, навіть близьких за походженням народів.

Відомо, що протягом тривалого історичного розвитку України, її державницьких засад козацтво виконувало роль об'єднуючого, суспільно-центричного фактору і було передовою силою і формою духовного розвитку країни. Козацтво – специфічне явище нашого народу. Вперше в історії за останні кілька століть складаються сприятливі умови для реалізації природного права українців на пізнання своєї сутності, утвердження в житті козацько-лицарського духу, самобутньої Української держави.

Епоха козацтва створила глибоку багатогранну духовність, що стала вершиною української національної культури. Козацтво – це героїка, скарбниця високої духовності наших предків, джерело натхнення в боротьбі за свободу й незалежність, це вершина військової майстерності українського народу. І справді, неможливо знайти в минулому України якесь інше явище, щоб так глибоко й різнопланово вплинуло на історичну долю всього народу.

Еліта українського козацтва, наше славне лицарство глибоко розуміли, що національна ідея є тим вічно пульсуючим джерелом, яке надає життю найпотужнішого стимулу та енер-

гії до найвищого розквіту, суспільної вартості, повноти і сили. Тому закономірним є той факт, що на сучасному етапі розбудови української державності саме до феномену козацтва дедалі частіше звертається історична пам'ять українців, що є одним із вирішальних факторів згуртування українського суспільства, відродження духовності сучасної молоді, їхньої національної культури та моральних цінностей.

Українське козацтво за певних умов здатне істотно вплинути на розбудову держави. Воно послідовно використовує кращі набутки багатьох поколінь своїх попередників, утверджує, розвиває і боронить національну ідею, сприяє захисту політичних, економічних, культурних та історичних досягнень українського народу, бере активну участь у забезпеченні його духовного розвитку, фізичного здоров'я, високої моральності [3, с. 12].

Починаючи з доби відомих у всій Європі гетьманів Петра Сагайдачного (Конашевича-Сагайдачного) і Богдана Хмельницького, культ розуму, освіти, науки та духовності, національної єдності в Україні продовжує підвищуватися. Наростає просвітницький рух, який утверджується як синтез попередніх суспільно-політичних, національно-духовних рухів гуманізму та реформації. Цієї доби в Україні зародився та утвердився завдяки здобуткам освіти і науки світогляд, який ліг в основу створення національного козацького бароко. Такий світогляд визначав велику своєрідність філософського, духовного життя, суспільно-економічного буття нашого народу.

Освітні та наукові здобутки в державах Європи започаткували світоглядну культуру бароко. Заслуга в розвитку принципів, світогляду культури бароко належала таким відомих ученим, як Б. Спіноза, Б. Паскаль, Б. Грасія та ін. У нашій країні наукові основи та принципи світогляду культури українського бароко закладала така визначна плеяда вітчизняних учених, як Є. Славинецький, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Кониський, М. Козачинський, С. Куляба, І. Гізель, С.

Калиновський та ін. В Україні виникають десятки типів шкіл – братських, церковних, монастирських, дяківських, козацьких січових, сотенних і полкових, ремісничих, музичних тощо. Поширюється писемність, підвищуються загальна культура і рівень оволодіння науковими знаннями значної частини українського суспільства. На середину XVII ст. в Україні майже все населення, навіть дівчата і жінки, було писемним. Такий стан справ дивував багатьох учених, мандрівників – представників зарубіжних країн [4, с. 28].

Будучи провідною суспільно-політичною силою, українське козацтво виявилось здатним не лише до сприйняття, а й творення власного творчого середовища і виступало творцем самобутніх художніх цінностей. Козацькі думи, козацькі пісні, танці, літописи, ікони. За цими словами величезний духовний досвід XVI – XVIII ст., значну частину якого вдалося втілити у своїй діяльності козацтву. Все це глибоко закарбувалося у ментальності українців, а отже, вплинуло на їхню національну ідентичність.

Найцікавішою літописною пам'яткою є Густинський літопис («Кройніка»), складений близько 1623 – 1627 Захарієм Копистенським і переписаний ієромонахом Михайлом Лоцицьким у 1670. Особливість літопису становлять літературні вставки про початок письменства, походження назви «Русь», виникнення козацтва.

У XVI – першій половині XVII ст. певних здобутків досягли музична культура і театральне мистецтво. Центральне місце займали історичні пісні та думи – епічний вокально-інструментальний жанр, у якому поєдналися трагедійність, героїка і ліризм. Типовою є вільна будова поетичних і музичних фраз, розгорнутий інструментальний супровід. Виконавцями дум та історичних пісень були кобзарі (лірники, бандуристи), що мандрували Україною, оспівуючи героїчне минуле.

За характером подій думи поділялися на «невольницькі плачі», моралізаторські, героїчні («Маруся Богуславка», «Самійло Кішка»). Були такі, що прославляли козацтво («Козак Голота», «Отаман Матяш»).

Українське бароко XVII ст., яке за слушним означенням Д. Чижевського було тісно «пов'язане з тогочасною політичною ідеологією» [5, с. 14], нерідко називають козацьким, оскільки саме козацтво було носієм нового художнього смаку в образотворчому мистецтві. Відомо чимало видатних творів архітектури і живопису, створених на замовлення козацької старшини: Троїцький собор у Густині, Миколаївський у Ніжині, Георгіївський у Видубичах та багато інших, що дістали назву козацьких, озвучені зсередини елегійною задумою про вічність. Заслуга козацтва полягала в тому, що, поширений з давніх часів тип дерев'яної церкви «воно влягло у камінь, прикрасило безліччю чудових пластичних мотивів й підняло кілька споруд такого роду на рівень найдосконаліших виявів європейського архітектурного мислення» [5, с. 14].

У козаку-лицарі насамперед цінувалася мужність, розум, почуття власної гідності. В такому ідеалі чоловіка відбилася українська історія XVI – XVIII ст. Міфологізований образ козацтва як воєнної сили і слави українського народу, непохитної опори православ'я і щита християнського світу від «невірних», що виник у вітчизняній книжності XVII ст., відбився у козацьких літописах (Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка), де українці фігурують рівноправним етносом європейської спільноти.

Про загальну любов до козака-запорожця і про складність його душевного світу яскраво писав Д. Яворницький, зазначаючи, що бурхливе козацьке життя сповнювало людську душу суперечливими пристрастями і непримиренними бажаннями. «Тут було своєрідне молодецтво й особливий, епікурейський погляд на життя... Однак дивлячись на світ з точки зору веселого й дозвольного спостерігача, запорожець знав і

похмурі думи... Ця двоїстість впливала, звичайно, із самого способу життя» [6, с. 180]. У народному середовищі з образом козака часто пов'язується уявлення про роздуми на самоті, що може собі дозволити лише духовно багата людини.

Улюблений герой народного живопису Козак-Мамай сидить один серед степу в глибокому елегійному роздумі. Образ одухотвореного воїна, лицаря-філософа не був поетичною фікцією, грою фантазії митців-патріотів. Козак у думках і помислах українців уособлював народну силу духу, незламність волі в святій боротьбі з поневолювачами. «А на чолі козаччини, – за висловом М. Грушевського, – стояли в значній частині люди, що були плоттю від плоті і кістю від кості тої української інтелігенції, що на своїх плечах виносила національну справу свого народу» [1, с. 74].

Зображення козака на народних картинах у час, коли Запорозького Війська вже не існувало, сприймалося як своєрідний пам'ятник героїчному минулому українського народу. Зображення козака на полотнах на стінах хат, скринях тощо набувало значення оберега, охоронця господи. У народі козака вважали чаклуном, характерником, який з'являється до простого люду в найскрутніші хвилини життя, щоб допомогти мудрим словом чи відвагою, любов'ю чи співчуттям. Образ Козака-Мамая – то велична, викристалізована віками дума народу про свою глибину і сокровенну сутність. Зазнавши багато горя і лиха, народ прагнув миру та вільної праці. Власне миролюбивий характер українців й персоніфікує образ козака-бандуриста.

Таким чином, ідеї, цінності козацтва мають великий пізнавально-виховний потенціал. Поширення та реалізація їх у різних сферах життя та діяльності нашого суспільства сприяє згуртованості всіх громадян, об'єднанню їх навколо української національної ідеї, соборності всіх українських земель, унітарності сучасної Української держави. Інтелектуальні, моральні та духовні сили членів козацьких організацій спря-

мовуються на розвиток українського козацтва як оригінального, неповторного явища вселюдськості, самобутнього вияву українського національного генія, велич і привабливість якого зростатимуть у всьому світі. Козацькі цінності мають запалити серце кожного сучасного українця на розвиток своєї національної самобутності, вірне служіння рідній землі, зміцнення української нації, держави.

Джерела та література

1. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1995. – Т. 7. – С. 74.
2. Мицик Ю. А. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьких козаків / Ю. А. Мицик, С. М. Плохій, І. С. Стороженко. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 302 с.
3. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / К. А. Поливач. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.
4. Руденко Ю. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Руденко, О. Губко. – К.: МАУП, 2007. – 384 с.
5. Чижевський Д. Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України / Д. Чижевський // Арка. – Мюнхен, 1948. – № 3 – 4. – С. 14.
6. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків / Д. І. Яворницький. – Львів, 1990. – Т. 1. – С. 180.

ВПЛИВ КРИЗИ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ І ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ НА ФОРУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Розглянуто стан політичної еліти України і державної ідеології початку ХХ ст. та сьогодення. Їх вплив на формування національної свідомості українців. Особливу увагу приділено негативним явищам, що впливають на процес державотворення і консолідації української нації.

Ключові слова: Україна, Українська Народна Республіка, сучасна Українська держава, політична еліта, державна ідеологія, національна свідомість.

Mikhailo Fedorenko

The influence of the crisis of political elites and the state ideology of Ukraine on the formation of the national consciousness of the Ukrainian people

The state of the political elite of Ukraine and the state ideology of the early twentieth century and the present has been considered. Their influence of the formation of the national consciousness of the Ukrainians has also been considered. Particular attention has been paid to the negative phenomena that affect the process of state formation and consolidation of the Ukrainian nation.

Key words: *Ukraine, Ukrainian People's Republic, modern Ukrainian state, political elite, state ideology, national consciousness.*

Метою статті є спроба аналізу кризових явищ в процесі формування і розвитку політичної еліти України та державної ідеології, в минулому та сьогодні. Вплив процесів що вказано на формування національної свідомості і ідентичності українців.

Століття початку Української національної революції та проголошення УНР, сучасний стан держави Україна, вимагає від кожного історика надати аналіз минулим і теперішнім подіям, простежити проміж ними генетичний зв'язок та зробити відповідні висновки. Це надасть нам більш об'єктивно зрозуміти причини поразки УНР та її наслідки, і логіку розвитку сучасної України як держави та консолідації української нації за останні роки.

Знов аналізуючи спогади свідків та учасників минулих сторічних події, таких як В. Винниченко, Д. Дорошенко, О. Гольденвейзер, А. Денікін, А. Марголін та ін., переглядаючи сучасних дослідників, використовуючи компаративістський аналіз, ми наочно бачимо діалектику історичного процесу при дослідженні історії УНР і розвитку сучасної України. Вражає схожість двох епох нашої історії, починаючи з початку утворення вказаних державних формувань.

Отримання незалежності Україною, як в 1917, так і в 1991 рр., стало можливим завдяки краху і розпаду двох імперій (Російської та СРСР). Це був виклик для українського народу та його політичної еліти. Але, українська еліта не була повною мірою готова до історичного виклику, як на початку, так і наприкінці ХХ ст. Грубі помилки внутрішньої і зовнішньої політики Центральної Ради, Гетьманського уряду і Директорії, президентів та урядів сучасної України, їх схожість вражає, а іноді лякає дослідників. Кожен прорахунок, кожна поразка, як столітні давнини, так і сьогодні, є окремим дослідженням сучасних і майбутніх істориків. Але в даному випадку хотілося б коротко зосередитися на проблемі дер-

жавної ідеології та політичних еліт УНР і сучасної України та їх впливу на розвиток національної самосвідомості українців.

Як в 1917, так і в 1991 рр., українська політична еліта зіштовхнулася з проблемою державної ідеології. Але, по-перше, треба визначитися з самим терміном державна ідеологія. Сучасна політологічна і історична наука під державною ідеологією розуміють цілісну систематизовану сукупність ідей, цінностей і уявлень, в яких народ (нація) усвідомлює себе і своє становище в навколишній дійсності, виражає свої потреби та інтереси як єдиного цілого, визначає форми організації свого буття, формулює і виправдовує свої цілі і устремління. Як ми бачимо, основи державної ідеології визначаються безпосередньо народом, під час формування і утворення держави. Тобто народ є основним її суб'єктом і носієм. В той же час сам народ не в змозі чітко сформулювати свої прагнення в даному ідеологічному питанні і дана функція випадає на долю політичної еліти народу. Тому політична еліта, спираючись на народ, від його імені розробляє та проголошує основні положення державної ідеології, які містяться в конституції, універсалах, деклараціях або політичних маніфестах, законах, державних символах.

Як не прикро, але українські політики в обох випадках не були готові до цього випробування. Достатньо згадати невизначеність Центральної Ради на початку її діяльності стосовно майбутнього України, як національної автономії в складі Росії або самостійної держави з відповідним політичним, економічним і соціальним устроєм. Сама логіка проголошення всіх чотирьох універсалів підтверджує дану тезу. Тільки 20 листопада (за новим стилем) 1917 р. III Універсалом було проголошено УНР, і то як автономну складову Російської республіки, під впливом Жовтневої революції в Петрограді. А IV Універсал, від 22 січня 1918 р., про незалежність УНР, було прийнято в наслідок надзвичайної ситуації, що склалася в внутріполітичному житті і зовнішній агресії Радянської

Росії. Центральна Рада часто не встигала за бурхливим розвитком політичних процесів того часу, втрачаючи політичну ініціативу, що приводило до катастрофічних наслідків. Так само це стосується гетьмана П. Скоропадського, його уряду і Директорії.

Що до сучасної України, то пригадаємо горезвісний вислів Прем'єр-міністра, а потім і Президента України, Леоніда Кучми: «...Скажіть що Вам збудувати і я збудую...». Ця фраза наочно показує, що і сучасна українська політична еліта на початку державотворення не мала чіткого розуміння якою повинна бути нова українська держава. Оголосивши Акт про Незалежність України 24 серпня 1991 р., Верховна Рада затверджує Конституцію України лише 28 червня 1996 р. Занадто довготривалий термін для формування як основного закону держави, так і державної ідеології. Кім того, з 1996 по 2016 р., конституцію було шість разів змінено і зроблено сім спроб що до внесення змін до її тексту. Все це свідчить про розпливчасту уяву сталої концепції розвитку української держави і суспільства сьогоdnішнього українського політикуму.

В даному разі необхідно задати питання, чому так сталося в обох випадках? На наш погляд, це пов'язано з рівнем зрілості українських політичних еліт і змістом їх політичних ідеологій. Сучасні вітчизняні історики і політологи звертають увагу на слабкість української політичної еліти, як на початку, так і на прикінці ХХ ст. Ця слабкість, з їх погляду, проявлялася в ідеалістичних, романтичних ілюзіях стосовно українського майбутнього, обмеженості стратегічного мислення та його містечковості, слабкої організації, політичної самозакоханості, прагнення до власного збагачення, відсутності політичного досвіду та досвіду побудови держави і державного управління тощо. Але не можна мати сумнівів відносно інтелектуальних здібностей діячів Центральної Ради, таких як М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Дорошенко, В. Науменко, Д. Антонович, С. Єфремов та ін. Так само стосовно Геть-

мана П. Скоропадського, багатьох членів його уряду і складу Директорії. Безумовно, це були освідченні, інтелігентні люди.

Що до політичного корпусу сучасної України, то за період тридцятилітнього його існування в ньому перебували і високоморальні інтелектуали, як В. Чорновол і Л. Лук'яненко, так і «видатні доктори економічних наук» як «професор» В. Янукович, особисті водії олігархів, популярні співачки, молоді коханки і різного роду вишибали (даний приклад явно вказує на довготривалу кризу сучасної політичної еліти України). Але парадокс полягає в тому, що вказані вище недоліки були властиві як українським політикам початку, так і кінця ХХ ст. Відмінність проміж них пролягає лише в тому, що перші, будучи революційними романтиками, в більшості своєї не ставили перед собою мети власного збагачення, або не встигли за браком часу (прошу вибачення за цинізм). І якщо з політичними шахраями все зрозуміло, то чому видатні інтелектуали минулого і сучасності припустилися майже одних й тих самих помилок? Чому вони наступали і продовжують наступати на одні граблі внутрішніх і зовнішніх викликів? На це питання не можна відповісти в даному абстракті, воно і досі потребує подальшого глибокого та всебічного дослідження. В той самий час можна певно стверджувати, що слабкість українських політичних еліт, яка проявилася в їх помилках і прорахунках, була обумовлена тривалою відсутністю української державності.

Після ліквідації Гетьманщини український народ опинився в складі двох імперій і його національна еліта, яка формувалася в ХІХ ст., проходила свій шлях становлення в несприятливих умовах. Перший представницький політичний орган українців Галичини – Головна руська рада, була утворена в 1848 р. В 1890 р. засновується Русько-українська радикальна партія на чолі з М. Павликом та І. Франком, а в 1899 р., на чолі з М. Ганкевичем засновано Українську соціал-демократичну партію і в тому же році Національно-демократич-

ну партію, яку очолили Ю. Романчук, К. Левицький і М. Грушевський. В підросійській Україні в 1900 р. було проголошено про створення Революційної української партії (РУП), в провід якої ввійшли П. Андрієвський, Д. Антонович, Б. Камінський, Л. Мацієвич і М. Русов. В 1902 р. від РУП відокремлюється Народна українська партія (НУП) на чолі з М. Міхновським, яка єдина ставила питання боротьби за самостійну Україну. Таким чином ми бачимо, що українська політична еліта, як в Україні в складі Російський імперії, так і в Галичині, напередодні революційних подій тільки починала своє становлення. Часто вони працювали в умовах підпілля, не мали чіткої організації, мали розпливчаті програмні положення, не досить чітку мету. Це ставило питання життєздатності їх політичних ідеологій як системи концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали і настрої людей, соціальних прошарків, нації та суспільства. По-суті, можна стверджувати, що політична еліта України, не була готова повною мірою до подій 1917 – 1920 рр. Теж саме стосується і сучасного українського політикуму. УРСР, в складі СРСР, не сприяла його розвитку, всі партії, крім комуністичної, було заборонено. КПУ була складовою КПРС, яка повністю виконувала вказівки з Москви. Тільки внаслідок перебудови, оголошеної М. Горбачовим, в Україні розпочинається бурхливе політичне життя. Але діячі Народного руху України та інших новоутворених партій не мали політичного досвіду, а їх політичні ідеології часто не знаходили відклику у більшій частині населення, яка була розгублена внаслідок краху СРСР і кардинальною зміною соціально-економічного та політичного життя. Даною ситуацією скористалися олігархічні структури, які по-суті ліквідували молоді незалежні партії, замість яких утворили кишенькові партії на кшталт Партії Регіонів. Як наслідок, в Україні розразилася політична криза в вигляді Помаранчевої революції 2004 р. і Революції Гідності 2013 –

2014 рр. По-суті, Україна і на сьогодні не має класичних ідеологічних партій, замість них існують різного роду політичні утворення, які гуртуються навколо одного політика (Батьківщина, Європейська солідарність, Слуги народу, Народний фронт, Опозиційний блок за життя, Радикальна партія Олега Ляшка та ін.), з метою обслуговування економічних і політичних інтересів окремих олігархічних структур.

Тому можна певно стверджувати, політичні партії, що сьогодні існують, так само, як і їх попередники початку ХХ ст., перебувають в кризовому стані, що проявляється в неефективності реалізації їх політичних ідеологій в контексті ідеології державної. Сама по собі державна ідеологія є метою суспільства, яка, як було сказано вище, формується від імені народу його політичною елітою, представниками всіх політичних партій і суспільних організацій. Але наповнення державної ідеології, її реалізація, забезпечується безпосередньо політичною елітою, яка бере участь у реалізації державної влади безпосередньо (будучи правлячою партією), або опосередковано, перебуваючи в опозиції. Якщо політичні еліти перебувають в стані кризи, то вони не в змозі сформулювати державну ідеологію і наповнити її дієвим змістом, який відповідає очікуванням суспільства. В даному випадку це може закінчитись втратою державності, що сталося в 1920 р.

Сьогоднішня криза політичних еліт і державної ідеології проявляється в втраті Криму, військових діях на Донбасі, внутрішніх чварах сучасних політиків, що ставить під загрозу існування держави Україна і українського суспільства та його ідентичності. Завдання історичної науки полягає в попередженні українського суспільства і політичної еліти про можливі катастрофічні наслідки, наданні рекомендації про вихід з цього становища.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бакалець Олексій Андрійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», член Національної спілки краєзнавців України (м. Бар).

Баніт Андрій Володимирович, краєзнавець (м. Вінниця).

Войнаровський Анатолій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця).

Восколуп Валерій Петрович, старший викладач кафедри соціально-економічних дисциплін Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», голова обласного методичного об'єднання викладачів суспільних дисциплін закладів фахової передвищої освіти Вінницької області, член ради правління ГО «Об'єднання волонтерів АТО та учасників бойових дій у Вінницькій області», краєзнавець (м. Бар).

Гальчак Сергій Дмитрович, доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України (м. Вінниця).

Гребеньова Валентина Олександрівна, заступник декана історичного факультету, кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця).

Кравчук Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця).

Куперштейн Михайло Борисович, краєзнавець (м. Вінниця).

Лисий Анатолій Кононович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», Почесний краєзнавець України (м. Вінниця).

Маліновський Юрій Леонідович, директор фахового коледжу передвищої освіти КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, краєзнавець (м. Бар).

Марценюк Надія Миколаївна, викладач соціальних дисциплін Вінницького технічного фахового коледжу, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист (м. Вінниця).

Медвідь Федір Михайлович, доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права (м. Київ).

Мороз Марія Володимирівна, викладач суспільних дисциплін Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», спеціаліст вищої категорії, викладач-методист (м. Бар).

Нех Олександр Васильович, здобувач 1-БЮ групи, спеціальності 081 Право Комунального закладу вищої освіти

«Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» (м. Бар).

Степанчук Юрій Степанович, доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член Наукового Товариства ім. Шевченка, Національної спілки журналістів України, Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (м. Вінниця).

Струкевич Олексій Карпович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філології та гуманітарних наук Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти» (м. Вінниця).

Тучинський Віталій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця).

Федоренко Михайло Олександрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (м. Миколаїв).

Харитонова Ірина Вікторівна, викладач суспільних дисциплін Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, краєзнавець (м. Бар).

Чорна Марія Федорівна, доктор філософії в галузі права, здобувач кафедри теорії держави і права та конституційного права Міжрегіональної академії управління персоналом (м. Київ).

Явна Ірина Андріївна, здобувач освіти 1-БШ групи спеціальності 013 Початкова освіта Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» (м. Бар).

ЗМІСТ

<i>Олександр Кравчук, Надія Марценюк.</i> Хотинська війна 1621 р. До 400-річчя події	3
<i>Олексій Бакалець.</i> Про плату запорожцям під час Хотинської війни	11
<i>Федір Медвідь, Марія Чорна.</i> Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний як фундатор геополітичної доктрини України	27
<i>Олександр Нех.</i> Роль гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного у розвитку освіти та захисті православної віри в Україні	35
<i>Сергій Гальчак.</i> Козацький полковник Остап Гоголь – прославлений предок Миколи Гоголя	44
<i>Олексій Струкевич.</i> Тема сконсолідованості у висловлюваннях українських гетьманів та старшин як запорука захисту ідентичності та державності	50
<i>Валерій Восколуп, Юрій Маліновський.</i> Місто Бар на початку 17 століття	56
<i>Ірина Явна.</i> Розвиток освіти в місті Бар у XVII столітті	66
<i>Ірина Харитонова.</i> Період визвольних змагань 1917 – 1921 рр. на теренах Барського краю	70
<i>Андрій Баніт.</i> Про перебування Олександра Мартинова в 1918 – 1922 рр. у Ялтушківі	84
<i>Анатолій Войнаровський, Валентина Гребеньова.</i> Особливості антикомуністичного руху Опору на теренах Поділля у 1921 – 1928 роках	92
<i>Михайло Куперштейн.</i> Життя та діяльність отамана Я. Голюка	105
<i>Віталій Тучинський.</i> Бій під Котюжанами 10 – 13 листопада 1920 року	113
<i>Анатолій Лисий.</i> Подільські газети про	

Другий зимовий похід Армії УНР	120
<i>Юрій Степанчук</i> . Діяльність Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України стосовно вшанування пам'яті героїв	
Другого зимового походу Армії УНР	124
<i>Марія Мороз</i> . Мистецька спадщина українського козацтва та її вплив на духовний розвиток сучасної молоді	128
<i>Михайло Федоренко</i> . Вплив кризи політичних еліт і державної ідеології України на формування національної свідомості українського народу	135
Відомості про авторів	142

Наукове видання

**Боротьба українського народу
за ідентичність та державність
через призму століть
(до 400-річчя Хотинської битви
та 100-річчя національно-визвольного руху
на теренах Поділля
початку 20-х років XX століття)**

**Матеріали міжрегіональної
історико-краєзнавчої конференції**

м. Бар, 3 грудня 2021 р.

Видавець: ПП Балюк І. Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006
Здано у виробництво 10.03.2022
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 9,25.
Друк офсетний. Наклад 100 прим. Зам. 17.
Друк ТОВ «Меркьюрі-Поділля»
Тел. / факс: (0432) 52-08-02